

The book cover features a complex, layered collage. At the top, a map of Russia is visible. Below it, a large globe is partially shown on the left. The central and lower portions of the cover are filled with various images: a crowd of people, some holding a 'NO WAR' sign, a soccer player in a red jersey, and a person in a white jersey with the number 2. The overall aesthetic is one of global interconnectedness and historical significance.

**Юрий
Лужков**

Възобновяването на историята

**Човечеството
през XXI век
и бъдещето
на Русия**

Юрий Лужков

ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА ИСТОРИЯТА

*Човечеството през XXI век
и
бъдещето на Русия*

**ФОРУМ „БЪЛГАРИЯ-РУСИЯ“
БЪЛГАРО-РУСКИ ИНФОРМАЦИОНЕН ПУЛ**

София 2003

отговорен редактор
Светлана Шаренкова

превод
Татяна Балова

ISBN 954-90985-6-7

© БРИП ООД, София 2003

ОТ БЪЛГАРСКИЯ ИЗДАТЕЛ

Книгата „Възобновяването на историята...“ на московския кмет Ю. М. Лужков продължава представянето пред българската общественост на лидерите на съвременна Русия – президентите Борис Елцин и Владимир Путин, премиера акад. Евгений Примаков, външния министър Игор Иванов.

Това е третата книга на Юрий Лужков, която издаваме на български през последните години. И ако в изпълнената с неподражаем хумор „Руските закони на Паркинсън“ читателят се запозна с народопсихолога Лужков, с познавача на душевността и неповторимия характер на руските хора, то в сериозния анализ „Пътят към ефективната държава“ откри големия ръководител и държавник, търсещ пътя към величието и достойнството на Русия.

Новият труд представя философа Лужков, неговите размисли за проблемите и предизвикателствата пред съвременната цивилизация, за преломния XXI век и бъдещето на света и Русия.

Човечеството днес навлиза в нова ера на развитие. Преди малко повече от десетилетие едната от световните системи рухна. Тогава изглеждаше, че западната демокрация със своите ценности и правила е реализираната мечта на земната цивилизация. Победителите в „студената война“ си присвоиха правото и едва ли не задължението да градят бъдещето на другите народи по свой образ и подобие и да променят досегашния световен ред, междудържавни отношения и международни институции.

Но да се твърди, че е настъпил краят на човешката история и днешните западни демокрации са върхът в развитието на човечеството, е опасна илюзия. Нашата цивилизация има още необозримо бъдеще. По тези глобални въпроси разсъждава Юрий Лужков. Проследявайки „залезът“ на стария свят, развитието на процеса на глобализация, появата на новите феномени на човешката история, той се стреми да проникне в бъдещите проблеми на новия свят и на новия човек. И да предложи възможни варианти за тяхното решаване.

Както и в предишните си книги, Ю. М. Лужков отделя голямо внимание на руския път в днешния свят, на съвременните предизвикателства пред Русия, на нейното бъдеще, място, роля и отговорности в съдбовните световни промени.

Книгата „Възобновяването на историята...“ ще предизвика сериозен интерес и дълбок размисъл. И ще бъде много полезна както за българския интелектуален и политически елит, така и за обикновените граждани на България.

Светлана ШАРЕНКОВА

Председател на Форум „България – Русия“
Директор на „Българо-руски информационен пул“

СЪДЪРЖАНИЕ

КЪМ БЪЛГАРСКИЯ ЧИТАТЕЛ	8
СЪВРЕМЕНОТО КАТО НОВО ОСЕВО ВРЕ- МЕ НА ИСТОРИЯТА	11
I. ЗАЛЕЗЪТ НА СТАРИЯ СВЯТ	17
1. Безизходиците в развитието на съвременния свят	20
1.1. Криза на идеята за прогреса	20
1.2. Проблемът на стабилното развитие	28
1.3. Религията на икономическия растеж и „ду- хът на капитализма“	36
1.4. Постиндустриалният свят	42
2. Прекъснатата глобализация ли?	51
2.1. Глобализацията и уестърнизацията: единен свят или „приватизация на бъдещето“?	52
2.2. Геополитиката и „геоикономиката“ на Но- вия свят	60
2.3. „След държавата“: кризата в класическия модел на държавата и системата на ограниче- ния суверенитет	64

2.4. Феноменът на разединената цивилизация и „новият Нов свят“	68
3. Новите феномени на историята	71
3.1. Бъдещето на демокрацията и заплахата от световна гражданска война	72
3.2. Проблемът с тероризма и етичната възможност за масов терор	84
3.3. Реваншът на ценностите и отговорът към бъдещето на езика на смислите	89
II. КЪМ НОВИЯ СВЯТ: ДОКОЛКО Е ВЪЗМОЖЕН?	93
4. Предкризисната цивилизация: на какво ни учи историята	97
4.1. Синдромът на предкризисното развитие	97
4.2. Култът към насилието като основополагащ проблем в организацията на обществото и политиката	105
4.3. Законите на оцеляването: как човечеството преодолява себе си	111
5. Човекът на Новия свят	120
5.1. Задава ли се Homo post-sapiens?	121
5.2. Прогресът на нравствените задачи	130
III. ПЪТЯТ НА РУСИЯ	141
6. Русия и постсъвременieto: отново към проблема за модернизацията	146

6.1. „Какво представлява Русия?“ – главният въпрос към нашето бъдеще	146
6.2. Безперспективността на догонващото развитие и проблемът със зависимостта на развитието	150
6.3. Изборът на стратегия: „бюргерска държава“ или „модернизационен пробив“?	157
7. Новите предизвикателства и задачи в държавното изграждане на Русия	166
7.1. Неусвоената Русия – основна заплаха за националната сигурност	166
7.2. Има ли бъдеще държавата?	172
7.3. Суверенитетът в Новия свят	179
7.4. В търсенето на субекта на развитие	183
8. Стратегията на Русия за Новия свят	192
8.1. Ресурсите на Русия в променящия се глобален свят	194
8.2. Външнополитическата идеология и евентуалните ориентири във външната политика на Русия	209
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	236

КЪМ БЪЛГАРСКИЯ ЧИТАТЕЛ

Книгата, която предлагам на своя стар приятел – българския читател, е опит да се осмисли проблемът с глобализацията, да се разгледат реалните предизвикателства и заплахи пред човешката цивилизация и да се предложат пътища и методи за преодоляването на тези опасности.

Искрено се надявам, че тя ще предизвика интерес както сред хората, вземащи отговорни решения, така и сред широката публика.

Ще се радвам, ако я прочете българската младеж.

Откровено казано, не претендирам тя да е „философски трактат“, но изложените в нея подходи за решаването на назрастните икономически, социални, етнически, междуконфесионални и политически проблеми са универсални.

За България и Русия общи са не само културата и религията, но и дълбоките исторически корени. Нашата страна е пред прага на значителни промени. Предстои ни да определим целите и пътищата на своето развитие. И понеже сме в преломен момент, особено важно е да потърсим опора в основите на моралната солидарност, да спазваме принципите и ценностите за постигане на глобално обществено съгласие.

Като автор бих искал да уверя българските читатели в своето искрено и дълбоко уважение към техния народ. В състава на руската делегация начело с президента В. В. Путин бях щастлив отново да посетя България, която тър-

жествено отбеляза 125-та годишнината от освобождението си от петвековното османско робство, и да стана свидетел на братските чувства, проявени от българите.

Народът на Русия и жителите на Москва също изпитват топли симпатии към вашата страна и ѝ пожелават големи успехи в изграждането на новия живот.

С дълбоко уважение:

Юрий Лужков

В подготовката на книгата участваха: Д. В. Бадовски, А. А. Игнатенко, В. А. Корецки, Н. А. Косолапов, Н. Н. Латилов, А. В. Малгин, А. П. Назаретян, К. Б. Норкин, А. Л. Чечевичников, А. Ю. Шелухин.

Използвани са също идеи от трудовете на К. Анан, Г. А. Арбатов, А. Д. Богатуров, М. В. Илин, В. Л. Иноземцев, М. Кастелс, А. И. Неклеса, А. С. Панарин, А. В. Торкунов, А. Тофлър, Ф. Фукуяма, С. Хънтингтън.

Размисълът върху трудовете на Дж. Бентам, М. Вебер, Т. Хобс, Х. Гроций, И. А. Илин, И. Кант, Ст. Лем, Дж. Лок, К. Леш, К. В. Маркарян, А. В. Назарчук, В. И. Пантин, К. Полани, А. П. Потьомкин, Еразъм Ротердамски, Ж.-Ж. Русо, Дж. Сорос, Н. Чомски, Е. Хофър, А. Швайцер, К. Ясперс ми помогна да си изградя собствена представа за много от проблемите, повдигнати и разгледани в тази книга.

Неоценима помощ в работата ми оказаха и срещите и дискусиите с В. В. Путин, Е. М. Примаков и М. Г. Стурра.

Усилията на бившия генерален директор на ЮНЕСКО, управителя на фонда „Световна култура“ Ф. Майор, който представи на конференцията в Москва „Концепция и програма на световната култура“, ме вдъхновиха за този труд. Проектът на Ф. Майор позволи по цял свят да бъдат намерени съмишленици в откриването на пътищата за бъдещото развитие на човечеството и за консолидиране на усилията им в сферата на световната култура на философията на развитието.

Сътворението на света е не миг, а вечност
И. Кант

СЪВРЕМЕНОТО КАТО НОВО ОСЕВО ВРЕМЕ НА ИСТОРИЯТА

Нашите млади съвременници, навлизащи в самостоятелния си живот на границата на две хилядолетия, обикновено смятат, че дваисет и първи век настъпва след дваисети със същата неизбежност на последователността, с която дваисети век дойде след деветнайсети, а деветнайсети – след осемнайсети. Но хората на моята възраст могат да си спомнят, че преди около четирийсет години нещата съвсем не изглеждаха така „неизбежни“. В началото на 60-те мнозина не вярваха, че политиците са способни да предотвратят ядрената катастрофа. Учените пресмятаха колко пъти може да бъде унищожено човечеството, ако бъдат взривени натрупаните бойни глави, и какви последици за здравето, живота и репродуктивната способност на хората ще повлекат след себе си продължаващите изпитания на атомно оръжие в атмосферата. Все пак човешкият разум надделя, за да може цивилизацията да оцелее.

Това, че дваисет и първи век дойде, е историческа заслуга на поколението на нашите бащи и майки. Да го забравяме и да смятаме, че събитията са можели да се развиват само по този начин, както са се развивали всъщност, би било не само неблагодарност, но и лекомислие от наша страна. Лекомислие, защото след тази грешка ще последва още една, която вече има риск да стане съдбовна – ще

ни се стори, че двайсет и първи век също така гарантирано ще бъде сменен от двайсет и втори. Настъпилото столетие обаче не позволява подобна наивност.

Събитията от 11 септември 2001 година в САЩ често биват наричани преломни. За мнозина преломът настъпи преди това. За доста хора – както у нас, в Русия, така и в другите цивилизовани страни – той не е настъпил и до днес. „Черният октомври“ в Москва и онова, което последва, го потвърдиха най-безмилостно.

Новият век встъпва в правата си твърдо и жестоко, като отправя към световната цивилизация нови етични, икономически, технологични, екологични, демографски и културни предизвикателства. Появата на тероризма на авансцената бе само символичен изблик на тези предизвикателства и на новото качество от развитието на света.

11 септември в САЩ и 23-26 октомври в Русия са страшни дати и ние винаги ще ги възприемаме дори не толкова като начало на новата епоха, на нов век от човешката история, колкото като край на предишния свят, като негово изчерпване.

Защото никога вече няма да сме такива, каквито сме били. Защото Историята се възобнови. Поне за значителна част от човечеството, която често бива наричана цивилизована, времето започна да се отброява наново. Историята се възобнови и разби илюзията за благополучния завършек на еволюцията на световната цивилизация – илюзия, която се роди в края на 80-те след краха на комунистическата система.

Тогава нарушението в баланса на силите между двете световни системи, определящи развитието в продължение на почти целия век, породиха еуфорията от победата без употреба на сила. Нейна последица станаха слабоконтро-

лируемата самозадоволеност на западния свят, пренебрежението към световните институции, към нормите и ограниченията, които между другото до голяма степен бяха рождба на двуполусния свят и в новите условия изглеждаха излишни.

Според издигнатата доктрина за „края на историята“ западният свят, неговите ценности, пазарната икономика и изградената въз основа на тях световна политическа система са най-висше постижение на цивилизацията. Останалите страни и системи, така или иначе, рано или късно в процеса на глобализацията ще се подчинят на логиката на „догонващото“ Запада развитие и ще го следват. А културите и цивилизацията, които по своя воля или поради нежеланието на Запада останат „зад борда“ на глобализацията, ще деградираат и ще загинат в процеса на „историческия подбор“.

От напрегнато търсене и борба между различните модели на развитие бъдещето на човечеството се превръща в механичен процес на смяна на страните, народите и културите, където не всички ще стигнат, не всички ще успеят да докоснат „сияйните върхове“ на потребителската цивилизация на съвременното западно общество. В този момент западният свят си присвои статута на демигур, който не само сътворява света, но днес е вече негово бъдеще.

И понеже развитието на Запада получи такова статукво и стойност, това му позволи „да не се съобразява“ с останалия свят и същевременно – да създаде принципно нов подход при организирането на международните отношения, един „глобален егоизъм“ – право да се намесва във всяка ситуация, във всяка точка на Земята въз основа на „хуманитарните“ си съображения и ценности на прогреса.

Но от опита „историята да бъде закрыта“ не излезе нищо повече от една илюзия. Историята се възобнови, само че не знаем накъде и как, по какви пътища и към какви хоризонти ще поеме тя сега. Светът става много по-непредсказуем и случаен в своето развитие, защото в него възникват нови, неведоми и неконтролируеми сили и течения.

Бъдещето му отново се превърна във въпрос. Но ако преди, през споменатия вече ХХ век, беше въпрос за това какво ще е то и чий проект за него ще е по-добър, днес е въпрос дали световната цивилизация и планетата Земя изобщо ще го имат.

Състоянието на съвременната цивилизация много наподобява периода от човешката история от средата на първото хилядолетие преди новата ера, наречен „Ос на времето в Историята“. Тъкмо тогава се формират фундаменталните основи на цивилизациите, Изтокът и Западът, философиите и културите, тъкмо тогава се създават условия за зараждането на световните религии, възниква и самата логика на историческото развитие. И това става в отговор на надвисваща катастрофа. Тогава човечеството може би за първи път е на прага на самоунищожението: екстензивният растеж и „технологичните“ възможности за взаимно изстребление заплашват с гибел света, който не е способен да осъзнае себе си, своите проблеми и своите цели.

Само извършилата се „революция на съзнанието“ прави човека това, което той е днес. Този пробив позволява на цивилизацията да превъзмогне глобалната криза. А тя е можела да доведе до преждевременна „развързка на историята“.

Нашата цивилизация в буквалния смисъл на думата ужасно напомня тази картина от миналото – ние сме пред

прага на нова „Ос на времето“, нова велика „революция на съзнанието“, без която човечеството няма да може да отвърне на предизвикателствата пред своето съществуване, да преодолее явно ограничената възможност за екстензивно развитие, неспособността в рамките на съществуващите система и тенденции да се справи с комплекса от социално-икономически, демографски, екологични и политически проблеми.

Светът е на прага на преход към ново качество от развитието си. Именно с този качествен преход е свързан днешният напрегнат ход на историята. Светът се изменя и това е неизбежно. Основното предизвикателство за нас е, че дали с човечеството или вече без него, промяната ще настъпи. Ние не знаем точно и как ще се изменят индивидът и обществото, но те ще оцелеят само ако успеят да го направят.

Човечеството трябва да се научи да управлява не само и не толкова състоянието на обществото, колкото най-вече и на първо място тенденциите в неговото развитие, да премине към изцяло нови основи и принципи на социално конструиране и цивилизационно изграждане.

Крехкият ни свят може да бъде запазен само чрез едно „управление от бъдещето“. То не е отделено от настоящето с желязна завеса. Както и да е получен, след като се вгради в системата на социалните комуникации, образът му неусетно влияе върху поведението на хората. Многократно описаните от психолози, социолози и лекари „самоосъществяващи се пророчества“ смайват въображението: несъзнателно тласкайки събитията към предсказуем резултат (дори той да е възможно най-неблагоприятен за тях), хората са способни без видими причини да загиват физически или напротив – да оцеляват, в зависимост от внушената перспектива.

Тъкмо затова светът е изправен пред необходимостта да се определи и да направи решаващия избор, и то рационално – с ясното съзнание какво става, какъв е мащабът на проблемите, които стоят пред него, и с какво го заплашва по-нататъшното развитие. Ние трябва съзнателно да формулираме и да изберем стратегията си на развитие, а тя да отговори на въпросите на историята, които стоят пред нас и които свидетелстват за залеза на Стария свят.

I

ЗАЛЕЗЪТ НА СТАРИЯ СВЯТ

Критика на съвременното

Светът се сблъска с предизвикателство с принципно нови мащаб и съдържание. Става дума за всеобща в проявите ѝ криза на световната цивилизация, на нейните институционални и културни основи.

Това е безизходица за Стария свят. Но най-големият проблем е, че човечеството се изправи пред нея в резултат на последователните и стигащи до своя логичен завършек тенденции и принципи на развитие, които определяха смисъла и съдържанието на човешката история от Новото време. Идеята за прогреса, типът икономическо развитие, определящ развитието на човечеството през последните векове, който ние наричаме капитализъм, национално-държавната система на организация на света, идеята за демокрацията, научно-техническият прогрес и скритата зад всичко това еволюция на нравствената и идеологическата организация на човечеството – това са доминантите на историята на Новия свят, които по странен начин доведоха цивилизацията до края на пропастта.

Със запазването на днешните принципи в икономиката и политиката, в световното стопанство, в обществото и неговите институции, в международните организации и наднационалните органи на властта края на човешката цивилизация неумолимо е вече сбъдваща се и ставаща от ден на ден все по-реална прогноза. А потребността от „Нов свят“ и „възобновяване на историята“ се превръща от академична идея в необходимост от реално действие „тук и сега“, в главна задача на тъй стремително и застрашително прииждащ нов век.

Първостепенната задача сега е „да поправим имената“. Трябва да си дадем сметка, че зад красивите слова и множеството стройни концепции за развитието на човешката цивилизация се крие хаос от реални разбирания и осъзнавания на това къде се намираме и какво става с нас. Светът се руши тогава, когато причините се объркат със следствията, черното – с бялото, ценностите – със суетата.

1. Безизходиците в развитието на съвременния свят

1.1. Криза на идеята за прогреса

В основата на представата на съвременния цивилизован свят за собственото му минало, настояще и бъдеще в крайна сметка лежи идеята за прогреса, растежа, развитието от по-лошо към по-добро.

Това наистина е велика идея, защото по влиянието си върху днешния свят е сравнима с твърде малко неща. В нея е триумфът на представите за по-добро бъдеще, за неограничените възможности на човека и човешката цивилизация. В един момент прогресът се превърна в „основен закон на историята“, в неин смисъл и оправдание.

Идеята за прогреса идва от времето на Просвещението. Тогава е изглеждало, че човешкият род се движи по прав исторически път – от простото към сложното, от невежеството към знанието, от нравствената слепота към висините на морала. Нищо чудно, че всяко движение „напред и нагоре“ в крайна сметка е започнало да се възприема като прогрес. Освен това тази идея идеално се вписва в представите за линейния характер на историята като траектория „от... до...“, и то непременно движеща се от нисшето към висшето, от лошото към доброто, от примитивното към съвършеното.

Тази схема е била примамлива, пък и досега продължава да пленява със своята простота и яснота. Щом движението е насочено само в една (предполага се, доста по-добра) посока, тогава всичко, което се е случвало с човечеството и народите преди по определение е по-лошо. И понеже прогресът е неизбежен, лошото е обречено на отмиране. Оттук следват три извода, които изглеждат очевидни. Първо: всичко, което е съществувало преди, рано или късно ще си отиде и ще отстъпи мястото си на новото, априори по-прогресивното. Второ: щом по-ранните социални форми са обречени, защо да не им помогнем да си идат по-рано и така да ускорим хода на историята и настъпването на прогреса. И трето: онези страни и народи, които са изостанали в общественно-политическите си наглед остарели форми, са по определение „изостанали“, „по-слабо развити“ и дълг на прогресивното човечество е да им помогне да направят пробив към бъдещето.

Разбира се, подобна представа за идеята за прогреса е донякъде опростена, но тя е направена нарочно такава, защото в крайна сметка подобен подход често пъти се е превръщал в реален механизъм за действие на човечеството въпреки всички по-късно развити интерпретации.

Но опитът от миналото столетие с голяма острота постави проблема за цената на прогреса – особено за заблудите и утопияте, които понякога сме склонни да смятаме за прогрес или за път към него. Историята престана да представлява нещо като вектор „от тъмата към светлината“, защото стана очевидно, че тя е способна да описва много особени зигзаги. Явно е, че последният „кол“ в заимстваните от XVIII век представи за прогреса бе „забит“ от системния подход, утвърдил се в науката и стратегическото планиране към края на 70-те години. Стана ясно, че абсолютизирането на която и да било отделно взета

страна и параметър от прогреса се оказва неизбежно деструктивно за системата като цяло; че преследването на прогреса само в една насока винаги води до деградация в обществото и личността в друга.

Последните трийсетина години на миналия век са период на дълбока криза в идеята за прогреса – криза, предопределена от изчерпването на типа индустриална култура и неотделимия от нея рационализъм, които абсолютизират идеалите на свободата, щастието и материалното благополучие. Обратната страна на този медал са насилието и агресията спрямо природата и самия човек.

И все пак не бихме искали да се откажем от идеята за прогреса, не бива. Да я отречем, би означавало да игнорираме самата възможност за изграждане на обществото и на света върху разумни начала, върху нравствеността и хуманизма, и то точно когато човечеството е изправено пред невиджани проблеми и предизвикателства, отговорът на които ни налага принципно нови, по-високи от днес нива на мислене и социално действие.

Пък и да приемем, че прогресът е невъзможен по принцип, че не е нищо повече от една от многобройните илюзии, означава предварително да оправдаем всякакви бъдещи прояви на социална и всяка друга безотговорност, егонизъм, нецивилизованост, варварство, неподбиране на средствата, пренебрежение към човека и към целия човешки род. Социално-историческото творчество губи смисъл: защо и за какво е то, ако не само човешките мечти, но и перспективата за прогрес, която преди е изглеждала обективна, са просто самоизмама, дължаща се на особеностите на нашата психика и на исторически формиралите се реалности?

Материалната цивилизация на XX век за първи път в историята даде на човека възможност мечтите му да стъ-

пят върху мощен практически фундамент, но в замяна поиска те да станат малко по-земни. Ако идеалното общество е непостижимо (поне в реалните мащаби на времето, в живота на поколенията наши съвременници), това не значи, че практическата алтернатива в случая е отказ от мечтите и от идеалите.

В началото на ХХI век алтернативните начини за постигане на прогреса изглеждат коренно различни от тези преди петдесет години. Събарянето на всичко и изграждането наново на някакъв идеален модел на обществото и икономиката е най-мъчителният и тежък начин, който при това не гарантира качеството на крайния резултат. Защото навремето мисионерите и колонизаторите също искрено са вярвали, че носят до всички кътчета на света светлината на истината и цивилизацията. В крайна сметка две трети от човечеството са обречени на догонващо развитие, тоест да са в положението на вечни аутсайдери.

Но да оставим нещата така, както са, и да позволим на световното развитие да върви по естествения начин, без да го коригираме, няма да стане, късно е. Светът е вече едно общо, взаимозависимо цяло. В него се сблъскват най-мощни разнопосочни интереси и сили, трупат се много опасни рискове и проблеми. При тези условия стихията все ще ни отнесе донякъде, но крайната спирка може да се окаже далеч не прогресът.

И тук възниква още едно важно отклонение в оценката на перспективите и формулирането на целите в развитието на човечеството – прогресът не изглежда нито като неизбежност, нито, което е още по-важно, като необходимост. Това вече не е сблъсък и състезание между различни, но прогресистки картини на света – свидетели сме на противопоставяне от друг и всъщност много по-голям мащаб. Идеята за връщане назад към природата и „епоха-

та на невинността⁴ на човечеството получава все повече подкрепа в цял свят. Тази теза е обща както за еколозите, така и за противниците на капитализма и глобализацията, и за радетелите за изключително нравствените основи на устройството на света, с каквито и конкретни религиозно-философски доктрини да е свързан всеки от подходите. В историята на човечеството навлиза една нова велика идея – идеята за самоограничаване на развитието на цивилизацията, която изглежда като панацея за оцеляването и главен принцип на социалната справедливост в световен мащаб.

Но дали това е така? От една страна, никой не се опитва да спори със Запада, че тъкмо той представлява най-развитата и водеща в икономически и технологически смисъл част от съвременния свят. Тук няма защо и няма какво да доказваме. Но възниква една друга постановка на въпроса, много по-опасна за „цивилизованото човечество“. На него му се предлага да се отрече от себе си и в най-добрия случай само да унищожи всичко, което днес е негова същност и негова гордост – развитата икономика, науката, технологичното съвършенство. Такава е цената на отказа от идеята за прогреса.

По своята същност ислямският фундаментализъм, „вдъхновил“ извършителите на терористичните актове от 11 септември и 23-26 октомври, е отрицание на идеята за прогреса. Правилният път не е този, който води напред, към новото, неизвестното и със сигурност непредвиденото от Корана, а онзи, който връща към възпроизвеждането на нормите и правилата, похватите и действията от времето на възникване на исляма. Талибанският „ислямски смират на Афганистан“, този антипрогресивен цивилизационен проект, е ярко доказателство за това какво се предлага на народите от така наречения ислямски свят. А

също и на останалото човечество, за което е предначертано спасение от всичко „излишно“, непредвидено от шериата – в този вид, в който той се е формирал през VII век в един твърде специфичен цивилизационен ареал – Арабския полуостров.

От друга страна, ако при напредналите държави идеята за по-нататъшен прогрес може да бъде подложена на ревизиране, подобна теза едва ли ще е уместна за останалия свят. Унищожаването или ограничаването на негативните последици от прогреса тук не биха били възможни без риск да се озовем пред по-страшната перспектива – консервация на изостаналостта, бедността и безизходицата на основната част от човечеството. Ако спрямо Запада лозунгът за ограничаване на прогреса може да се приеме като апел той да се откаже от лукса и от опасните опити да прекрачи границата между доброто и злото, за целия останал свят той звучи като присъда, предвиждаща отказ от необходимото развитие.

Ако в икономическото и социалното развитие на различните страни и части от света днес се наблюдаваше относително равенство, идеята за обикновеното самоограничаване сигурно щеше да е доста привлекателна и твърде ефективна. Но ситуацията е друга. Заедно със „златния милиард“ от така нареченото цивилизовано човечество на Земята съществуват и милиард гладни, милиард болни, милиард мизерстващи, милиард неграмотни, милиард обречени.

И това пак не е всичко. Ако коренът на проблема беше само там, можехме да кажем, че трябва просто да комбинираме ограничаването на прогреса с неговото преразпределение в полза на по-малко развитите части от света. Макар, разбира се, тази теза да звучи фантастично, понеже не предвижда не само техническите и нравствените

трудности при реализирането на всякакви подобни „идеални схеми“, но и реалните принципи на функциониране на капиталистическата стопанска система.

Коренът на проблема е тъкмо там – в изостаналостта на останалия свят, която винаги е била и си остава една от най-важните функции на прогреса на „челния отряд от човечеството“. Самото възникване на единството на света през епохата на зараждане и развитие на колониалните империи говори какъв е икономическият и социалният механизъм на взаимодействие между метрополиите и колониалния свят. Последният е бил не само ресурсна база за развитие и модернизация, но и резервоар за обезпечаване на по-голяма социална интеграция между самите метрополини, за осигуряване на нови пазари.

В процеса на своето развитие западната цивилизация е дала известни отговори на въпроса коя е причината за бедността и изостаналостта и какво трябва да е отношението към тях. Какво обаче се разбира?

Най-често положението се смята за печално, но „естествено“ и „неизбежно“. Защото там, където всичко се решава от пазара и свободния социален подбор, винаги ще има преуспяващи и такива, които претърпяват житейски катастрофи. Да, на последните трябва да се помага – доколкото позволяват възможностите на обществото и държавата, от хуманни съображения и просто за да се поддържат стабилността и мирът в обществото. Но по принцип помощта няма да промени положението и което е най-важното – подразбира се, че не трябва и да го променя. Съществуването на преуспяващи кара всички останали да се стремят да ги настигнат, което е мотивация и мотор на общественото развитие. Тъй че ако пропаднатта между различното качество на живот, между нивата на развитие е източник на напредък в света като цяло, тя трябва да се

запази, като същевременно не се допуска рязко разминаване между „полюсите в доходите“.

Този модел на отношения обаче в крайна сметка не решава никакви проблеми. В света има хора, които живеят с по-малко от долар на ден, и такива, които печелят десетки хиляди. Също на ден. Сравнението между държавите по нива на брутен вътрешен продукт на глава от населението показва съотношение от около 60:1, което е много по-голямо от пропастта между „полюсите на доходите“ в повечето страни. Помощта във всичките ѝ използвани днес видове и форми (вече повече от четиридесет години ООН, другите международни организации, а също най-развитите страни оказват такава помощ на третия свят) при цялата ѝ необходимост и полза не решава централния проблем – през всичкото това време пропастта между най-бедните и най-богатите страни продължава да расте.

Увеличаването на обема на помощите за най-слабо развитите страни също едва ли ще реши проблема, защото неговият корен е не в количествените, а в качествените характеристики. Отпускането на значителна помощ без ясни цели и ангажименти от страна на получаващите я след време неизбежно ще възпита у елита и населението на тези страни готовански искания и настроения, което още повече ще подкопае възможностите за тяхното развитие и ще засили диспропорциите и нестабилността в света. Така че в случая няма и помен от идея за развитие – тя е заменена с „подпомагане“. А опитите да се обозначат условията за отпускане на помощ за едни или други страни и така да се стимулира тяхното развитие най-често не целят да ги изведат на „магистралата на прогреса“, а напротив – явно или неявно предполагат развитите държави да осигурят само собствената си стабилност (да няма

бунтове), да създадат нови пазари и възможности за своите икономики. В резултат дори изостаналият свят да бъде допуснат до пътя на прогреса, той остава на банкетата му или само като помощник за изграждането на този път.

1.2. Проблемът на стабилното развитие

Проблемът с бедността и изостаналостта има и още един аспект. Мнозина учени вече изразяват съмнение дали природната среда ще може да издържи на увеличаващото се промишлено и инфраструктурно натоварване, ако се опитаме да повдигнем нивото и качеството на живот на повечето жители на Земята поне до най-ниските стандарти на най-развитата част от света, като го правим с помощта на съвременните технологии.

Днес никой не оспорва поне следните две постановки: че екологичната ситуация е катастрофална и заплашва с неясни, но поради това още по-неприятни последици и опасности и че физическото изчерпване на природните ресурси е перспектива, с която вече не можем да не се съобразяваме. Според изчисленията на известния биолог В. Г. Горшков без риск от необратими разрушения в биосферата обществото може да потребява до един процент чисти биопродукти. Същевременно понастоящем потреблението вече надхвърля десет процента и продължава да расте.

Предлага се и един хипотетичен отговор – идеята за стабилно развитие, при което задоволяването на текущите потребности на хората да не поставя под заплаха качеството на живота и самото оцеляване на идните поколения. С други думи, ние сме длъжни да оставим на нашите деца и внуци не една разграбена, замърсена и безжиз-

нена пустиня, а планета, годна за достойно съществуване, природа, в която има и ще има място не само за човека, но и за всички други форми на живот.

Идеята получи подкрепата на световната общност – още през 1987 година ООН единодушно гласува за нея, а при развитието и реализирането ѝ през 90-те години бяха подписани редица международни споразумения. Много държави, между които Русия и САЩ, приеха национални концепции за стабилно развитие.

Но какво е сторено на практика? Дали природата стана по-естествена, а въздухът и водата – по-чисти? Ако да, то е в много малка степен. Докато през миналото десетилетие в икономиката настъпиха две значителни промени. Първо, формира се и бързо се развива пазарът на така наречените екологично чисти стоки и услуги, който сам по себе си е необходим, но се е превърнал в допълнителна бариера за проникване на стоки от развиващите страни до пазарите на развитите и е станал още един начин за икономическо и политическо влияние върху вътрешното положение в много от тях. Тоест възникнала е нова бариера между богатите и бедните, по-развитите и развиващите се.

Успоредно с него се създаде пазар за търговия с квоти за вредните емисии в атмосферата. Според споразуменията всяка страна членка има право на определено количество емисии в зависимост от мащабите на своята икономика. Държавите, които по някакви причини не запълват своята квота (като Русия, значителна част от промишлеността на която през 90-те години просто беше в застой), могат да продават част от нея на онези, които имат нужда.

Напредъкът в опазването на природата е минимален. Най-развитите страни потребяват в пъти по-голям дял от ресурсите, отколкото по-слабо развитите и произвеждат

аналогичен дял отпадъци. В резултат изостаналият свят се превръща не само в суровинна база за развитие и в пазар за напредналите страни, но и в екологична ниша за оцеляване на челниците в прогреса.

Така социално-екологичното разслояване на планетата се оказва също толкова силно и ясно изразено, както и социално-икономическото. И би било дълбоко погрешно да предполагаме, че последиците от разделянето на хората според признака на тяхното „екологично благоденствие“ ще са същите като последиците от социалното разслояване – прости, праволинейни, вече известни и разбираеми.

Напълно е възможно събитията да започнат да се развиват по принципно различен сценарий. На битово ниво населението на най-развитите страни и елитът на всички държави и днес имат възможност да живеят в относително по-добри в екологичен смисъл (или просто по-добри) условия, да пият пречистена от всякакви примеси вода, да потребяват по-качествени („екологично чисти“) продукти, стоки и услуги. Наглед това решава проблема поне на част от населението на планетата. Пък било то и на „златния милиард“. Но тъкмо там е принципният проблем. Фактът, че лъвският пай от разходите и отпадъците се пада на развитите страни (средният гражданин на САЩ потребява сто и петдесет пъти повече енергия, отколкото един жител на Боливия или Бангладеш), само засилва тезата за неизбежното ожесточаване на международната конкуренция, за перспективата от нова световна война за чисти въздух, вода и земя.

За съвременните западни общества екологичната криза е по-скоро проблем за запазване качеството на живот, за недопускане появата на условия, които да влошават или да праявят по-опасни постигнатите равнища. Но та-

кава постановка на въпроса е поначало грешна, защото в действителност проблемът с екологичната криза е във формирането на ограничения за оцеляването на човечеството. А стратегиите, ориентирани към поддържане качеството на живот в условията на екологична криза, са не само нерационални и неефективни от гледна точка пилеенето на обществени ресурси, но в известен смисъл и аморални.

Освен това екологичната катастрофа прилича на ядрената. Ако с полагане на усилия и заделяне на средства все още е възможно да предпазим себе си от видимите и моментните ѝ прояви, то нито богатството, нито общественото положение няма да ни помогнат да се скрием от последиците ѝ в перспектива.

Разрушаването на природната среда поражда заплахи и опасности от нов тип. Замърсяването на средата и последиците от него се разнасят по цялата планета. То се натрупва в растенията и живите организми, чрез храната понякога по много сложни и странни начини попада в човека. Последици за човека и природата от различните видове отпадъци, които, взети поотделно, не са катастрофални, наслагвайки се един върху друг, дават много по-голям и неочакван ефект. А е невъзможно или изключително трудно да се скрием от всичко това.

Последните десетилетия от миналия век вече породиха едно качествено ново явление. Природата – от микроба до човека – започва да се променя под влиянието на новата среда, като реагира на деградацията по свой начин. Според данни на лекарите в момента на раждането им само два процента от децата в Москва могат да бъдат смятани за практически здрави. Ето една от проявите на новите взаимодействия между средата и човешката биология. Учените от всички направления признават, че за-

сега насоката на промените не е ясна, не се знае дори дали те имат еднократен характер или ще се трупат в организмите, като след време ще доведат до качествено прекрояване на средата като цяло. Не е напълно ясно и дали човешката дейност на планетата и влиянието ѝ върху природната среда ще има някакви дълбоки и дългосрочни климатични последици и ако да, какви точно ще бъдат те. Ако подобни последици рано или късно бъдат открити, тяхното неутрализиране или компенсиране ще изисква огромни ресурси, международно съгласувани мерки и форми на сътрудничество, подходите към които засега дори не се очертават.

Разбира се, трябва да имаме предвид, че всички подобни прогнози се градят върху екстраполацията в бъдеще на днешните екологични и демографски тенденции. И тя наистина води до извода за предстоящото изчерпване на енергийните и всички други ресурси на планетата, за окончателното препълване на екологичната вместимост на биосферата и за нейната неизбежна деградация.

Но не по-задоволителни са и идеите за „премахването“ на тези днешни тенденции на развитие. Предлага се например намаляването на потреблението на природни ресурси да бъде постигнато или чрез намаляване на индивидуалните потребности (философът Панарин твърди, че „бедността трябва отново да се превърне в добродетел“), или чрез форсирано намаляване броя на човешкото население на планетата, който е надхвърлил биологично допустимите норми.

Но доколко такива сценарии са реални и приемливи? Явно е, че и най-малкото ограничаване на нерационалното потребление на ресурси до всъщност статусните потребности ще предизвика не само разбираем психологически дискомфорт у значителен брой хора, но и ще наложи

да се направят сложни промени в начина на живот, в организирането и критериите за функциониране на икономиката. За да може „бедността да се превърне в добродетел“, са необходими не управленски решения, а принципна революция в съзнанието и в целия стопански начин на живот.

Нещо повече, намаляването на потреблението на ресурси дори не гарантира, че в условията на днешния растеж на населението на Земята те ще са достатъчни. Броят му продължава да расте и според прогнозите ще стигне до 12-14 милиарда, а по екстремални оценки – до 15-25 милиарда души. Така в близките 30-50 години ще възникне с голяма острота въпросът за оцеляването на планетата, защото нейните ресурси няма да могат да задоволят толкова количество хора при запазване и линейна еволюция на днешните технологии за организация на обществото, на неговия икономически и политически живот.

Също толкова очевидно е, че ако описаните по-горе задачи по изравняване равнището на развитие на регионите от света (осигуряване на по-добро хранене и здравеопазване за бедните) се решават, тогава демографският проблем само ще се задълбочи. Продължителността и качеството на живот, които днес са постигнати на Запад, ще станат достъпни и за другите региони, ще се намалят детската смъртност, смъртността от епидемии и т.н.

А разглеждането на идеята за намаляване броя на населението на Земята води до ужасяващи предположения и идеи. За чия сметка и как може да стане това? Опитите на всяка страна да бъдат предложени „квоти“ за оптималния брой на жителите ѝ предизвикват естествения протест на гражданите и политиците на съответните държави, а също вежливите насрещни аргументи на местните учени. При разглеждането на въпроса как да се постигне

депопулация настъпват пък съвсем трагикомични колизии. Войната риторично бива признавана за недопустимо средство, дори за недостатъчно ефикасно. Милиарди хора „да бъдат накарани“ да спрат да раждат (за оперативна депопулация е необходимо тъкмо спиране, а не ограничаване на раждаемостта; дори при тоталитарната власт и изключително стриктното спазване на закона в Китай ограничителните мерки допринесоха само за забавяне на растежа, но не и за намаляване броя на населението) е същинска утопия.

В крайна сметка всички тези екстремистки трактовки за „стабилно развитие“ използват авторитета на науката, за да нагнетяват ксенофобия, етническа подозрителност и нетърпимост (в европейските страни отдавна вече се говори за „екофашизъм“). Съществува рискът понятието „златен милиард“ да придобие нов и напълно зловещ смисъл – като численост, до която би трябвало да намалее населението на планетата, за да се постигне социоприродна хармония.

Явно е, че цивилизованият свят не може да поставя въпроса за спиране растежа на населението на Земята или за неговото намаляване. Ние се противопоставяме на естествения подбор с цялата си социална история и не можем да гледаме на глобалното демографско регулиране като на възможно, без риска да се озовем в изкушенията на тоталитаризма и мрака на един нов расизъм.

Тук по-скоро трябва да стигнем до извода, че когато става дума за заплахи с подобен мащаб и последици, не бива да приписваме причините за тях на обстоятелствата, некомпетентността в управлението и користта на групи хора или да се опитваме да ги решим, макар и с радикални, но с „вътрешносистемни“ мерки.

В случая би могъл да ни помогне и още един отговор

срещу предизвикателствата на „предела на развитието“. Най-общо казано, той се свежда до това, че човечеството все още е далеч от изчерпване на възможностите си да еволюира. Научно-техническият и технологическият прогрес позволяват хоризонтите на цивилизацията неколккратно да се разширят и да се освободят принципно нови ресурси за развитие, да се осигури бъдеще не само за „златния милиард“, но и за всички жители на планетата. Според привържениците на този подход в обозримо бъдеще ресурсите на Земята едва ли ще ограничат развитието на човечеството и то ще се увеличи още няколко пъти, без изобщо да се снижи неговото жизнено равнище, дори при днешното ниво на технологиите и обем на производството. Ресурсите на планетата наистина са ограничени и следва да се изразходват разумно. Но това изобщо не означава, че трябва да ги заключим в раклата и да изхвърлим ключа. Намаляването на потреблението на природните богатства е възможно единствено чрез развитие на икономиката. А тя може да се развива само чрез разходване на тези богатства.

Но въпреки цялата стройност на аргументите, издигани в подкрепа на тази идея, днешното състояние на човечеството е твърде далеч от идиличната картина на всеобщо щастие и благоденствие, почиващи върху технологичен напредък. Защо? Самият факт на научно-техническият и технологическият прогрес е налице. Няма спор също, че тъкмо НТП определя главните хоризонти на развитие на човечеството през последните сто години или поне няколко десетилетия. Но същевременно се запазват екологичните проблеми, крещящите диспропорции в развитието на отделните страни и народи, задълбочаващата се изостаналост на мнозинството по света на фона на прогреса на челния отряд на западната цивилизация.

Тук трябва да се замислим и да допуснем, че първооснова на безизходиците в прогреса, на бедността и на пречките за стабилно развитие е възприетият по цял свят начин на икономическо управление, че за решаването на глобалните проблеми на човечеството научно-техническият прогрес сам по себе си означава твърде малко, ако не е подкрепен от прогрес в технологиите за организиране на самия икономически и социален живот.

1.3. Религията на икономическия растеж и „духът на капитализма“

Стигнахме до въпроса, който всъщност лежи в основата на самата дискусия за прогреса – какво обикновено се подразбира под понятието прогрес и кои са неговите признаци и критерии? С какво се мери прогресът, ако не с най-обичайните и достъпни икономически, количествени и социални параметри? Тоест с нещото, което се измерва без особени хитрувания и затруднения.

Затова практиката и теорията на съвременната западна икономика поставят начело икономическия растеж, техническото и технологичното (в най-широкия смисъл на думата) развитие. Култът към икономическия и научно-техническият растеж стана едва ли не религиозен. Днес като най-важна предпоставка за социално развитие и социална стабилност се смята тъкмо икономическият растеж. Според неговите темпове се оценяват конкуренто- и жизнеспособността на икономиката и обществото. Неговите текущи и натрупани резултати служат като главен критерий при оценяване нивото на развитие на дадена страна по всички скали – от неофициалните до статистиката на ООН. Щом има растеж, всичко останало ще е

налице – такова е общото мнение на политици и бизнесмени, на икономическите „гуру“ и обикновените хора.

Този позитивизъм на битието, ако си послужим с думите на Огюст Конт, замени религиозния и метафизическия период в историята с въпроса за нравственото усъвършенстване на човечеството и неговите търсения за смисъла на живота с наблюдаваните материални прояви на собственото величие.

Според характерните за него закони за конкуренцията пазарът непрекъснато дели участниците в икономическия процес на преуспяващи и неуспели. Дели всички: и предприемачите – от най-едрите до най-дребните, и наемните работници – от хамалите до специалистите или мениджърите от висока класа. Дели ги понякога „справедливо“, заслужено предимно – според случая, често пъти – глупаво донемайкъде и несправедливо. Но ги дели.

Развитите и отговорни държави се опитват някак да коригират този процес чрез социални помощи за най-бедните слоеве от населението и чрез периодично спасяване от фалит на най-големите корпорации, важни за икономиката на страната и осигуряващи най-много работни места. Но това пак е корекция, която само донякъде оправя негативните последици от явлението, но не отстранява, не премахва самото явление.

Филтриращата функция на пазара е не просто един от страничните му ефекти, а важен социален и икономически механизъм. Точно той определя основата и интензивността на социалната мотивация на личността – било то предприемач или наемен работник, и на всички субекти на икономиката. Силната конкуренция на пазара – процесът на разделяне на пръв и последен – протича още по-остро и безмилостно. Но и мотивацията е изразена по-силно и по-ясно, тя действа по-мощно. Това, че по всички

стажи на социално-икономическата стълба има по един свой „пул от неуспели“, изпълнява още една важна функция: оттам изпадат и стават наемници онези, които са готови да изпълняват неприятни, но необходими за обществото задължения. Да вършат нискоквалифицирана, непрестижна работа, да се занимават с нискодходен или рисков бизнес, изобщо по някакъв начин да навлизат в маргиналните области на икономиката. Съществуването на хора, които са готови да работят срещу относително по-ниско възнаграждение, обективно служи като една от главните предпоставки за формиране на такива ниши и сфери в икономиката, където човек може за известно време видимо да спечели в конкурентоспособността чрез ниски стартови разходи (те нарастват, но това става после). Така се формира основата на динамичността на цялата икономика и на отделните ѝ сектори и отрасли.

Всичко това в съвкупност означава обаче, че в условията на пазара относителната изостаналост на отделните му части и участници не може да бъде преодоляна по принцип и не бива да се преодолява „докрай“, за да се запазят самият пазар и неговата способност да бъде гъвкав, динамичен и чувствителен. Няма значение какъв е – вътрешен, международен или глобален.

Такава или приблизително такава е днес представата ни за това как човечеството управлява икономиката, как функционира икономически. В подобен възглед за капитализма наглед липсва перспектива, допускане, че в съществуващите форми на организация на обществото има основание и възможност за прогрес. Но тъкмо тук има смисъл да се попитаме доколко изобщо днешната ни представа и реалното действие на капиталистическата стопанска система отговарят на нейния първоначален смисъл.

Колкото и да е парадоксално на пръв поглед, съвременните принципи на световната икономика и системата на икономическо управление всъщност противоречат на основите на икономическия и социален строй, наричан капитализъм.

Защото исторически самият капитализъм е започнал не от икономически растеж (последният е „продукт“, резултат от западния модел на икономическо управление), а от революция в сферата на етиката и религията, от онава, което М. Вебер нарича „дух на капитализма“. Капитализмът се заражда не като икономическа система, а като етична и религиозна по произход трудова аскеза.

Докато за днешния Запад проблем стават формирането на потребителското общество, хедонистичното отхвърляне на неумолимия ход на историята, стремежът към изолиране от тегобите на труда „с пот на челото“ и от борбата за достоен живот. Западната икономика става все повече икономика за производство на нови изкуствени потребности, която непрекъснато кара човека да иска нещо ново и го отдалечава от напрегнатостта на битието. Осигуряването на работа за гражданите се превръща във фетиш на създаване на нови и нови квазиикономически ниши на труда, които позволяват дадената дейност да се заплаща.

Това безспорно създава комфортен фон на съществуване и позволява да се осигури растеж в икономиката на услугите, но лишава цивилизования свят не само от „воля за живот“, но и от разбирането, че развитието на човека и човечеството е ценност. От източник на живот за хората от това потребителско общество трудът се превръща в допълнение и „камуфлаж“ на възможността да потребяват и да се наслаждават.

Но най-големият парадокс и проблем за Новия свят е,

че когато разглеждаме целия споменат по-горе комплекс от постсъвременни проблеми в развитието на човека и човечеството, трябва да проумеем, че огромна част от населението на Земята не само няма пред себе си подобен род въпроси, но и по принцип е загрижена за много по-обикновени и „земни“, както бихме казали сега, „проблеми“. Те по-скоро се отнасят не към постсъвременната епоха, а към епохата на формиране на днешните общества.

И тук вече виждаме социалния проблем на Новото време. Различните страни, народи и общества от днешния свят се оказват на различни етапи от развитието, в различни епохи и имат да решават различни задачи. И тъкмо тези различия стават критични, защото са не различия от количествен характер, нито следствие от последователност в развитието, както е било някога, а са качествени.

От съзнателно движение на човечеството напред въз основа на някакви цели и ценности прогресът се превръща в стихийно взаимодействие и балансиране на възпиращия и противовеси между безброй разнопосочни и понякога неведоми сили. Но само пряко сили резултативният вектор на тяхното брауново движение може да бъде наречен прогрес. „Невидимата ръка на пазара“, в първоначалната представа опираща се върху моралния дух на капитализма и християнската свобода на избора, водеща света към процъфтяване, се превръща в невидана ловкост на ръцете под масата на глобалната икономика.

Би било нелепо да твърдим, че растежът е непотребен или има второстепенно значение. Колкото по-здрав, богат и разнообразен е материалният фундамент, толкова по-пълни и качествени могат да са останалите страни от живота на личността и обществото. Нещо повече – би било неразумно да отричаме, че потребността от икономически растеж в съвременния свят е огромна.

Но тя почива върху различно разбиране за целите и задачите на развитието на световната цивилизация. Точно поради това, че бедността и изостаналостта напуснаха „горите тилилейски“ на планетата и станаха глобален проблем, е необходим не просто икономически растеж, а и завръщане към „духа на капитализма“, използването му за успешно решаване на социалните проблеми. А това са вече съществено различни механизми, и то не само социални, административни, политически, правни, други, но и икономически.

Пазарът трябва да се създава и да осигурява растеж не на световната икономика „изобщо“ и не само на страните, които и бездруго са развити и напреднали. Днешният пазар трябва да изпълнява тези функции най-вече там, където има нужди и огромни, но неплатежоспособни потребности. Ако някога икономическият растеж е изградил основа за уреждане на икономиката на най-развитите страни от началото на ХХ век и така е създал предпоставки за все по-голямото им откъсване от основната маса държави, сега целта му трябва да е ускореният подем на по-неуспешите и по-проблемни страни и региони.

Става дума за смяна на акцентите: не растеж заради самия растеж, а растеж за обезпечаване на макросоциалните цели. Днес обаче все още продължава да действа моделът на растежа, исторически формиран и практически настроен да задоволява най-вече развитите страни и по-специално потребността на икономиките им от растеж. Парадокс е, че макар икономическият растеж да съществува в традиционния си вид и по традиционните „технологии“ за постигането му, той не намалява, а изостря проблемите на съвременното човечество.

Светът от ХХI век едва ли ще успее да се запази стабилен, ако се ограничи със стремежа да сведе до мини-

мум разходите за традиционния растеж, да запази основите на предишния модел на прогреса, ако се опира на изпразнения от съдържание и лишен от първоначалната си морална основа модел на капиталистическо икономическо управление.

1.4. Постиндустриалният свят

Но когато говорим за проблема с осигуряването на посправедливо развитие и растеж в интерес на цялото човечество, а не само на част от него, имаме предвид, че не се развива самата система на икономическо управление и политикоикономическа организация. Дали е така обаче?

Днешният западен свят фактически премина към нов етап от развитието си, който често бива наричан постиндустриален. Даденият термин означава преди всичко икономическото съдържание на дейността на съвременната цивилизация, свързано с формирането на новата глобална икономика. А тя се развива предимно като икономика на технологиите въз основа на знанията и като виртуална информационна икономика на финансовия капитал.

Принципите на организацията и функционирането ѝ вече доста съществено се различават от традиционната структура на индустриалните общества. Откриващите се възможности също са огромни. Може би тъкмо тук трябва да търсим изход от безизходиците в развитието, които стават все по-очевидни.

Всъщност идеята за научно-техническия и технологичния прогрес, за прогреса на науките, които определят новото качество и бъдеще на света, е доста интересна. В постиндустриалната и в разглеждания смисъл постсъвременна икономика на Запада явно се долавя и усеща

импулсът да се постигнат нови върхове и принципи на организиране на стопанството, да се преодолеят ограниченията, присъщи на традиционната икономическа организация. Ако употребим марксистката икономическа фразеология, бихме могли да кажем, че постиндустриализмът е опит да се преодолее зависимостта на икономиката от основополагащите инструменти, които досега са служили за нейното развитие – природните ресурси, човешкия физически труд и производствения капитал. Новата икономика стимулира и кара да служат на обществото други сили – най-вече иновационния потенциал на науката и знанията, самовъзпроизвеждащата се технологическа изобретателност и информацията. В резултат се променя самият ѝ образ – вместо индустриалните заводи гиганти ключов неин елемент става човекът, притежаващ знания, който се опира на компютърните технологии и световната информационна мрежа.

Откриващите се в резултат на това възможности може да са свързани с преодоляването на ограниченията за прогреса, които след анализиране на съвременната логика на развитие стават очевидни, с прехода към нова формула, която позволява използването на природните и други видове ресурси да се ограничи, без прогресът да спира своето развитие. В новата икономика бихме могли да открием евентуално и възможности за преодоляване на глобалната изостаналост, ако се опитаме да интегрираме целия свят в една обща информационна среда и да реализираме творческия потенциал и на най-изостаналите общности.

Дотолкова, доколкото постиндустриализмът е свързан с развитието най-вече на този творчески потенциал, самият труд отново добива ценностен смисъл и морални измерения, които, разбира се, няма да са като раннокапиталистическата християнска етика, но със сигурност ще

са свързани с основите на светоусещането изобщо и със смисъла на човешкото съществуване в този свят.

Засега обаче предположенията за подобно развитие на постиндустриалните системи не се оправдават.

Основа на икономическия и социалния прогрес, а също на личностното израстване става способността да се произвежда нещо ново – нова технология, ново знание, изобретение. Пропуск за постиндустриалния свят е способността на човек да създаде уникална технология и изграден върху нея продукт, от който е заинтересуван светът. Но тези нови критерии за развитие продължават да съществуват в логиката на старите представи за смисъла на икономическата практика и в условията на запазване на предишните норми на международното взаимодействие.

Контролът на челните рубежи на развитието, а следователно и на възможностите на това развитие е основният ресурс на западната цивилизация. Икономическото доминиране на Запада и стратегията за превъзходството му почиват върху монополизирането на новите постижения на технологичното развитие, извличането на свръхпечалби от това доминиране и осигуряването на възможността съществуването на целия свят да зависи от него.

Получаваните въз основа на свръхзнанията резултати са не само неотчуждаеми от създателите им, но формират предпоставки от тях да зависят отделни хора, корпорации, държави, целият свят. Така се засилват и поляризацията, и неравенството в света, и неговата зависимост от новите знания.

Нека не забравяме, че Западът продава само резултатите от своето интелектуално и технологично превъзходство, но не и самото превъзходство. Нещо повече – някои страни нямат технологични и интелектуални възможности да използват резултатите от западното технологично и

научно знание, дори след като се снабдят с тях. А прословутото изтичане на мозъци в известен смисъл действително е основен проблем за много от страните по света, понеже означава загуба както на възможност за производството на нов, така и за възпроизводството на стария потенциал.

Същевременно е очевидно, че се формира глобална финансова икономика, с помощта на която както държавите, така и различни частни групи от интереси реализират задачите си по извличане на свръхпечалби от световната финансова пирамида на борсовите спекулации и кредитната икономика. Това е друга страна на постиндустриализма, която принципно противостои на тенденцията за ново разкриване на човешкия потенциал и за смисъла на ценностния творчески труд.

Виртуалната финансова икономика е най-малко производствена, бидейки всъщност абсолютно виртуална система за самовъзпроизводство на печалби, на пари заради парите, където самите пари вече не са свързани с производствено и трудово обезпечаване, а са превърнати в информационен фетиш, в голи цифри в компютрите и цялото им обезпечаване почива върху системата на глобалното информационно доминиране на Запада.

Тази система, която отдавна е изгубила връзка с реалната икономика и производните от нея финансови инструменти, всъщност е механизъм не само на отложения банкрут на глобалната икономика, но и чист вид система за изяждане на бъдещето. Глобалната икономика и представите за нея като за универсален механизъм за развитие все повече заприличват на вяра във финансовите пирамиди, където основен движещ мотив е или ясното разбиране, че ще спечелиш, ако си на върха на пирамидата – в първите редици на процеса, или просто вярата, че ще

успееш да си получиш своето, а измамен ще остане някой, който се намира по-долу. Процесът се допълва от обективната заинтересуваност на световните лидери от консервация на изостаналостта на останалия свят – необходима, за да осигури благоденствие на глобализиращата се система.

Политическите и икономическите процеси във все по-голяма степен се развиват в рамките на информационното виртуално политическо пространство на потоците от информация, на финансовите властнически решения, на символичните ресурси и знания. Развитието на постиндустриалната икономика на Запада все повече и повече превръща него и целия свят в постпроизводствени и посттрудови общества.

В света се формира нов тип зависимо развитие. То се определя не толкова от ресурсната зависимост, от която можеше да страда тъкмо Западът, и не от финансовата зависимост, която на нивото на проблема с външния дълг и инвестиционната недостатъчност е от значение например за Русия. Най-важни стават информационната и технологичната зависимост, свързани със създаването на ново качество на развитието.

Зависимостта на развитието се проявява и в това, че само Западът разполага с ресурси фактически да позволи или да не позволи на едни или други страни да го догонват и да си взаимодействат с постиндустриалния свят, и в съгласието да се изнасят технологии, и в обема инвестиции. Подобен контролен пакет от влияние върху развитието на другите е значително по-съществен от прекия контрол.

Но проблемите с развитието на постиндустриалните общества не се ограничават и с това. Ако нещата опираха само до създаването на нова база и нова технология на превъзходство на западната цивилизация, можехме да ка-

жем, че става дума за създаване на ново ниво в цялостния комплекс от предишни проблеми в икономическото развитие на цивилизацията, макар на него да се появяват някои, пък било дори и малки, но все пак възможности за по-нататъшно преодоляване на предишните трудности чрез полагане на известни усилия.

Ключов и решаващ инструмент за нормализиране на глобалната ситуация трябва да е тъкмо използването на технологиите като опит да се излезе от порочния кръг на сегашните тенденции в развитието. В края на краищата в световната история такива системни кризи винаги са пораждали именно технологична интензификация и са били преодолявани от нея. Утопия е колкото романтичното, толкова и нереалното предложение да се ограничи развитието, да се създаде „нова арханка“ по образ и подобие на първичната природа.

Но преодоляването на безизходиците в развитието с помощта на нов технологичен тласък ще изисква напълно ново ниво на съзнанието и ще е изключително трудно да се контролира изкушението на едни или други групи да се откажат от самоограничаването, за да могат да доминират и да имат световна власт над човечеството. И точно тук става ясно, че стремителният ход на научно-техническия прогрес и трансформирането на принципните основи на стопанска организация в условията на постиндустриализма пораждат цяла редица нови, твърде опасни процеси. „Технологиите на бъдещето“, които днес вече си представяме и които по принцип могат да се разглеждат като решение на все същите демографски, екологични и социални проблеми, са способни както да разширят хоризонтите на живота, така и да поставят въпроса за унищожаването на човечеството не толкова на практическа, а на абсолютно актуална плоскост.

В статията на съучредителя и водещ изследовател от компанията „Сан майкросистъм“ – изтъкнатия специалист по нанотехнологии* Бил Джой, е изразена подобна ненадейна и, откровено казано, шокираща мисъл. „Ако ХХ век – пише той – беше век на оръжието за масово поразяване (с което човечеството горе-долу свикна), сега настъпи векът на знанията за масово поразяване.“** За производството, да речем, на атомна бомба са необходими огромни финансови, суровинни и други средства, каквито през ХХ век можеха да си позволят само няколко от най-могъщите държави. Използването на такова оръжие и всичко, свързано с него (научна и техническа документация, изпитания и т.н.), се намираще под строгия контрол на държавата и беше предмет на споразумения между правителства, съзнаващи своята отговорност пред собствените си народи и човечеството.

Развитието на съвременните нанотехнологии, на генното инженерство и робототехниката наред с огромните блага за обществото крие в себе си нови средства за взаимно изтребление, които изобщо не са по-малко травматични, но са несравнимо по-скъпи. Те вече се използват от държавния контрол, попадат в ръцете на достатъчно богати корпорации, а в перспектива – и на отделни малки групи.

Развитието на глобалната виртуална икономика на

* *Нанометър* – милиардна част от метъра, съизмерима с атомите и простите молекули. Елементи с такава големина позволяват да се записва информация с обем един бит на молекула и в крайна сметка изчислителните машини ще получат практически неограничена памет и бързо действие, лимитирано само от времето за преминаване на сигнала през уреда – Б. а.

** Joy B. *Why the future doesn't need us*/Wired.-2000.-April. – Б. а.

парите и на новите технологии в съчетание помежду им поражда възможност от нова деморализация на икономическата дейност, от ускорено развитие на една глобална сенчеста и криминална икономика – икономика на страха. Все по-изтънчените похвати на политическия тероризъм правят проблематична и неуязвимостта на атомните електроцентрали, на химическите производства и военните складове. Вероятно в близко бъдеще ще станат реалност атомните „микробомби“ и други „оригинални“ изненади.

Очаква се към 2030-а мощността на компютрите в сравнение с 2000 година да нарасне милиони пъти, а зависимостта на всички социални процеси от информационните системи така да се задълбочи, че „виртуалното“ разрушение на последните да бъде равносилно на атрофия на цялата социална жизнена дейност. Но това пак са бели ядове. Такива компютри вече позволяват да се правят нановируси (които не са виртуални, а напълно материални), способни избирателно да поразяват хора със зададени по желание на програмиста генотипни особености.

Но най-ужасяващото е, че производството на подобно оръжие ще стане доста евтино и достъпно и вече не само държавите, но и търговско-икономическите корпорации няма да са в състояние да го контролират. То може да стане достояние на малки групи компютърно образовани безумци.

Джой не изключва възможността поради напълно вероятна грешка нановирусите изобщо да се изплъзнат от човешки контрол. Тогава, бидейки миниатюрни, те още по-ефикасно и агресивно от живите организми ще могат за броени дни да разрушат всички белтъчни молекули на Земята без изключение.

Развитието на технологиите провокира и редица екологични и светогледни проблеми. Например решаването

в глобален мащаб на проблема с продоволствието, задоволяването на потребността от храна на все по-нарастващото население на Земята е невъзможно в рамките на традиционното селско стопанство. Това може да стане само с помощта на генните технологии, с развитието на производството на генетично модифицирани продукти. По същия начин проблемът с осигуряването на здравето и качеството на живот в условията на влошаваща се екология може да се реши с помощта на технологии за медицинско клониране на органи. По този начин или чрез по-нататъшно развитие на виртуалните и информационните технологии много скоро реалност ще стане въпросът и за фактическото безсмъртие на индивидите. И няма нужда да сме пророци, за да предположим, че евентуалното безсмъртие или безкрайното продължаване на живот на отделни хора веднага ще се превърне в нов фактор за социално и расово разслояване на човечеството.

Очевидно е, че всичко това са напълно безпрецедентни заплахи и с предишния си исторически опит човечеството не е могло да изработи такива механизми за културно регулиране – „системи за противоглупостна защита“, които да са адекватни на тях. Ясно е, че последиците от широкото използване на подобни технологии и развитието на тези тенденции не са докрай осъзнати.

2. Прекъснатата глобализация ли?

Колкото повече говорим за ограниченията в икономическото развитие на съвременното, толкова по-очевидно става, че всички те по един или друг начин са свързани със сблъсъка на света със самия себе си в резултат на тоталното усвояване на земното пространство. Във всеки случай точно тук е основата на процеса на глобализация, тоест опитът за преминаване от екстензивното пространство към интензивното му усвояване, когато възможностите за решаване на проблема с помощта на нови, неусвоени територии и ресурси все повече се изчерпват. Идеята за „предела на развитието“ се оказва само частен случай от „пределите на самия свят“, от физическата ограниченост на земното кълбо.

Глобализацията е свързана най-вече с икономическото развитие и формирането на система от международни отношения. Но въз основа на този процес се глобализират и политическата, и социалната, и културната организация на човечеството. Съдържанието на дадените процеси притежава своя логика и своя динамика. В тях можем да прозрем и новите проблеми на постсъвременния свят, и евентуално тъкмо недостигащите на съвременната (предимно икономическа) глобализация ресурси за преодоляване на безизходиците в развитието.

Не може да не отбележим обаче, че точно съпротивата срещу глобализацията и унифицирането в областта на социалните, политическите и културните структури е дос-

та по-значителна и интензивна, отколкото аналогичната в икономиката или в системата на военнополитическите международни отношения. Затова тъкмо тук очакваме да видим и всъщност наблюдаваме признаци на реакция срещу глобализационния тренд в световното развитие, които са свързани със засилването на самосъзнанието на различните общности и култури, с претенцията им да имат самостоятелно и собствено виждане вече не само върху перспективите си за развитие, но и върху перспективите на световната еволюция.

Така възниква единният свят, където идеята като ресурс за нарастване на универсализирането на развитието вече не само в икономиката, но и в други сфери се съчетава с тенденцията за глобална конкуренция между различните общества за собствено бъдеще и за правото им сами да го определят. Процесът на глобализация се допълва с нови цивилизационни пукнатини, които явно ще стават толкова по-дълбоки, колкото по-ясно и отчетливо усещаме пределите на света.

2.1. Глобализацията и уестърнизацията: единен свят или „приватизация на бъдещето“?

В цялото развитие на съвременния Запад явно се долавя огромната съблазън на „цивилизованото човечество“ да премине към нова стратегия на прогрес само за себе си, да „приватизира бъдещето“.

„Цивилизованият свят“ отдавна вече балансира между нарастването на собствените си амбиции и потребности, от една страна, и самосъхранението – от друга. Нарастването на благосъстоянието и технологичната мощ на Запада създава илюзия за всемогъщество, защото разби-

рането за ограничеността и риска от подобно развитие се измества от съзнанието както на западния редови гражданин, така и на управляващия елит.

Това бе характерно не само за западните страни, но и за комунистическия свят. В крайна сметка комунистическата идея при цялата ѝ опозиционност спрямо съвременната западна цивилизация беше западна по произход, „вътрешна“, и затова разбираема. Комунизмът издигаше ценностите на прогреса не по-малко, а дори по-последователно от западния свят. И по своята същност комунистическата утопия за „царство Божие на Земята“ не се различаваше много от идеята на „златния милиард“. Общо взето, това беше предимно конфликт вътре в западния свят, негов вътрешен избор на единия от вариантите на „избраничество“.

След като крахът на „втория свят“ – комунистическата алтернатива, откри пред Запада неограничени възможности да доминира, системата от световни конфликти още по-ясно се прояви в конфликтите за ресурси и оцеляване в рамките на общия процес на „глобализаторска експанзия“. При това, като загуби в лицето на СССР глобалния си съперник, претендиращ за контрол над целия свят и за привличане на цялото човечество в своята орбита, Западът се лиши и от мотивация, и от необходимост да претендира за „спасяване“ на целия свят и предпочете да се ограничи с изграждането на бъдеще само за себе си.

Днешният етап на глобализационните процеси се разгръща в период, когато в системата от международни отношения една държава – САЩ, гигантски се откъсна от всички, дори от най-близките си конкуренти, приятели и съперници, и отиде далеч напред по цялата съвкупност от показатели, които определят мощта и качеството на раз-

витие на една съвременна страна: по икономически и военен потенциал, по финансови ресурси и възможности, по ниво на науката и техниката и пр.

Западният свят като цяло днес по аналогичен начин принципно се откъсна от останалото човечество.

Този безспорен факт неизбежно поставя въпроса: при дадените условия глобализацията ще стане ли своеобразен най-нов неоколониализъм, този път американски? Не става дума дори дали подобно развитие е желано от самите западни страни (там има както сили, които го желаят, така и такива, които виждат потенциалните рискове от подобен развой на събитията). Накъде обективно ще бъде насочена, как през близките десетилетия под влиянието на този фактор ще поеме „резултативната“ тенденция на промени в света?

Защото сама по себе си новата западна стратегия за „отхвърляне“ на световните задачи, „вкакавидяване“ и „приватизиране на бъдещето“ създаде опасно изпражнение на пространството на глобалните проекти за световен ред. „Останалият свят“ бе оставен да се оправя сам, като получи наистина предложение от Запада да се конкурира известно време вътре в себе си за правото да се присъедини към „златния милиард“.

Издигнатата от С. Хънтингтън в началото на 90-те години на миналия век доктрина за „сблъсък на цивилизацията“ днес е „дума от миналото“, защото като зеницата на окото си пази основния постулат на западното самосъзнание – представата за неравнопоставеността на различните цивилизационни системи и самата идентификация на Запада в опозиция спрямо другите социално-културни платформи. В резултат този подход се оказва само вариация на тема прогресистка доктрина за „края на историята“, където той се отлага, но не се отменя, и където

Западът остава най-модерната цивилизация, която още днес въплътява бъдещето на света.

Подобен подход е ярък пример за това как вчерашните, пък и завчерашните задачи изведнъж се сервират като днешни, докато реалните проблеми на днешния ден и бъдещето се игнорират.

Има ли обаче Западът достатъчно основания да се обяви за флагман на световната цивилизация? Защото съвсем доскоро повечето европейски и американски интелектуалци виждаха точно обратното: че западната цивилизация се намира в дълбока криза и стои пред прага на промените. Ще посочим само една от многото диагнози на заболяването: „Кризата засяга едновременно почти цялата западна култура и общество, всичките им основни институции. Това е криза на изкуството и науката, на философията и религията, на правото и морала, на начина на живот и развитие. Това е криза на формите на социална, политическа и икономическа организация, включително на формата на брака и семейството. Накратко казано, това е криза почти в целия живот, в начина на мислене и поведение, характерни за западното общество. Ако трябва да сме още по-точни, дадената криза се изразява в разпадане на основополагащите форми на западната култура и общество през последните четири столетия.“

Това са думи не на някой комунист, а на прочутия американски философ и социолог Питирим Сорокин. Да кажем, че той не е единствен, означава да не кажем нищо: през целия XX век тъкмо от западните мислители ние научавахме за безизходиците, до които е стигнала новоевропейската цивилизация.

Съвсем доскоро беше очевидно, че дълбока криза преживяват самите идеи за развитие и прогрес, върху които се гради западната цивилизация. Те не могат да се спра-

вят с ценностната и смисловата пропаст, която все повече раздалечава непрекъснатото развитие на технологиите, нарастването на броя на населението на Земята, средствата за усвояване на света, от една страна, и изчерпването на ресурсите на планетата, диспропорциите в развитието, разширяването на пропастта между богати и бедни – от друга.

Вече не се разглеждат и болезнените проблеми на „потребителското общество“. Дискусиите и изследванията за плашещия вакуум в ценностната система, илюзорността на потребителското битие и прочее – няма да повтарям – всичко това изчезна по най-загадъчен начин. А конфликтите и проблемите, пораждани от подобни явления, твърде малко приличат на „край на историята“. Как може един модел, който сам се нуждае от съществени промени и корекции, да бъде смятан за императивен за целия свят?

Също така загадъчно бяха забравени хуманитарните постижения на западната мисъл. В продължение на сто и повече години кипеше усилена дейност за преодоляване на евроцентристката картина на света. Става дума за старата, останала още от Средновековието постановка в светогледа, която не признаваше правата на другите цивилизации да отговарят на въпроса за смисъла на човешкото съществуване по някакъв различен начин. Постулатите на просветителството, рационализмът на еволюционните и модернизаторските идеи – всичко бе подложено на щателна разработка и преодоляване в трудовете на писатели, философи и учени. Те показаха, че технологичната, военната и финансовата мощ на западните страни, приятният комфорт на всекидневието засенчват изчерпаността на фундаменталните основи на новоевропейската цивилизация. На пръв поглед ревизирането на самите основи

на западноцентристкия модел беше неизбежно. И не щеш ли, след като за това ни бяха написани стотици книги и ни беше изприказвано още повече, западноцентризмът се възражда като мъртвец в трилър. Политическата върхушка изведнъж се оказа убедена, че единствена знае тайната на световния ред.

Но най-печална участ сполетя основното постижение на хуманизма – представата за единството на човечеството и за равноправието на всички хора. Е, това беше само постулат. И все пак, колкото и да е странно, той се спазваше. Развитите страни смятаха за свой безапелационен дълг да се грижат за слабите просто защото всички са хора. Тревожеха се за бедните, неграмотните, гладните. Казваха, че те трябва да бъдат издигнати до нивото на развитите, че трябва да им се помогне да постигнат благоденствие. И не само казваха, но се и опитваха да направят много неща. Изразходвани бяха толкова много време и средства! Написани бяха толкова много томове с резолюции и договори! Платени толкова много научни изследвания! И какво? Всичко опираше или до благодушната риторика, или потъна в блатото на бюрократизма. Няма вече чувство за отговорност към слабите и гладните. Сиреч всичко е наред, господа, това си е техен избор, тяхна собствена вина, така че намаляваме помощта за незападните страни до минимум и я отпускаме само ако липсата на такава помощ може да доведе до непосредствена заплаха за интересите на Запада.

Светът, който съвсем доскоро беше хуманен и единен, изведнъж започна да се дели по един стратегически принцип: на тези, които влизат в зоната на интересите на западните страни, и онези, които не влизат в нея, не са потребни, но най-вече са опасни. Последните изобщо не бива да ни интересуват.

На това отгоре днес Западът се озова в капана на собствената си прогресистка стратегия за „своите“, на проекта за бъдещето на „златния милиард“. Ако преди, през индустриалната епоха, интегрирането на други общности в контура на западния икономически, социален и политически модел можеше да е необходимо за развитието на самия западен свят, днес, в светлината на специфичното развитие на новите постиндустриална икономика и социален строй, подобна интеграция, първо, поражда допълнителни вътрешни проблеми за западните общества, и второ, не е необходима от гледна точка на перспективата за развитие на Запада.

Но понеже „природата не търпи празно пространство“, мястото на „червения милиард“ доста бързо бе запълнено. Формирането на ислямския интернационал, който днес издига привлекателната за огромен брой жители на планетата теза за „ислямската глобализация“ в противовес на „отиващия си християнски свят“, ясно показва, че идеята за „приватизиране на бъдещето“ е изключително привлекателна не само за Запада, но и за неговите противници.

Логиката на разсъждението им е проста: „Щом ресурсите на планетата и бездруго са ограничени и не всекиму е писано да оцелее, защо тогава да е западната цивилизация, а не ние?“ При това опитите приоритетът на западните интереси да се оправдае с аргумента, че самата съвременна цивилизация, научно-техническият прогрес и всички постижения на този свят са създадени предимно от него, няма да срещнат разбиране.

Първо, противниците на „цивилизования свят“ претендират, че говорят от името на абсолютното мнозинство от човечеството, и то на „потиснатото мнозинство“. И второ, това, че Западът изтъква интелектуалното си и тех-

ническото лидерство, което осигурява прогреса на човечеството, обикновено бива пресичано с твърдения, в смисъл че глобалните проблеми на човечеството се дължат именно на „оттеглянето от природата“, „киченето със знания“ и „научно-техническия прогрес като творение на дявола“. Следователно според логиката на противниците на западния свят отказът от прогреса, оттеглянето на неговите лидери от кораба на историята и връщането към природата и богоугодната традиция са тъкмо нещата, които ще позволят на света да оцелее.

Но ако цивилизациите, различаващи се от онази, която претендира днес за хегемония, нямат намерение нито да се предават, нито да се нивелират, нито да се отклонят от пътя си, тогава при такава идеологическа постановка нищо не пречи на „напредналите и цивилизованите“ да наказват изостаналите и несъзнателните. И следователно да разширяват милитаризацията, да спомагат за хипертрофията на тайните служби, за разработването и трупането на всевъзможни въоръжения.

В крайна сметка фундаментализмът на „западното избраничество“ се сблъсква със същия фундаментализъм на неговите противници. И както изглежда, в спора няма да има победители, защото на определен етап ще се възобнови стремежът другият да не бъде оставен да победи.

В резултат на предсказанието епохата на „сблъсък на цивилизациите“ рискува да се превърне в „ново Средновековие“ на борбата за взаимно унищожаване на всички срещу всички. Още повече че днешното ниво на технологично развитие прави това тотално взаимно унищожаване къде-къде по-реално и вероятно, отколкото което и да било предположение за възможността човечеството да оцелее. Тоталното самоунищожение на света ще стане само въпрос на бъдеще, и то немного далечно.

2.2. Геополитиката и „геоикономиката“ на Новия свят

Проблемът е как глобализацията обединява и преобразува света днес, след като е свързана предимно с процеса на установяването на световното доминиране на Запада. От гледна точка на историята процесът на глобализация не е нищо повече от положение, което е ситуативно и осигурено с определен комплекс от характеристики на съвременния свят. Да, сега той среща ожесточени дискусии и дори политическа и социална съпротива. Днешният вектор на развитие на глобализационните процеси обаче не отменя самото формиране на единния свят, неговото концентриране и „свиване“ до обща и взаимозависима система. И тъкмо този процес като абсолютно обективен не може да бъде спрял по наша воля.

Когато казваме, че днешната глобализация е предимно процес на доминиране на западния свят, трябва да сме наясно, че става дума не просто за конкретен исторически израз на глобализационния процес, а и за структурата на управлението му, която се проявява в новата геополитика.

Съвременният свят е създаващ се Нов свят, където вече се показват островчетата на новата структура. Тя ще се преобразува в принципно нова политическа карта на света или изобщо ще я отхвърли от себе си заради безсмислието в условията на новата конфигурация на света териториалните административни и държавни граници да бъдат означавани.

Днешният свят не е еднополюсен, нито многополюсен. Той е свят с неопределен брой полюси – не се знае точно не само броят им, но и какво представляват те, как са организирани, какви са качеството, стабилността и целите им. Какво ще е поведението им, доколко предсказуеми ще бъдат те в различни ситуации.

Това положение отразява глобалната тенденция, свързана с кризата в класическия модел на държавата и с развитието на другите начини за самоорганизиране и структуриране на социалния и политическия свят.

Днес представата ни за формирането на глобалната „геоикономика“ става все по-ясна. Точно този подход отразява тенденцията, свързана с доминиращото и първостепенно формиране на глобалното икономическо единство на света и определящата значимост на въпросните фактори при по-нататъшното трансформиране на човечеството.

Глобалната геоикономика се изправя пред нас като нова система на организация на световния ред, свързана с глобалната специализация и разделението на труда между различните региони в света, със засилването на регулиращата и управляваща роля вече не само на транснационалните корпорации (ТНК) в нея, но и със споменатата по-горе глобална виртуална финансова икономика. Тези геоикономически отношения се развиват успоредно с национално-държавните. Те формират паралелна система в структурата на света, която и бездруго трябва да се има предвид и в която държавите трябва да се позиционират.

ТНК разкриха почти пълната си независимост от националните държави. Властите често пъти са просто безсилни пред представителите на международния капитал, които не допускат инспектиране, светкавично прехвърлят пари от едно място на друго, правят капиталовложения в различни кътчета на планетата, укриват доходи в безмитните зони – извън полето на действие на държавите.

Сякаш съществуват два паралелни свята. В единия има държави, граници, международни ангажименти, а в другия всичко това липсва. В единия действат конституции, закони, принцип на разделение на властите. В другия има

само правила за свободна игра на капиталите, която повече прилича на игра без правила. Двата свята съществуват в едно и също пространство и често пъти се представляват от едни и същи хора.

Първият е относително стабилен: тук решенията минават през бюрократична обработка, публикуват се, контролират се и т.н. Вторият е моментален и тайнствен: там хората действат под псевдоними, понякога виртуално, изникват сякаш от небитието и тутакси се дематериализират.

В първия свят живеем ние. Той е разбираем и видим. Нещо повече – той сякаш нарочно е направен така, че да се вижда и да бъде разбран, за да ни дава образите, с които си представяме живота.

Вторият е потаен и непредставим. Там всичко се прави скрито-покрито, под масата, в мътна вода. Ние не познаваме законите, по които е създаден, той не е направен, за да бъде възприеман. Това е свят на псевдоними. Свят, където „защитата на либералните ценности“ е същият фетиш, какъвто е свещената война, за която говореха наставниците на талибаните, докато положението не се промени и на глобалния пазар не падна „курсът на акциите“ на ислямския фундаментализъм.

Освен това става ясно, че глобалната геоекономика е йерархизирана, че в нея се открояват челните и изоставящите сектори, които пък са тясно свързани с определени страни от света и с междудържавни коалиции. Така например САЩ и Западът като цяло днес са притежатели на контролния пакет от финансови, инфраструктурни и високотехнологични свръх(пост)индустриални сектори от глобалната икономика, докато Азиатско-Тихоокеанският регион (АТР) постепенно се превръща в световен завод, в нов световен индустриален център. На долните етажи се

намира суровинният свят, с който за съжаление все повече се слива и Русия.

Така че обективната логика на развитие на глобалната икономика е конкурирането между различните държави, региони, корпорации и „пирати“, на глобалните финанси да доминират по най-важните и най-изгодните йерархически нива от тази пирамида.

Същевременно информационната епоха осигурява истинската глобализация, понеже е формирала единния информационно-комуникационен универсум и е позволила да се премине към глобално управление в реално време покрай и над държавните граници.

Разпространението в ширина и дълбочина на информационните мрежи от типа на Интернет, лесният достъп и евтината връзка между индивидите, без значение къде се намират те, премахват определящата зависимост между интензивността на контактите и географското местоживееие на групите хора (както тоталното телефонизиране на големия град направи кръга от познанствата ни значително по-независим от адресното ни пребиваване). Дори само това може да стане мощен фактор, който освобождава сферата на човешките контакти от геополитическите и идеологическите ограничения. Дадената тенденция се допълва от развитието, усъвършенстването и поевтиняването на транспорта, а също от отслабването на граничните защити.

Същевременно стойностното качество на стоките все повече се измества от вещественото и енергийното към информационното съдържание. С други думи, информационната съставна на продукцията заема все по-съществен дял от стойността ѝ и това не може да не се отрази върху съдържанието на дейността на митническите и граничните служби: функциите на държавните органи ще за-

почнат постепенно да се изместват от областта на географското пространство към тази на информационното, към „виртуалната“.

Като резултат физическото пространство на света все повече губи своята основополагаща роля, отстъпва функциите си на световното политико-информационно пространство на глобалното управление. Политическият процес се разгръща вече не толкова във физическото пространство на притежаваните територии, колкото в рамките на виртуалното пространство на потоците от информация, финансови, властнически решения, символични ресурси и знания. В този смисъл много от държавите в света днес не контролират дори собствената си национална територия, камо ли да могат да оказват принципно влияние върху процесите в други региони на света, тоест да инициират решения и да поддържат процеси, които по своите прояви и последици имат глобално значение и характер.

2.3. „След държавата“: кризата в класическия модел на държавата и системата на ограничения суверенитет

В крайна сметка важна тенденция в развитието на днешния свят става разрушаването на залегналия в основата на националната държавна система принцип за националния суверенитет. Още днес с голяма доза увереност можем да кажем, че само няколко държави в света имат пълноценен национален суверенитет и самостоятелност – със сигурност можем да посочим поне САЩ, Китай, Индия, Русия. Ами по-нататък? Защото съмнения започват да възникват вече дори спрямо някои ключови държави от Европейския съюз.

Принципът за непоклатимост и неограниченост на държавния суверенитет, както той бе известен през втората половина на XX век, вече не намира място в новото столетие.

В бъдеще национално-държавната структура на света ще се трансформира. Това може да става заради фактически новия колониализъм, като по-силните държави асимилират по-слабите, или се формират глобални свръхфедерации от типа на Европейския съюз. Най-вероятно е двата подхода по един или друг начин да се комбинират спрямо групи страни, съответно с различно или еднакво ниво на развитие, в системата на глобалната геоекономика.

Ограничената и избирателна легитимност на държавите в новата система от международни отношения отразява две тенденции: самата държава да губи статуквото си на основен и системообразуващ субект в международните отношения и същевременно да се формира нова конфигурация на глобалната власт, която е свързана с постиндустриалния ареал, притежаващ свръхтехнологична власт, позволяваща не просто легитимността на една или друга държава да се поставя под съмнение, а да се осигурява нейното информационно, символично, икономическо и силово ликвидиране.

През епохата на „посткласическата държава“ хоризонталната самоорганизация и взаимодействието между локалните общности, създавани по различни критерии и признаци, придобива много по-голямо значение. Традиционната политическа карта на света и системата от наднационални институции са подложени на ерозия пред лицето на излизашата от контрола им световна мрежа на информационната общност. Политическото пространство се „стеснява“, уплътнява се, като пътьом руши нещо, наречено национален политически процес.

Националните граници, правото, езикът, политическите институции, средствата за комуникация, разстоянията, времето – всичко, което преди е защитавало и е определяло особения ред на политическа организация на отделните общности и държави, днес не може да ги опази от глобалните политически взаимодействия.

Все по-голяма роля в политиката играят транснационалните субекти, но вече не само бизнес-корпорациите, които преди бяха предимно агенти на развитите страни от света в тяхната глобална експанзия, а и други структури и организации. Днес обект на политиката в една или друга страна са едновременно и националните лидери, и представителите на други държави, народи, религиозни организации, международния капитал и различни глобални социални движения. При това част от тях вече имат не съвсем легален статут, защото представляват световният „сенчест“ политически процес и международната престъпност. Появата на тези нови субекти от историята изпълва света и с ново, невинаги ясно и все по-често извънредно опасно съдържание.

А кризата и недостатъчното ниво на развитие на международните политически институции само засилва значимостта на извънституционалните и извънправните политически технологии в рамките на глобалния политически процес.

Този „нов хоризонтален свят“ поражда известна заплаха за днешния модел на глобализация, свързан с доминирането на Запада.

Ако преди процесът на формиране на новия мрежов свят засягаше предимно развиващите се страни и новите национални държави и беше, общо взето, инструмент за експанзията на Запада, днес „външният“ фактор в организацията на националния политически процес все пове-

че се усеща и от развитите и най-могъщи страни в света. Новите глобални политически субекти придобиват такава сила и потенциал за влияние, че не само най-устойчивите и стабилни държави, но дори и техните военно-политически и икономически съюзи и обединения не могат да им се противопоставят.

Международният тероризъм (по-точно диверсионната война под маската на тероризъм) не е съвсем външно явление по отношение на цивилизования свят. Използването на телевизията за демонстриране на мощ е най-очевидната му проява. Но същевременно нали „световната конспирация“ всекидневно използва и средствата за връзка, и финансовите системи, и демократичните институции на много от страните по света. Атаката на 11 септември 2001 година предизвика значителен ефект, в смисъл че постави под съмнение суверенитета на най-могъщата държава в съвременния свят – САЩ. Смътната за обикновения човек идея, че в Новия свят територията и суверенният контрол над нея са ефимерни и вторични по отношение на реалната структура на властта, изведнъж стана напълно осезаема, следователно се реализира.

В случая главен проблем за Запада се оказва безсилието на национално-държавната структура. Тъкмо върху нея и около нея преди се градеше системата на глобално доминиране на „цивилизованото човечество“, чрез нея можеше да се контролират различните групи от интереси и тяхната самоорганизация. В известен смисъл съвременните подходи към развитието на международните отношения показват, че тя е под заплаха. Опитите на Запада да запази държавната система на света въз основа на концепциите за „мек суверенитет“, „управление на държавите от вън“ и „хуманитарни интервенции“ са очевидни. Тяхната цел е да се формира нова национално-държавна

система на света, която да се характеризира с проницаемост за цивилизования свят и да е управляема.

Но задълбочилият се процес едва ли може вече да бъде спрял. Световният антиглобализъм, който само отчасти е проява на световното гражданско общество, както и разпространените представи за мрежовата същност на международния тероризъм са признаците на новия свят, на „глобалното самоуправление“, с което силите на национално-държавната международна система и по-специално на Запада дори отсега се затрудняват да се преборят. Процесът на формиране на мрежовия свят се превръща вече не просто в съпротива срещу цивилизационния западен проект, но все по-ясно придобива чертите на алтернативна глобализация, имаща различни, включително и крайно опасни, варианти и последици.

2.4. Феноменът на разединената цивилизация и „новият Нов свят“

Прогресистката картина на света, изградена върху налагането на глобализацията, „западноцентризма“ и линейността на развитие на цивилизацията, се оказва абсолютно неадекватна спрямо ситуацията в света и тенденциите в неговото развитие. С цялата очевидност наблюдаваме как съвременността става конкурентна, превръща се в арена на сблъсък и реален избор между различни модели на развитие.

Своеобразието на ситуацията се крие в това, че в условията на глобализация, на интегриране на света се формира един абсолютно противоположен феномен – разединената цивилизация. По принцип постиндустриалният свят на най-развитите западни страни е напълно способен

да се „затвори като какавида“ и да съществува отделно от останалите страни въпреки ресурсната си зависимост, която в перспектива е технологически преодолима и намаляема. При това, разполагайки с информационните постиндустриални сектори на производството в качество то им на основен ресурс, Западът не зависи от другите страни и другите системи в производството и развитието тъкмо на този сектор от своето доминиране.

Същевременно развиващият се свят, традиционните общности и индустриалните държави от съвременieto са напълно способни да организират собственото си съществуване без страните от Запад, макар и на недостатъчно от гледна точка на днешния ден, но все пак високо ниво. Поддържането на качеството на жизненото равнище и осигуряването на оцеляването на този свят ще струват повече отколкото сега, но като цяло ще му позволят да оцелее. Така че двата свята – постиндустриалният и постсъвременен и светът на основната маса от човечеството могат да съществуват един без друг, но не могат да съществуват независимо един от друг и без да си обръщат взаимно внимание, защото са едновременно представени в съвременieto.

Когато мислим за Новия свят като за победно шествие на Запада, ние забравяме, че обективните тенденции на развитие на цивилизацията в перспективата на близките 50 години правят Запада все по-намаляващо малцинство в света, което въпреки своята политическа и икономическа експанзия се свива като шагренова кожа. Историята на човечеството престава да е история на западната цивилизация и Севера на планетата. Ако преди, когато на въпросния свят се падаше повече от половината население на Земята, все още можехме да говорим, че историята на света е история на Запада, то сега нещата не стоят така.

Затова днес може би наблюдаваме само началото на края на великия Нов западен свят, който преживява възход преди упадък и който ще остарее и ще отиде в миналото, преди дори – според мерилото на историята – да е започнал да съществува. А същински Нов свят ще стане един друг, за който знаем все още твърде малко, въпреки че неговото мълчаливо множество ни заобикаля от всички страни и бавно, но сигурно прониква в тъканта на съвременieto.

3. Новите феномени на историята

Ключов проблем на глобализацията в крайна сметка е въпросът доколко изобщо светът е управляем, какъв може да е по-справедливият и в известен смисъл универсалният, глобалният модел за управляването му. Изобщо проблемът с управляемостта на общественото развитие се превръща в ключов, понеже при сегашните условия саморазвиващият се свят най-вероятно ще стигне до своя край твърде бързо. Днес стихийността на глобалния процес на сътворение на света струва доста скъпо. Но щом е така и щом управляемостта е най-важен и принципен момент, тогава още по-важно е да разберем кой е субектът на това управление.

Познавайки историята на човечеството, ние добре разбираме, че от дадения въпрос зависят много неща. Политическата воля на управляващия е изключително важна за състоянието на цялата система. Но по принцип не би било правилно да поставяме въпроса за управляемостта на общественото развитие от някой субект или от група субекти независимо от тяхното качество или ниво. Не бива да се увличаме от идеята да търсим оптимален модел на конфигурация от международни институти, на организирани на световно правителство и т.н. Задачата е друга. Тя по-скоро е да осигурим такава организация на глобалната система, която да съдържа в себе си политически и социален механизъм за самоуправление. Какъв ще бъде той?

Отговорът на този въпрос зависи от това дали ще успеем да доловим и разберем принципно новите тенденции в развитието на обществото и на нашата цивилизация. Още днес редица въпроси ни карат или по-точно трябва да ни накарат да заговорим сериозно за новите механизми и тенденции на глобалното развитие.

3.1. Бъдещето на демокрацията и заплахата от световна гражданска война

„Цивилизованото човечество“ трябва да се замисли върху проблема с интеграцията в проекта на бъдещето на цялото население на нашата планета, а не само на „златния милиард“.

Преходът към осъзнаването на планетарната общност на човечеството създава много нови проблеми. В известен смисъл цялата политическа история на „цивилизованото човечество“ е представлявала последователен преход към по-голяма интеграция и съгласие, демокрация и сътрудничество, изглаждане и частично преодоляване на социалните противоречия вътре в националните общности (а впоследствие и в националната система на Запада в рамките на международните институции) чрез „отхвърляне“ на авторитарния потенциал, пренасяне експлоатацията на ресурсите и стремежа към експанзия навън – към други региони и страни по света, извън пределите на собствената цивилизация, която в резултат придобива привлекателните черти на същото това „цивилизовано човечество“.

Класовите и гражданските войни в този „най-добър от световите“ останаха предимно в миналото. Западът стана вътрешно по-единен, като отначало изгради колониалните империи, а после преминавайки към глобализаторс-

ката експанзия. (Донякъде по подобен начин днес се стреми да се обедини и ислямският свят, макар, разбира се, самата идея за общ ислямски свят да не е нищо повече от пропаганден мит.)

Съответно при преминаването си на друго – планетарно – ниво възприятията и съзнаването на социалното единство на света като цяло и на „цивилизования свят“ в частност се изправят пред заплахата от нови засилващи се социални и класови разцепления на глобалната общност, от формиране на световен елит и световен пролетариат, от създаване на предпоставки за световна гражданска война. Война, която ще се води с цялата мощ на прогреса и с всички възможни видове оръжие, включително информационно и тероризъм, но вече не в покрайнините на Земята, не далеч от цивилизацията и не в режим на управляеми конфликти, а във всяка страна и във всеки град на Америка, Европа, в целия свят.

При това трябва да имаме предвид, че цикълът война – мир е свързан със социалната памет. Съвременната наука е констатирала, че обикновено трябва да се сменят няколко поколения, да дойдат онези, които не помнят ужасите и страданията на предишната катастрофа, за да може да започне нова война. Но днес в световната политика и световната история влизат народи и цивилизации, които просто не знаят какво е глобална „световна“ война, а дори нещо повече – в своето специфично разбиране за света смятат войната за благо.

Същевременно политиката за ограничаване на развитието (що се отнася до западните общества) може да провокира връщане на някои вътрешни класови конфликти, които преди са били преодолявани тъкмо чрез преразпределяне и експлоатация на други страни и техните ресурси. Това, че Западът избра катастрофалното нарастване на

глобалното напрежение пред завръщането на вътрешното напрежение, не е очевидно, но не го прави по-малко жестоко и болезнено.

Разбира се, общественото мнение и управляващите кръгове на Запад би трябвало да възприемат дадения сценарий за развой на събитията като много по-опасен и разрушителен, отколкото са днешното състояние на глобалната общност и евентуалният „сблъсък на цивилизациите“. И тъкмо затова сега ние сме свидетели на опитите да се запази предишната парадигма на развитие, да се премине в „Новия свят“, без нищо да се променя. Но нищо да не променя вече е невъзможно.

За самия западен свят заплахата от глобализацията е прекалено голямата съблазън той да се откаже от демократичните завоевания на цивилизацията на Новото време, да ограничи човешките права и индивидуалната свобода в името на „свещената война“ с „чуждите“, с „новите варвари“. Още повече че исторически демокрацията, народовластието или по-точно – управлението от името на народа, е ситуативна форма на организация на властта.

Ние не можем да кажем каква ще бъде формулата на организация на властта в бъдеще. Но не е задължително тя да е демокрация или поне това, което днес разбираме под демокрация. Понастоящем демократичните режими започват да губят своята ефективност – отчасти поради намаляването на политическото участие на населението и разширяването на възможностите за въздействие върху човека, отчасти заради страшната сложност на проблемите в реалния свят, отчасти във връзка с това, че декларираните принципи на демокрация и политическа коректност водят до саморазрушение на самите демократични режими. Вътре в тях назрява реакция.

Пък и нарастването на степените на човешка свобода

в нашето съвремие не може да е безкрайно и не може да не породи тоталитарна тенденция от страна на традиционната социална структура и държавата. И това е естествено, щом например в съвременния свят вече не изглеждат чак толкова неуместни изрази като "човека държава", всички признаци на които притежава например образът на Осама бин Ладен.

"Кризата на демокрацията" се проявява най-вече в това, че нейните принципи са престанали да бъдат необходимо изискване и безусловна ценност за самия западен свят. Проявява се и във вътрешната, и във външната политика на цивилизованите държави.

През 90-те години на миналия век широко разпространена стана новата концепция за „хуманитарна намеса“ в международната политика. Ние бяхме свидетели на впечатляващите и същевременно озадачаващи опити на западните страни (и на първо място – на САЩ) да провеждат силова демократизация на отделни национални политически режими и дори региони на планетата. При цялата спорност на резултатите от тези интервенции неизменна си оставаше самата първоначална постановка, залегнала в основата на политиката на международната общност, която все по-често се идентифицира с икономическите и военно-политическите организации на западната цивилизация. Тази политика винаги е изхождала от логиката на либералната уестърнизираща глобализация като процес на световна демократизация, когато на всички страни биват натрапвани еднакви стандарти за национална политическа организация, създаващи предпоставки за премахването на каквито и да било икономически, културни и социални прегради, разделящи света.

Днес обаче подобен подход се оказва не само неприемлив за целия незападен свят, но и започва да се възпри-

ема като опасен и неефикасен дори от самата западна общност.

Става ясно, че в света съществуват политически сили, които могат да използват процеса на глобално демократизиране в аспект, съвсем различен и противоположен на изходния замисъл. Създаваните от глобализацията и демократизацията нови възможности в комбинация с отслабването на традиционните социални и политически структури и с всеобщото нарастване на нестабилността на държавните образувания поставиха въпроса за неефективността на демократизаторската стратегия. Реализирайки своите цели и ценностни ориентири в международен мащаб, западният свят се изправи пред необходимостта да поеме отговорност за огромния брой страни и народи, които, след като отхвърлиха собствените си традиционни принципи за политическа организация, същевременно изгубиха и своята стабилност, и своята ефективност и се оказаха безпомощни не само пред лицето на глобализационните стремежи на „цивилизованото човечество“, но и пред тъмните сили на „сенчестия глобален свят“.

Западът е изправен пред непреодолимата съблазън да се откаже от стратегията на демократизиране и да премине към логиката на стабилизиране на международния режим, което предполага да се ориентира не толкова към ценностната либерална структура, колкото към изискванията за ефективност. А щом е така, можем да очакваме повече лоялност от страна на световната общност към макар и не съвсем демократични, авторитарни, но стабилни политически режими. Това обаче не отменя самата тенденция за ограничаване на националния суверенитет.

Новата стратегия за намеса ще бъде вече не хуманитарна по име и демократизаторска по съдържание, а, условно казано – цивилизационна и стабилизационна. Мо-

жем да очакваме, че Западът ще, се откаже от намеса с цел демократизиране и ще премине към намеса с цел стабилизиране. При това приоритетът, даван на стабилизационните ценности, ще допринесе обекти на внимание и намеса от страна на Запада да станат не само авторитарните недемократични режими, но и наглед съвсем демократични системи – такива обаче, които притежават потенциал или актуални ресурси за дестабилизиране на международното положение.

Така че в сегашната международна обстановка възниква вероятността критерий, въз основа на който ще се градят отношенията на САЩ и цялата западна общност с една или друга страна, да е не характерът на политическия режим в нея, а степента на способността ѝ ефикасно да контролира ситуацията „у дома“ и да е приятелски настроена спрямо САЩ и техните съюзници в борбата с терористичните и други опасности.

„Новият империализъм“, за който днес Западът настоява все по-често, става не толкова инструмент за експанзия било като териториален контрол, било като идеологическо доминиране, колкото чисто защитен механизъм за възпиране.

Същевременно подобни процеси, свързани с отслабването на националното единство и на ефективността на политическите системи, започнаха да протичат и в самите западни страни. Надигналата се там в началото на XXI век „нова правна вълна“ почива върху идеите на глобалния неоконсерватизъм. За разлика обаче от „неоконсервативната“ вълна от началото на 80-те година на миналия век възпирането на това изискване има вече не толкова икономически, колкото социокултурен характер.

Обществените очаквания на населението на западните страни са свързани с това, че заплахата от размиване

на обществата отвътре, която преди имаше предимно абстрактен или чисто локален характер, днес излиза от рамките на анклавите на самобитните култури, формирани се в западните общности през последните десетилетия. Етническите и религиозните малцинства, които постепенно запълваха западните страни, бидейки при това локализирани и изолирани от социума като цяло, се вкорениха дълбоко и се разраснаха до критични размери, като преминаха към активна стратегия на „вграждане“ в западните общества или по-точно към тяхното „модифициране“ съобразно своите ценности и интереси. Колкото и да е парадоксално, реализирането на тази стратегия се извършва за сметка на ресурсите на самите западни общества – от година на година самобитните „ядки“ стават все по-значителни потребители на социални блага и осезаемо увеличават натоварването върху обществените фондове и инфраструктурата.

За алтернатива на това явление официалният истъблишмънт и идеолозите на Запада винаги са смятали интегрирането на имигрантите, постепенното им превръщане в членове на единната политическа нация на тази или онази държава, чиято идентичност се определя вече не от етнически характеристики, а от културно-ценностни постановки. Дадената концепция обаче, чиито корени безспорно са в относително успешния исторически опит на формиране на американската нация, дава дефекти в някои (и най-вече в европейските) общества, където въпреки всичко патриархалните традиции и ценности остават силни.

Дори САЩ, които винаги са служили като известен еталон и образец на общество от особен тип – така наречения котел за претопяване, където всички нации, народности, етноси, култури и религии се превръщат в сплав

от единна „велика американска нация“, днес не могат повече да поддържат необходимата температура в своята доменна пещ за социална стабилност. Количественият и качественият растеж на субкултурите на малцинствата в комбинация с изискванията за политическа коректност водят дотам, че базовата култура на американската нация от година на година се превръща в култура на малцинството – ако не в количествено отношение (за сега), то поне от гледна точка на способността и да влияе и да определя тенденциите в развитието на собствената си страна.

Ключовият за западните страни проблем с имиграцията е, че цивилизованите общества вече не могат без притока от човешки ресурси отвън предвид потребностите от запазване на социалното ниво и социалните блага на коренното население, неангажирането му с нискоквалифициран труд.

Болезненият проблем на съвременния Запад, който е все по-разбираем за гражданите на Русия, е в преодоляването на противоречията на потребителското общество, което се стреми да се изолира от тегобата на труда с пот на чело, но при това да умножи житейските блага. Икономиката на Запада във все по-голяма степен се превръща в икономика за производство на все по-нови и нови изкуствени потребности, като кара човека да иска нещо ново и го отдалечава от прозаичните и често пъти ужасяващи реалности на съвременния свят. Това безспорно създава комфортен фон на живота, но лишава съответните нации не само от воля, но и от разбиране за истинските насоки в развитието на човечеството. От източник на живот за хората от потребителското общество трудът се превръща в негово приложение и в камуфлаж на възможността човек да потребява и да се наслаждава.

Осигуряването на работа за гражданите се превръща във фетиш на създаване на нови и нови квазиикономически ниши на труда, които позволяват дадената дейност да се заплаща.

Но няма пито неплатено. Тъкмо нарастващата агресивност спрямо мигрантите и възможността от правен обрат в европейската политика поставят под съмнение всички социални завоевания на Запада, които днес са основа на обществения консенсус. В подобни условия вече не ни се струват чудни обществените искания, които назряват и се превръщат в политически факти от последните изборителни кампании в много европейски страни. Западът е изправен пред прага на сериозно преосмисляне на принципите на либералната демокрация с техния приоритет на правата и свободите на личността.

При това ситуацията разкрива парадоксално съвпадение на интересите на основната маса от населението и представителите на глобалния елит, които също размиват демокрацията навсякъде. Те повече вярват в силата на парите, PR-технологиите и другите инструменти за масово зомбиране, отколкото в идеалите на демократичното общество, и се стремят да определят изхода от президентските и парламентарните избори, да купят членовете на правителствата, да проникнат в държавните структури, да приватизират властта. Лишени от старомодния патриотизъм и чувството за отговорност, тези нови владетели на света искат да ползват услугите на държавата като учреждение, пред което определят цели и задачи.

Но за разлика от легитимно избраната власт представителите на глобалния елит не са сковани нито от програмни обещания, нито от нормите на общочовешката етика, нито от национални споразумения, нито от

общественото мнение, накратко казано – от нищо. Свободни от отговорност за социалните последици на своите действия, без да знаят граници, те атакуват националните икономики, натрапват своите интереси на правителствата и не чувстват никакви ангажменти пред закона и човека.

Виждаме нещо като структура на властта от две части. На повърхността са изборността, прозрачността, отговорността, подконтролността – всичко, което трябва. Но зад всяко стратегически важно решение прозират други, скрити структури. Или иначе казано, днешната пост-демокрация е устройство, където цялата дейност по зомбиране на масовия човек и осигуряване стабилността на цялата власт се поема от невидимия елит. А властта от своя страна лобира за интересите на новия елит и кара икономически зависимите страни да отварят границите си за глобалния пазар.

В резултат пред нас е вече не класическата демокрация, подложена на ерозия пред лицето на излизашите от контрол „мрежови връзки“, а един нов социален ред. Субекти на политиката стават не само държавните лидери, но и представителите на международния капитал, които не признават нито граници, нито култура, нито постулати на хуманизма.

Пред елитите възниква и друга неочаквана съблазън – да определят „златния милиард“, който заслужава да оцелее, вече не като се обвързва с едни или други народи, с гражданите на тези или онези държави, а по друг начин – като глобален елит, който интегрира управляващите класи на основните страни в света.

Във всеки случай това, което през XX век беше масово общество (където мнението на индивида имаше поне някакво значение), неотклонно се превръща в нещо ново

– зомбирана биомаса, управлявана от кастата на властващия елит.

Вариант на бъдещето може да стане формирането на меритократичната система на управление, почиваща върху доминирането на тези, които притежават знания и информация. Да се формира глобална цензова демокрация, където права и глас да имат само обществата, държавите и корпорациите, които разполагат с достатъчно имуществен капитал и са взели общообразователния си изпит по „политическа коректност“ и „човешки права“. Това ще бъде едно ново съсловно глобално общество, което тепърва ще успее да преживее в бъдеще своите велики „буржоазни“, антисъсловни революции.

И така, днес ние виждаме, че съществуват два различни принципа за политическо устройство на света. Зад единия стои явният свят, а зад другия – скритият; зад първия е националната държава, зад втория – тенденциите на глобализма. Зад открития са традиционните ценности, зад скрития – още не се знае какво.

Възниква въпросът: Какво предстои? Наистина ли съществува проект за глобализация и как да си представим перспективите на по-нататъшния развой на събитията?

Ще изброим три хипотези. Първата принадлежи на антиглобалистите. Те казват, че целта на новите господари на планетата е световното правителство – елитният клуб на международната бюрокрация и олигархия, който не отговаря пред никакви национални власти. Според дадената прогноза новата класа, в която влизат корумпираната международна бюрокрация и ТНК, вече съществува, макар засега да не се формира в никаква структура, а само да използва САЩ като плуг, за да изоре почвата. А когато съзрее окончателно, ще катурне свръхдържавата и ще наследи нейните силови ресурси – да речем, в рамките на

една преобразувана наднационална структура от типа на НАТО, която вече няма да се подчинява на нито една държава. Фантоми ли? Може би.

По-интересен е другият вариант. Паралелният свят, казват прогнозистите, не планира да излезе навън, олигарсите не възнамеряват да заменят властическите устройства на националните държави. На тях по им допада да използват държавите като собствени учреждения, а правителствата – като мениджъри. Ефективността на световния елит се осигурява тъкмо от псевдонимността, той предпочита да съществува в сянка. Колкото и да е парадоксална дадената концепция, този вариант изглежда по-правдоподобен.

Но има и трета прогноза, за която също не бихме искали да мислим, макар че е вече невъзможно след репетициите, които видяхме по време на изборите във Франция, а преди това и в Австрия. Става дума за опасността от авторитарни и деспотични режими. Да създадат нов световен ред с различна структура на властта искат не само финансовите мастодонти. В днешния глобализационен котел съществуват различни, включително и открито антидемократични, тенденции. Новият световен ред се нуждае не само от либерализиране, но и от стабилизиране. Революциите и превратите явно са вече минало. Световният елит предпочита да си има работа с корумпирани деспоти, отколкото с непредсказуема демократична свенравница.

Засега основното възражение против евентуалните авторитарни режими се свежда до едно – че са икономически неефективни. Но достатъчно е някой да създаде корпоративен деспотизъм от нов тип, който да опровергае тази теза, и демокрацията може да рухне под напора на масите.

3.2. Проблемът с тероризма и етичната възможност за масов терор

В сравнително неотдавнашната си и широко коментирана статия, която се нарича точно така – „Духът на тероризма“, известният френски философ и социолог Жан Бодрияр заявява, че днес в света се води война между терора и терора и че „енергията, подхранваща терора, няма причини, не може да бъде разбрана в рамките на никоя идеология“. Терорът не иска да промени света, а се опитва да го разруши, „да го направи по-радикален чрез жертвоприношение“.

Подобно героико-романтично възприемане на тероризма и последиците от него ни води в грешна посока. Най-големият проблем както от събитията на 11 септември 2001 година, така и на тези от 23-26 октомври 2002 година е дали са етично възможни. Необходимостта да отговорим на дадения въпрос не зависи от споделяната от нас версия за станалото, от това кого смятаме за вдъхновител на чудовищните акции и в кое виждаме техния източник и причина.

Етичната възможност на подобни терористични актове предполага известна група хора да бъдат изведени отвъд пределите на човечеството и човечността, тоест отвъд пределите на действие на нравствените норми. Обектите на терористичния акт не се разглеждат като априори активни и евентуално отговорни субекти подобно на ерцхерцог Фердинанд или П. А. Столипин. За днешните терористи бъдещите жертви не са хора, а същества от подолна проба, парче месо – без душа и индивидуалност, за тях не се отнасят нормите на човешката етика, първата от които е „не убивай“. „За тях ние сме нищожни пращинки“ – точно така каза Владимир Путин за терористите.

Такава преквалификация на противника става по време на война, когато основанието той да бъде убит е просто фактът, че е от противниковия лагер.

Още едно обстоятелство, което прави тероризма възможен, е мълчаливата, неформулирана ясно представа за някои човешки същества като за носители на колективна историческа отговорност, без значение за кое – било за кръстоносните походи, било за колонизацията, било за участието им в едни или други войни или революции в миналото. Тези човешки същества, на които е отказана човечност, стават обект на нещо като глобално-историческо кръвно отмъщение.

И накрая, заемайки позицията на „разпределители“ на морала (кой да бъде смятан за човек, обект, за който моралът важи, и кой – не, кой да бъде осъден на смърт и кой – помилван), терористите си присвояват прерогативите на трансценденталния и сакралния източник на морал, действат от името на Бога и вярват, че след телесната си смърт ще намерят приют не в ада, където всъщност е мястото на убийците, а при праведните.

Всичко известно за изпълнителите и непосредствените организатори на терористичните актове от 11 септември и 23-26 октомври показва, че човечеството си има работа точно с такъв вид тероризъм. „Неверниците“ не са хора, терористите ги наричат „чада на свине и маймуни“. Те заслужават да умрат само защото са част от враждебния „Запад“ и затова сред тях няма нито невинни, нито невиновни. Терористите се възприемат като проводници на Божията воля, бойци на вселенския джихад, и знаят, че ги чака живот в рая. Така че от позициите на техните участници терористичните актове са нравствено оправдано дело.

Големият въпрос е кой им е дал право да действат в

името на Божията справедливост, която по естество си е необяснима, дали се ръководят от някакви ислямски постановки, или са (което е по-вероятно) последователи на екстремистко сектантство – нека го наречем „осамизъм“ на името на Осам бин Ладен, признан от членовете на „Ал Кайда“ за религиозен водач.

Но ако искаме да разберем какво става с човечеството, не би трябвало да сложим точката тук. Дали глобалната историческа активност на западния свят не наподобява с нещо отношението на терористите към морала? Дали Западът не приватизира по принцип неприватизируемия прерогатив да бъде трансцендентален и сакрален източник и „разпределител“ на морала, трансформирайки по свой собствен шаблон „незападната“ реалност и надявайки се че тъкмо така, а не иначе трябва да живеят предполагаемо деиндивидуализираните масовидни, „изостанали“ и „заблудени“ народи от останалия свят – по кулинарното правило, че раците обичат да ги варят живи?

На нивото на смислови ценностни постановки, религиозни и квазирелигиозни учения се извършва взаимна „етична аниhilация“ на два свята. А историческите дадености от началото на XXI век, от периода на „новата Ос на времето“ се формираха така, че цивилизационното разцепление става не по линията „Запад – не-Запад“. Ние виждаме, че Западът идва на Изток (за пример може да ни послужи Азиатско-Тихоокеанският регион), потвърждавайки между другото своите цивилизационни възможности. Разцеплението става до голяма степен по линията „ислям – не-ислям“. Тъкмо центровете на силата, намиращи се в така наречения „ислямски свят“, предлагат алтернативен проект за глобализация.

Най-важното е да разберем що за ценностна система е тази, която допуска човек да пожертва собствения си живот в името на унищожаването на други хора. Защото всяка религия, всяка философия е опит да се решат двата взаимосвързани въпроса – кое е живот и кое е смърт. Това е първичният импулс, от който после израства цялото многообразие от миروгледни въпроси.

Известната теза за отмъщението на слабите, за нищетата и отчаянието на част от света е въпрос на мироглед. Кого виждат те в нас? Може би положението им е такова, че не смятат цивилизования свят за човешки свят, и тъкмо това им позволява по абсолютно различен начин да виждат мъката и страданието на загиналите и пострадалите в Ню Йорк и в Москва? Какво да правим, при положение че в световната история навлизат народи и цивилизации, които просто не знаят какво е глобална, „световна“ война и дори нещо повече – смятат войната за благо? И напротив, кое, ако не мирогледът и известната представа за ценностите ни позволяват да живеем всеки ден спокойно и да ползваме богатата на цивилизацията, като знаем, че някъде някои хора гинат от изтощение, глад и болести, без да имат и най-малка част от възможностите, с които разполага цивилизованото човечество?

От една страна, „цивилизованото съзнание“ провъзгласява непреходната ценност на всяка човешка личност, значимостта и приоритета на индивидуалния живот и свободата. Но същевременно ние все по-последователно отхвърляме морала и ценностите в политиката, като се уповаваме на формалните процедури, правните норми, политическите технологии и баланса на интересите. Нещо повече, ние сме склонни по различен начин да оценяваме стойността на човешкия живот в

зависимост от това доколко той ни е близък и понятен. Днес вече фразата, която до голяма степен определя политическия стил на водещите държави в света: „Ние нямаме вечни врагове и приятели, а само вечни интереси“, стана класическа.

Проблемът е, че нашата „икономическа“, „пазарна“ цивилизация не може да живее без силни и слаби, без някой да е отгоре, а друг отдолу. Тя просто така е устроена.

Но новите субекти на световната политика сякаш претендират да бъде върната актуалността на ценностите в нея и да се придаде нов характер на социалната интеграция. Гражданското общество като система на организация и израз на интересите на различните групи от населението може и да не удържи на напора на така наречената ума.

Противниците на цивилизования свят използват в свой интерес едновременно и атавистичния фанатизъм, и технологичните възможности на Запада и Русия, като постигат крайно изразителен, голям и едновременно с това необясним за „цивилизованото съзнание“ ефект. Неговото действие прилича на действието на вируса върху отслабения и лишен от природен имунитет организъм, който се намира в оранжерийните условия на цивилизационния комфорт и изведнъж се озовава под въздействието на дивата природа. Ударът се нанася по най-уязвимото място на човека и обществото на „информационната епоха“ – масовото съзнание. И този „цивилизован организъм“ се оказва неподготвен собствените му изобретения на „информационното доминиране“ и „културната експанзия“ изведнъж да бъдат използвани срещу него самия. Еднопосочната улица изведнъж се превръща в двупосочна, но без пътна маркировка, знаци и пътепоказатели.

3.3. Реваншът на ценностите и отговорът към бъдещото на езика на смислите

Идеологията отново се върна в Историята и претендира да опровергае провъзгласяваната от Запада универсалност на икономическите закони в развитието на „пазарната цивилизация“. Днес светът е изправен пред опасността не от държавите и армиите, не от най-новите въоръжения и високите технологии, а от къде-къде по-сериозни и мощни сили – жестоката воля и фанатичната вяра. „Реваншът на ценностите“, с който се сблъскват „цивилизованият вят“ и световната общност, е предизвикателство към илюзията за превъзходството на рационалното и прагматичното в политиката.

Някои политолози са склонни да екстраполират в бъдещето наблюденията през последните десет години „религиозен резонанс“, макар ценностното отношение към собствените им прогнози да е различно: едни са готови да приветстват Новото Средновековие, други се отнасят към него като към тъжна неизбежност. Последната позиция получи концентриран израз в статията на американския учен Самюъл Хънтингтън, станала бестселър в научно-популярната литература от 1994 година.

Според убежденията на Хънтингтън политическото бъдеще на световната общност е, че тя ще бъде разделена на седем или осем регионални „цивилизации“, вътрешно интегрирани по конфесионален признак, които ще се намират в състояние на перманентен конфликт помежду си. Най-същественото е, че сценарият е представен не като една от възможните, а като единствено мислима перспектива на историческия процес. В такъв случай войната на всички срещу всички обещава да стане лайтмотив на настъпилото столетие.

Понякога се чуват възражения, че подобни страхове са преувеличени, че войните са придружавали цялата история на човечеството, а религиите са им осигурявали сериозни идеологически основания, като са разделяли хората на свои и чужди и така са предпазвали обществото от хаотично насилие и са придавали на войната „висш смисъл“, но всичко това не е довело човечеството до гибел. При подобно възражение се игнорира едно решаващо обстоятелство.

През хилядолетията хората са се сражавали с копия, мечове, мортири, пушки, оръдия, танкове. Ядрените бойни глави и балистичните ракети коренно промениха ситуацията, а на дневен ред идват още по-опасни видове оръжие. В комбинация с религиозното мислене, със „свещената“ нетърпимост и омразата към неверниците това образува такава гърмяща смес, която със сигурност ще взриви сградата на планетарната цивилизация.

При това положение едва ли са конструктивни и надеждите за създаването на единна за всички „световна религия“. Същината на всяка религия е да обединява хората, като ги противопоставя на други хора. Затова религиозното мислене по своята дълбочинна концептуална и психологическа основа е дихотомично. То поначало дели хората на правоверни и неправоворни, на такива, които са „с Мен“ и такива, които са „против Мен“, и в него като стожери се открояват образите на Врага и на Меча. Историческият опит показва, че там, където някое религиозно учение е обхващало значителни маси от хора, скоро са настъпвали нови разделения на негови истински и лъжливи последователи, поредните пророци са призовавали към непримирима вяра и беззаветните герои (а с тях и безбройните невинни жертви) са гинели в свещени войни, репресии и кървави погроми.

Нека добавим, че не само учените, но и най-прозорливите религиозни философи са обръщали внимание на несъвместимостта между богооткровения светоглед и променящата се действителност. Така например изтъкнатият християнски мислител Гилбърт Честъртън допуска, че религиите от бъдещето ще започнат да се базират върху високоразвитото чувство за хумор (в такъв случай дали ще запазят качеството си на религия?) и така ще се отърват от първичната агресивност. А в прочутите си „Писма“ от фашисткия затвор германският свещеник и хуманист Дитрих Бонхьофер подчертава, че „пълнолетният свят“ ще успее да се откаже от „хипотезата за Бога“, ще надрасне страха от него и необходимостта от външна закрила и след като стане „абсолютно нерелигиозен“, по този начин ще се приближи до Бога.

Имаме пълни основания да твърдим, че религиозният ренесанс, „Новото Средновековие“ и „сблъсъкът на цивилизацията“ при всеоръжието на съвременната техника не биха се превърнали нито в исторически нонсенс, нито в безобиден театър на абсурда: кръстоносните походи, джихадите и хаватите този път могат да сложат край на съществуването на човешкото общество. И ако събитията се развиват в подобно русло, най-вероятно е ХХI век да не се сбъдне...

Но нека не забравяме и друго. Скъсването с миналото, с традицията, с архаиката понякога се възприема и реално съдържа в себе си опасността от такава интерпретация, която да предполага отказ от смислите и ценностите в полза на пазарния прагматизъм и информационната ефимерност на Новия свят. Обаче подобно разбиране на процеса на развитие и модернизиране като деидеологизиране и деморализиране на обществения живот е може би не по-малко опасно, отколкото конфликтите, предричани във връзка с перспективите за „религиозен ренесанс“.

Обикновено в такъв случай се говори за невъзможността и крайната степен на опасност на религиозния фанатизъм в условията на глобализация на политическите процеси, на достъпност на оръжията за масово поразяване и на нарастване на конкуренцията за всички видове ресурси. Проблемът обаче не е да постулираме необходимостта от нови „кръстоносни походи“ срещу „световния джихад“, склонност към което понякога ни демонстрира световната политическа общност. Религиозният или по-точно моралният, ценностният ренесанс означава точно обратното – необходимост от адекватен отговор на настъплението на Новия единен глобален свят срещу възникването на новата Култура на Битието, човешките взаимоотношения и организацията на обществото.

И ако си зададем въпроса как бихме могли да променим положението на нещата и възможна ли е друга цивилизация, пак рано или късно ще стигнем до заключението, че това трябва да е цивилизация, изградена върху други принципи, свързана с друга ценностна система, с друго възприемане на света, с друг мироглед. Следователно в бъдеще може би ни очаква глобална реформация на всички световни религии, резултат от която може да стане и раждането на нов „принцип за Бога“, издигането на човечеството на принципно ново ниво на светоусещане.

Световната цивилизация стои пред прага на нова глобална ценностна революция. Отговорът на това предизвикателство на съвременността трябва да бъде даден на езика на смислите.

II

КЪМ НОВИЯ СВЯТ: ДОКОЛКО Е ВЪЗМОЖЕН?

Образът на бъдещето и
механизмите за преодоляване
на кризата в
съвременната цивилизация

За новия век често се говори като за „век на хаос от неясноти“, криещ катастрофални последици за цивилизацията. Глобалната система може да стигне до различни посоки на развитие, включително и до катастрофални. Смущаващо е обаче противоречието в оценките относно това кои точно сценарии водят до катастрофа и кои са оптимални или запазващи. Напълно неясно е и какви действия са необходими, за да се премине към оптимален режим на развитие.

Дали обществото трябва да се върне към „естественото“ си състояние или напротив – още повече да се отдалечи от него, и какво на практика означава това в единия и в другия случай? Дали да ратуваме за форсирано намаляване на „човешката популация“, за запазване на установилия се (във всяка страна и в света) брой на населението или за неговото увеличаване? Дали да се стремим към по-нататъшно повишаване, понижаване или изравняване на материалното жизнено равнище? Дали да стимулираме нарастването на етническата, професионалната и всяка друга самобитност на племената и народите, или повсеместно да вкореняваме „общочовешките ценности“? И т. н., и т. н.

Обзорът на сценариите, които наблюдаваните тенденции разпространяват линейно в бъдещето, води до най-песимистично заключение: земната цивилизация няма да успее да изживее XXI век. Взаимното изтребление на хората в религиозен екстаз или в борбата за привършилите ресурси, глобалният екологичен колапс, генетичното из-

раждане („естественото“ или подкрепеното от произвола на генните инженери), сблъсъкът на хората с „роботите“ – всичко това може да сложи край на социалната история, а и на биологичната еволюция на нашата планета. Остава да чакаме, за да видим кой от посочените фактори ще изиграе решаваща роля. В крайна сметка в най-добрия случай след стотина години на Земята ще се запазят само най-изостаналите племена, вече обречени на измиране, и, разбира се, незнаещи, че живеят през XXII век по християнския (XV век по мюсюлманския) календар.

Но линейните екстраполации са само един, и то най-елементарният, вариант за виждане на бъдещето. Въпросът не е с висока точност да прогнозираме развитието на вече съществуващите опасни тенденции и да предвидим картината на финала на човешката цивилизация. Възможно ли е целенасочено да се намесим в хода на събитията, като го променим в по-благоприятна насока? Ако да, какъв е тогава мислимият диапазон на тези целенасочени промени и какви са необходимите разходи и загуби за това? Най-после как точно трябва да действаме, за да изведем хода на историята на друг път и да преобразуваме „лошото“ бъдеще в повече или по-малко „хубаво“?

Най-важното, което трябва да разберем, е, че дори във фази на нестабилност с една сложна система, каквато е съвременната цивилизация, не може да стане „какво ли не“, както си мисли наивният наблюдател. Броят на евентуалните сценарии във всеки от случаите не само не е безкраен, но и, общо взето, е ограничен до само няколко варианта. Но от друга страна, след като поемем по един от пътищата на развитие, ние вече няма да можем да се върнем и да тръгнем по друг. Неизбежно ще стигнем до края, а ако този край не е пагубен – до поредния кръстопът.

Фактът, че броят на реалистичните сценарии винаги е ограничен, прави възможно и изучаването, и конструирането на бъдещето. Ние наистина можем да избираме и тук се крие едва ли не най-голямата надежда за човечеството. Трябва ясно да се определим, да маркираме най-приемливия за човечеството сценарий на бъдещето, да предвидим опасностите, които ни дебнат по този път, и да настояваме, настояваме и пак да настояваме планетарната цивилизация да поеме по необходимия път на развитие.

4. Предкризисната цивилизация: на какво ни учи историята

4.1. Синдромът на предкризисното развитие

Колкото и да е парадоксално, ние все още знаем твърде малко за човека, обществото и света. През по-голямата част от историята човек е имал доста ограничени познания, които обикновено е черпел от всекидневния си опит. Науките за неживата материя са започнали да се развиват едва в античността и е трябвало да минат близо две хиляди години, за да може естественонаучните знания да се трансформират в постиженията на научно-техническата мисъл на ХХ век. Само на фона на тези постижения и в крайна сметка на откритите от тях нови практически и познавателни възможности ние започнахме да разбираме колко малко знаем все още и колко много ни предстои да открием, научим и разберем. Наистина „Аз знам, че нищо не знам“.

Положението е още по-сложно с науките за живота. Биологията, генетиката, редица други основни науки в тази сфера започнаха да се развиват едва от началото на ХХ век и дори по-късно, а тези за обществото и човека, и то върху съвременната емпирична и инструментална база – всъщност чак от средата на миналото столетие.

Това означава, че в изучаването на макросоциалните, историческите процеси, където емпириката се трупа бавно и дълго, а методите за изследване и изходните предположения се проверяват особено нееднозначно, обществените науки фактически и до днес почиват предимно върху хипотези.

Понастоящем представата за човека като елемент от биосферата (макар и особен, не банален) е безнадеждно остаряла. Някои дори настояват, че „биосферата“ не е нищо повече от историческо понятие, което отразява нещо, съществувало преди десетки хиляди години. Оттогава хората последователно са преобразували, „очовечавали са природата“ (с всички произтичащи и за двете страни положителни и отрицателни последици), адаптирали са я към своите променени потребности и са я превръщали в антропосфера или според В. И. Вернадски – в ноосфера. Така че сега вече живото вещество представлява не самостоятелно затворено образувание, а подсистема от планетарната цивилизация.

Антропосфера означава „сфера на човека“, ноосфера – „сфера на разума“. А човекът и неговият разум, както и природата, носят в себе си и създанието, и разрушението. Затова въпросът не е дали антропосферата е „по-добра“ или „по-лоша“ в сравнение с дивата биосфера. Важно е, че това е друго, качествено по-сложно образувание, че в него има голям брой измерения, йерархични нива и причинни връзки и затова то се подчинява и на по-сложни закономерности.

Човекът строи, изгражда социоприродната система. Друг е въпросът, че по законите на природата всеки създателен процес задължително се заплаща с разрушителни ефекти (това ясно се проследява и в историята на биосферата отпреди появата на човека) и което е особено важ-

но – през определени периоди разрушението започва да надделява над изграждането. Затова задачата е не да развенчаем цялата история на човечеството, а да открием условията и обстоятелствата, при които настъпва тази промяна, и да се научим да ги предвиждаме и предотвратяваме.

Анализирайки кризисните епизоди от близката и далечната история, учените са забелязали необичайна прилика в мисленето и поведението на хората пред прага на кризите. Необичайна и изненадваща, защото става дума за толкова различни епохи, континенти и култури, че помежду им не би трябвало да има наглед нищо общо.

Въпреки това става ясно, че когато хората са получавали нови оръдия, технологии и възможности да влияят върху природата или върху другите хора, те, дето се казва, са си губели ума. И тук образованите европейци не се различават много от древните си предци.

Кризата на горния палеолит например е една от най-значителните „глобални“ кризи в човешката история. Броят на ловците и берачите през онзи период наистина се е приближил до екологично допустимата граница, но дори не това е станало основна причина за кризата. Всъщност демографският растеж е бил предизвикан от небивалото развитие на оръдията за лов. Хората изобретяват лъка и стрелите, копията и други „приспособления за лов“, научават се да изравят и маскират трапове за лов на диви животни. Това води до истинска екологична вакханалия, следите от която днес се разкриват пред погледа на изследователите. Психологическите стереотипи, запазени от времето на ръчния секач, вече не отговарят на новите, по-продуктивни технологии за лов и разплатата не закъснява. Хората, особено в средните ширини на Евразия, подкопават собствената си хранителна база, което изостря

смъртоносната конкуренция между племената. В най-населените и технологично напреднали региони на планетата техният брой неколкостратно намалява...

По този начин поредното „предизвикателство“ на еволюцията, също както и повечето предишни и следващи, се превръща в краен резултат от собствената човешка недалновидност, от дисбаланса между „технология“ и „психология“. В отговор на него някои племена преминават към „сътрудничество с природата“, към земеделието и животновъдството – опит, който бързо се разпространява из обширни територии. Технологическата революция на неолита е съпроводена с революция в мисленето (земеделецът и животновъдът са длъжни да виждат причинно-следствените връзки в много по-голям обем и диапазон, отколкото това е необходимо на първобитния ловец и берач), в отношенията между племената и т.н.

Тази логика на развитието се повтаря в историята отново и отново. С изобретяването на стоманеното оръжие, което по лекота, здравина и ниска цена значително превъзхожда бронза, мястото на професионалните армии бива заето от своеобразните народни опълчения. Междувременно ценностите, стереотипите и начинът на мислене си остават предишните, а опиянените от новопридобитата сила политици и пълководци се хвалят с броя на убитите врагове и изпепелените градове. Пленените воини биват убивани, а покореното население – управлявано изключително чрез терор и страх. Кръвопролитие в сраженията надхвърля всякакви граници. По-нататъшното съществуване на най-развитите държави от Близкия изток и Гърция до Индия и Китай е застрашено.

В отговор на поредното „предизвикателство“ на технологичното развитие възниква основополагащата за съвременната цивилизация революция на „Оста на времето“.

Само за няколко века в огромната икумена на цивилизованите страни едновременно настъпва коренно преобразуване на политическите ценности. Извършената „революция на съзнанието“ превръща човека в онова, което е той днес.

В историята могат да бъдат открити аналози и на други глобални проблеми на съвременната цивилизация. Европа вече преживява тежка екологична криза, продължаваща няколко века от второто хилядолетие на новата ера. Изобретяването на все по-продуктивни технологии за обработка на земята стимулираше нарастването на населението, изсичането на горите и превръщането им в нивя, концентрирането на хора в градовете. Безконтролно растяха сметищата – постоянни източници на епидемии; реките се превръщаха в помийни канавки за кожарските и другите занаяти, за отпадъците на градските производства. Развитието на селскостопанските технологии, както много преди това – на ловните технологии, стигна до поредната еволюционна безизходица.

Излизането от задънената улица бе до голяма степен съпроводено от промишлената революция, която не само кардинално повиши относителната продуктивност на производството, но и наложи преустройство на ценностите и мирогледните постановки, образуването на нов културен свят, наречен от американския социолог Алвин Тофлър индуст-реалност. Тази реалност предполагаше друго възприемане на пространството и времето, възникването на идеята за линейния прогрес и хуманизма – за позитивното преобразуване на божествения свят от човека – примата на разума като предпоставка за свободния човешки избор. И най-важното – на представата за естественото право, за единната същност на всички хора независимо от вярванията и развенчаване на клано-

вия морал, характерен за идеологиите отпреди възникването на индустрията.

Тук няма нужда да преразказваме събитията от други антропогенни локални и глобални кризи. Специалните изследвания показват, че всички те са се развивали предимно по подобен сценарий и са били предхождани от определен тип умствена нагласа, психически състояния и процеси – синдром на предкризисното развитие. (За това по-подробно виж у А. А. Григориев, А. П. Назаретян, а също А. Д. Арманд, Д. И. Люри и др.)

Синдромът се образува през онези периоди от обществения живот, когато новите технологични възможности за управление съществено превъзхождат качеството на предишните, нагодени за по-малко ефективни технологии и затова безнадеждно остарели механизми за социална и културна саморегулация. Нарушаването на вътрешния баланс води до изблик на екологична и/или геополитическа агресия.

Започналият период на екстензивно развитие се придружава от съответните настроения: хората са обхванати от масова еуфория, от усещане за вседозволеност и безнаказаност. Светът започва да изглежда безграничен и пасивен обект за покоряване, а неговите ресурси – неизчерпаеми. Замайването от успеха опиянява. Очакването на поредни успехи и победи, а следователно – търсенето на умерено съпротивляващи се врагове, става самоцелно, ирационално и нараства.

После влизат в сила редица специфични закономерности от човешката психика, на които тук има смисъл да се спрем само в общи линии.

Нарастването на потреблението стимулира нарастването на потребностите и очакванията (още класиците на марксизма бяха нарекли това закон за нарастването на потреб-

ностите), а близостта на желаните цели засилва мотивацията за търсене на прости, но като правило и разрушителни средства за постигането им. Под влияние на емоциите мисленето на хората се опростява и картината на света става по-плоска и примитивна. Проблемните ситуации се възприемат като елементарни, макар в действителност с нарастването на технологичните възможности задачата по запазване на социалната система да става все по-трудна. Увеличаващият се по този начин разрыв между силата и мъдростта намалява вътрешната стабилност на обществото...

Подобни социоприродни кризи могат да свършат с гибел или деградация на социалния организъм, неспособен да се адаптира към новите условия на живот. Но ако съществуваше само тази възможност, днес едва ли щяхме да обсъждаме подобни проблеми, защото човечеството просто нямаше да доживее до наши дни.

В историята преломни и най-важни за нас винаги са ставали епизоди от друго естество – когато кризата се е решавала с коренно преустройство на технологичните, организационните и психологичните структури, а в резултат обществото и заедно с него природната среда, вместо да се върнат към по „естественото“ си „диво“ състояние, още повече са се отдалечавали от него.

За да се убедим в това, достатъчно е още веднъж да сравним например лова и брането с животновъдството и земеделието, селскостопанската цивилизация с индустриалната, индустриалната – с информационната. Всеки път степента на оръдийната, организационната и психологическата опосредстваност на отношенията между човека и природата (а също между хората) е нараствала, социоприродната система като цяло е ставала все по „културна“, увеличавал се е относителният дял на изкуствените интелектуални фактори за управление и контрол.

Изследванията показват, че това са били нагаждания не към случайните промени в природната среда, а към настъпилите вследствие стопанската дейност на обществото, винаги придружавана от странични разрушителни ефекти. След време тези ефекти се натрупвали, количеството им е преминавало в качество и в крайна сметка социалният организъм повече не е можел да живее като преди. Тогава той или е деградирал и е загивал, или е намирал нова, още девствена среда за обитаване, или ако не е успеел да натрупа достатъчен ресурс за културно разнообразие, си е изработвал нови, по-малко разрушителни за средата и по-продуктивни начини за жизнена дейност.

Социоприродната система се е преустройвала, а екологичната ниша на човечеството се е разширявала и задълбочавала. После обаче се е възобновявало нарастването на населението, на индивидуалните и социалните потребности и така е започвал постепенният път към по-редното изостряне на кризите.

Цялата достъпна за нашия взор история на човечеството и биосферата е пронизана от „перфориращите“ вектори на последователните промени. При това векторите или насоките на развитие изглеждат доста парадоксално: биосферата и обществото с изненадваща приемственост са се променяли от по-вероятно към по-малко вероятно състояние. Сякаш някаква „невидима ръка“ е отдалечавала света от равновесието, еднородността и простотата към все по-голямо неравновесие, организираност и сложност.

Друго важно обстоятелство е, че всички тези „фазови преходи“ са били предхождани от изостряне на кризите вследствие изчерпаните възможности за съществуване на системата в предишното ѝ състояние. Тук отново се сблъскваме с един парадокс: нарасналото напрежение се е ре-

шавало не чрез връщане на системите към примитивното, равновесното състояние, а чрез преминаване към високо равнище на дисбаланс, криещо съответно още повече напрежение.

Разбира се, това е една опростена схема и тя дава само първоначална представа за влиянието на антропогенните (тоест предизвикани от човешката дейност) кризи върху историческото развитие. Но тъкмо с нейна помощ ние можем да изучим механизмите на изостряне и превъзможване на кризите на цивилизацията в миналото и по-добре да разберем глобалните проблеми на съвременността и обозримите перспективи за тяхното преодоляване.

4.2. Култът към насилието като основополагащ проблем в организацията на обществото и политиката

Почти цялата писана история е не просто история на войните и конфликтите, история на колосалните загуби и щети, свързани с реализирането на култа към насилието, а история и на търсенето на начини за решаване на едно от най-фундаменталните противоречия в развитието.

Колкото и големи да са били обемите и мощностите на насилието преди, никога потенциалът му не е стигал до мащабите на евентуалното унищожаване на цялото население на планетата. Ние нямаме друг избор: или ще изкореним насилието като преобладаващ стереотип на поведение, или насилието ще изкорени човечеството като преобладаващ вид от живи същества на Земята.

Историята показва, че като правило изгодата от насилието е изключително преходна и се топи бързо. Затова пък щетите от него и щетите, които понася насилникът,

отвърщащ на насилие, са толкова големи, че обществено по-изгодно е богатствата да се преразпределят социално, отколкото чрез насилие. Нека се обърнем към някои фрагменти от историята на войните и другите противопоставяния. Загубите на човечеството от продължаване политиката с военни средства, както е казал навремето Бисмарк за войната, са несравними със загубите от всички природни катаклизми през последните две хилядолетия. Този въпрос е толкова важен и интересен, че непрекъснато се намира в полезрението на специалистите. Тук ще дадем само най-впечатляващите данни.

Първо ще подчертаем, че се наблюдава една устойчива тенденция за растеж на материалните потребности на войната – най-вече от въоръжения и бойна техника. Относителният дял на разходите за тяхното производство е растял война след война.

През Първата световна в резултат на повишената роля на техниката и увеличаването на нейното количество относителният дял на разходите за въоръжение доста надхвърля този от предишните войни и представлява 60% от общите военни разходи. През Втората световна война този дял вече е 70-75%, и то като се има предвид, че и самите разходи за нея са нараснали в сравнение с Първата средно около 4-5 пъти.

Повишаването на относителния дял на разходите за военна техника от общия разход за издръжка на въоръжените сили продължава и след Втората световна война – техническото обезпечаване на армията изисква все повече и повече средства.

Култивирането на философията за допустимостта от насилие и военно противопоставяне води до значително увеличаване на обема на военното производство дори в мирновременни условия. Така например към края на 60-

те години на ХХ в. в САЩ този обем нарасна 40 пъти в сравнение с предвоенното ниво. Към началото на 70-те години за армията пряко или косвено работеше почти една трета от американската промишленост. По оценки на Министерството на отбраната на САЩ през 1983 година 62 отрасли от промишлеността са давали продукция, купувана непосредствено от Пентагона.

Както показва следвоенният опит, за производството на съвременното оръжие са необходими огромни ресурси. Така например в началото на 80-те години в развитите капиталистически страни за военни цели са се изразходвали близо 15% от целия добиван алуминий и до 40% от титана. Както знаем, това са основни конструкционни материали в авиоракетната промишленост. По изчисления на експертите от ООН в края на 70-те години военното производство в света е поглъщало 15-16% от произведената мед, до 10% от калая, никела, оловото и цинка. Непрекъснато растат капиталните разходи за развитие на военната инфраструктура, тоест за строителство на пътища, летища, пристанища, ракетни площадки, полигони, казарми, командни пунктове, складове и др.

Нека анализираме сумарните загуби от военното насилие през първата половина на ХХ век. Съвкупните материални разходи за подготовка и водене на войните (включително Втората световна война), а също за ликвидиране на последиците от тях представляват около 4,7 трилиона долара. По-голямата част от тази наистина астрономическа сума – 4 трилиона долара – се пада на Втората световна война. Общата стойност на унищожените ценности във всички воювали страни надхвърля 316 милиарда долара, а във въоръжените сили са били мобилизирани над 110 милиона души. Рязко са нараснали загубите сред гражданското население.

През втората половина на века нито една от основните военни държави не е воювала с друга, но разходите непрекъснато са нараствали. След Втората световна преките разходи за надпревара във въоръжаването са надхвърляли 6000 милиарда щатски долара (по цени от 1975 година), което е почти равно на съвкупния БВП на целия свят през 1975 г. И най-бедните държави, чиито доход на глава от населението е под 200 щатски долара (обикновено това са страни, чиито военни разходи в сравнение с БВП са скромни), изразходват за военна дейност средно почти толкова, колкото и за капиталовложения в селското стопанство.

Митът, създаден още по време на превъоръжаването на Германия преди Втората световна война – че големите военни бюджети служат като средство против безработицата или поне смекчават нейните последици, продължава да съществува. Обективните цифри говорят друго.

По изчисления на американското правителство 1 милиард долара военни разходи създават 76 хиляди работни места. Ако същата тази сума се вложи в граждански програми, ще се създадат средно над 100 хиляди работни места, а ако средствата се насочат към особено трудоемки видове дейност – и значително повече. За съжаление не успяхме да намерим аналогични данни, които да важат за Русия и други страни.

Нека осмислим колосалните загуби за подготовка, водене и ликвидиране на щетите от войните само през първата половина на XX век. Ще напомним, че сумата надхвърля 4 трилиона и 700 милиарда долара (по тогавашни цени). Ако въпросната сума бъде разделена на броя на загиналите през тези войни, ще излезе, че всеки убит човек е „струвал“ средно около 100 хиляди долара. Едно напълно безсмислено „разточителство“. Трудно е дори да

си представим каква полза би донесло за европейските народи използването на тези средства при един нормален цикъл на промишлено производство. То би позволило да се реши жилищният проблем на цяла Европа и за няколко години би осигурило безплатно изхранване на населението ѝ.

Посочените факти и цифри буквално крещат с какви гигантски загуби се товари човечество, като продължава да култивира насилието. Ако можехме симетрично да анихилираме запасите от оръжия и да преориентираме потоците от ресурси към мащабни невоенни проекти, новото качество на земната цивилизация щеше да стане близка реалност.

Но трябва да се съобразим и с още един момент. Мнозина психолози – чужди и наши – стигат до извода, че през хилядолетията запазването на войната като социален феномен и социална институция се дължи не само и дори не толкова на предметните, колкото на функционалните (включително духовните) потребности на хората. В този многостранен комплекс влизат и волята за власт, и спонтанната агресия, и такива „алтруистични“ мотиви като саможертвата, афилицията (принадлежността към дадена група), смисъла на живота и т.н.

Учени от различни специалности отбелязват едно парадоксално свойство на постоянно неравновесните системи. От една страна, организмът се стреми да запази стабилността на състоянието си. От друга – продължителното благоденствие го уморява, създава му вътрешна напрегнатост, стимулира безпредметна активност на търсене и започва несъзнателно да провокира нестабилност, конфликти и силни емоции. Експериментите и наблюденията показват, че при животните подобно качество е пропорционално на нивото на телесната и психическата

им организация. Най-ясно изразено е то при човека като най-неравновесен от всички субекти, които познава науката.

Психолозите посочват многообразни похвати, създадени от културата за „сублимация“, „ритуализация“, „театрализация“, „катарзизация“ на първичния стремеж на хората към конфликта и неговото преодоляване и се налага да признаят, че всички те са давали необходимия, но временен и ограничен ефект, защото „нарочните“ конфликти рано или късно втръсват и засилват неосъзнатия стремеж към „истински“ преживявания.

В известен смисъл военните конфликти винаги са оставали зло и проклетие за човешкото битие (макар, разбира се, далеч не винаги и не от всички да са били възприемани като такива). Същевременно в предишната история те не само са задоволявали дълбочинните психологически потребности на хората, но често пъти са служили като фактор за социално развитие – дотолкова, доколкото силата на оръжието е била уравновесявана от качеството на културните ценности, а също за бракуване на нежизнеспособните обществени организми. Тук обаче му е мястото да повторим, че времената се менят и в обозримо бъдеще големият въпрос ще бъде: цивилизацията ли ще победи войната, или войната ще победи цивилизацията.

Важен е принципният извод, че докато липсват адекватни заместващи механизми за задоволяване на функционалните ни потребности, както и да оптимизираме обективните условия, няма да успеем да преодолеем инерцията на военната история.

Разрастването на информационната среда и цивилизацията води в крайна сметка дотам, че все повече чувства, образи, събития и мисли в човешкия живот се определят от информационните, а не от физическите взаимодействия.

твия със средата и другите субекти. Което значи, че един от вариантите за преодоляване на насилието в човешката история и отношения е неговото виртуализиране. Не бива да изключваме възможността Четвъртата, „виртуална“, световна война, моделирана и демонстрирана на цялото човечество в нагледни образи и в режим ако не на реално време, то в близко до него, да бъде дори необходима. Днес, когато светът видя войните в Персийския залив и Афганистан, наблюдава бомбардировките над Югославия, взривовете в Ню Йорк, залавянето на заложниците в Москва в „пряк ефир“, следва да се предприеме следващата, но отрезвяваща стъпка. При по-нататъшно развитие на сегашните тенденции трябва да покажем на всяко общество, на всяка държава, на всеки човек неговата персонална съдба.

4.3. Законите на оцеляването: как човечеството преодолява себе си

Изучаваната логика при преодоляване на кризите от човечеството позволява да говорим за определени закони в еволюцията на цивилизацията.

С нарастването на технологичния потенциал винаги се увеличава „външната“ стабилност на обществото, тоест неговата независимост спрямо колебанията на природната и геополитическата среда. Но същевременно расте зависимостта му от вътрешните колебания – от психическото състояние на масите, от политическите решения и действия, от крехкия баланс на усложняващата се социална система и от факторите за нейното трансформиране. Колкото по-голяма е мощта на производствените и военните технологии, толкова за запазването на социалния

организъм са необходими по-съвършени средства за възпиране на агресията.

Грубо казано, нараства социалната роля на „глупака“, нараства зависимостта на обществото от грешки, от неправилни решения, от „сляпата игра“ на силите на социалната самоорганизация. Често пъти е достатъчно някое незначително събитие, малък повод, за да се разруши нестабилността на социалната структура, в която вече се долавя дисбаланс между ръста на технологичния потенциал и изоставането спрямо него на усвоените от човека социални и политически технологии.

И ако този ръст на технологично могъщество не се компенсира чрез усъвършенстване на регулаторните инструменти (културата на самоограничаване, морала, правото, общественото мнение, правоохранителните органи и т.н.), тогава вътрешната стабилност, а с нея и жизнеспособността на обществото се понижава. Обществото става жертва на собственото си могъщество, неуравновесено от съразмерна култура на самоограничаването.

Дадената закономерност, която е много важна за осмислянето на съвременните проблеми, има дълбоки исторически, антропологични и дори биологични корени.

Работата е там, че естествената агресия, която е едно от същностните свойства на живото вещество в природата (животните са принудени да си набавят свободна енергия, като разрушават други организми, да се конкурират, да завладяват и бранят жизненото си пространство и т.н.), се ограничава от външни и вътрешни регулатори. Към тях се отнася и това, което изтъкнатият австрийски зоопсихолог Конрад Лоренц нарича равновесие на силите и „естествен морал“. Колкото по-голяма е естествената въоръженост на даден вид животни, толкова по – здрави са неговите инстинкти, пречещи му да убива себеподобните

си. Например лъвовете и другите силни хищници на единица популация убиват себеподобните си по-често, отколкото хората с техните танкове и бомби.

Развивайки тази своя мисъл, Лоренц между другото изказва едно интересно предположение – че войните играят толкова значителна роля в човешката история, защото хората са произлезли от биологически безобидните австралопитеки. Ако бяхме произлезли, да речем, от лъвовете, тогава природата щеше да ни даде много по-здрав инстинкт за възпиране на агресията.

Поначало хората са лишени от естествено оръжие и следователно инстинктивното възпиране на агресивните ни импулси не се отличава с особена здравина. Но като е поставил нашите далечни прадеди в почти безизходна ситуация, животът ги е принудил да търсят необичайни начини за съществуване. За да се спасят от страха и глада, те са компенсирали липсата на естествено оръжие чрез системно използване на тояги, камъни и кости, а след време са се научили да правят оръжието по-остро и ефикасно. Изкуствените средства за нападение обаче рязко са започнали да превъзхождат естествените средства за защита и което е още по-важно – слабите инстинктивни спирачки срещу вътрешновидовата агресия.

Хората са успели да надживеят тази много важна криза в същностното и моралното си развитие едва след като са създали качествено нови, неизвестни в природата регулатори на агресията, свързани вече не с природните инстинкти, а с развитието на интелекта и рационалността, културните и нравствените норми.

При това изходен и базов принцип е станало тъкмо „отхвърлянето“ на агресивния потенциал навън – към природата и другите, „чуждите“, човешки общности. Така

хората са се учили да ограничават агресията и самоунищожението спрямо себе си и „своето“ общество.

Тази форма на подбор се отличава с принципни особености в сравнение с естествения. Предимство в конкуренцията са получавали общностите, където вътрешните отношения са по-усъвършенствани, където физически слабите, но с по-фина нервна организация, а също ранените и отслабналите индивиди са имали еднакъв достъп до храна и създаване на потомство. Мнозина от тях са ставали „майстори“ – по-добре нагодените към производство на оръдия, поддържане на огъня, обучение на малките и други действия, които при класическия подбор не дават индивидуален приспособителен ефект. Така неусетно се е трупало вътрешното разнообразие. Тъкмо то е станало решаващият фактор при изострянето на конкуренцията с предишните или новите съседи.

През цялата история технологиите, социалните организации, мисленето на хората и отношенията помежду им постепенно са се преустройвали. Грубите форми на натиск и терор последователно са били измествани от по-меки и изтънчени, разширявал се е мащабът на груповата идентификация, усъвършенствали са се похватите на междугруповия компромис...

А общностите, които не са успявали навреме да адаптират културата на самоконтрол към нарасналите технологични възможности, в крайна сметка са отпадали от историческия процес.

Засега цивилизацията на нашата планета е все още жива точно благодарение на факта, че хората, управлявайки все по-мощни природни сили и увеличавайки своята численост, са се учили същевременно и по-надеждно да възпират агресивните си импулси, по-добре да предвиждат предстоящите последици от своите действия и по-

ефикасно да регулират както социоприродните, така и вътрешносоциалните си отношения.

През хилядолетната история въпреки растящите смъртоносна сила на оръжието и плътност на населеност процентът на жертвите на социално насилие не е нараствал. Както знаем, през войните на ХХ век е загинал много повече народ, отколкото през хилядолетията писана история, взети заедно. Но се оказва, че ако пресмятаме другояче, социологично по-коректно – не с абсолютни, а с относителни величини, през годините социалното насилие не само не е нараствало успоредно на мощта на технологиите, но дори е намалявало.*

Впрочем, за съдбата на човешката цивилизация със сигурност знаем, че съществува до настоящия момент. Дали техногенните изостряния ще продължат да се възпроизвеждат и ако да – дали така цивилизацията ще издържи дълго? А ако не – какво да предприемем, за да можем решително да променим ситуацията?

Защото още днес е достатъчно очевидно, че човечеството се е приближило до нов кръстопът в своето развитие, когато веднъж възникналата система за ограничаване на агресията вече не е напълно адекватна на новите условия.

Създадените през вековете принципи за регулиране на агресията не са достатъчни. Най-малкото защото енергията на разрушение и преобразуване на природата вече е

* Пресмятанията на руския учен А. П. Назаретян показват, че процентът на военните жертви спрямо броя на населението от век на век остава приблизително еднакъв (като изключим особено кръвопролитните столетия – XVI и XVII век), но според косвени данни в миналото процентът на жертвите на битово насилие е бил по-висок – Б. а.

достигнала такава мощ, че разходите за подобно поведение на човека могат евентуално да надхвърлят потенциала на самоунищожението. Очевидно е, че насилието върху природата ни се връща с все по-умножаващи се последици и в обозрима историческа перспектива ние сме напълно способни да „стигнем дотам“, че разрушената биосфера да ни погребее заедно със себе си било в резултат от глобална екологична криза, било поради започването на един неконтролируем процес на разрушаване на човешкия генотип.

От друга страна, стратегията на „изнасяне на агресията навън“ губи всякакъв смисъл, щом самият човешки свят се свива и от система на локални и относително изолирани общности се превръща в единна и взаимозависима система. Още повече че техническата въоръженост и средствата за унищожаване, които днес притежава човек, са вече от такъв характер, че последиците от използването им е невъзможно да се локализират. Принципната разлика между пушката и ядрената бойна глава е не само и не толкова в това, че използването им носи различен потенциал за унищожаване на врага, колкото, че ядреното и подобното на него оръжие за масово унищожаване неизбежно убиват и разрушават не само противника, но и онзи, който го използва.

Нашата цивилизация рано или късно ще трябва да създаде нови принципи и механизми за ограничаване на агресията и да намери начин да възприеме цялото човечество като единна общност, която на първо място трябва не да използва природата и да се противопоставя на „чуждите“, а да се бори с „култа към насилието“ и „синдрома на самоунищожението“ вътре в себе си и в целокупност.

Ние не знаем доколко е възможно това. Но ако съществува подобен потенциал, крайно време е той да за-

легне в съвременното човешко общество. Макар и незначителен, макар и забравен или ненапълно осъзнат, трябва да го има. Подобна логика на разсъждение ни подсказват принципите на развитието и еволюцията на всички сложни системи и особено на социалните.

Опитвайки се да разберем от какво зависи перспективата на социалния организъм при изостряне на криза, винаги се сблъскваме с понятието вътрешно разнообразие.

През спокоен период дадена система обикновено не се нуждае от голямо разнообразие. И ако то нараства, обикновено е „нецеленасочено“, без да носи със себе си някаква очевидна полза, а просто защото системата е достатъчно „либерална“, за да не отхвърля всяка мутация или отклонение от нормативния образец. Но при бързо променящи се обстоятелства създадените образци все по-често отказват и водят до противоположни ефекти. Тогава вече съдбата на системата се определя от това, дали тя е успяла да натрупа достатъчно багаж от ненужни преди, излишни, функционално безполезни елементи и образци на поведение.

Ако това не е така, след като се е оказала неспособна съществено да се преустрои, системата се разрушава и остава в миналото заедно със средата и условията, които са я поддържали. В обратния случай тя се преражда, като губи нещо и придобива друго, но продължава поэтапно да се развива. Излишните и периферийни преди елементи сега заемат централно място и около тях започва да се организира нова структура.

Внимателният анализ показва, че качествено новите типове биологични организми, технологичните похвати и начини на жизнена дейност, художествените образи, религиозните учения, научните и техническите идеи и т.н. като правило са възниквали значително по-рано, отколкото еволюцията го е налагала. Това правило на, условно

казано, нефункционалното или дори прекомерно разнообразие е едно от следствията на всеобщия закон, открит през петдесетте години на миналия век от английския математик и биолог Уилям Рос Ашби – закона на необходимото разнообразие, според който стабилността и еволюционният потенциал на дадена система са пропорционални на нейното вътрешно разнообразие.

Но ако разнообразието е безусловна ценност, трябва ли да осъждаме политическата агресия и терора, да наказваме криминалните престъпници, да искаме всички граждани да спазват нравствените и правните норми и дори да поправяме граматическите грешки? Като настояваме хората да спазват еднакви правила и норми на поведение, не ограничаваме ли естествения растеж на разнообразието?

Разбира се, тук аз формулирам тези въпроси, върху които през вековете са размишлявали философи, моралисти, юристи, икономисти и политолози, в донякъде гротескна форма. Но във връзка с разгръщащата се „глобализация“ те стават все по-актуални.

Искането да се запази самобитността на всеки етнос и на всяка уникална култура например влиза в нерешим конфликт с идеята за общочовешките ценности и общите за всички хора по Земята човешки права. Защото при повечето народи по света традиционните ценности, норми на поведение, представи за човешките права и задължения толкова се отличават от формираните в западната култура към края на ХХ век, че всякакви намеци за тяхното унифициране се възприемат като „империалистическа намеса“ и предизвикват естествена съпротива от страна на националните и религиозните фундаменталисти, които често се ползват с широка подкрепа от страна на масите.

Това противоречие е теоретически фундаментално и практически много значимо. Така че принципно важно е

допълнението към закона на Ашби, което произтича от закона за йерархичните компенсации, разработен от руския учен Е. А. Седов.

По своята универсалност той е съизмерим със закона на Ашби (тоест също обхваща процесите, които се извършват в обществото, в живата и неживата природа) и внася в него решаващо допълнение. Законът гласи, че нарастването на разнообразието в горното йерархично ниво на една сложна система се осигурява от ограничаване на разнообразието на предходните нива и напротив – нарастването на разнообразието в по-долното ниво разрушава горното ниво на йерархичната организация.

С други думи, за да може една или друга сложна система да функционира нормално, свободата на всеки от нейните елементи задължително трябва да се ограничи. Но ограничаването се подчинява на строга логика. Системата ще се развива, ще притежава стабилност и еволюционен потенциал тогава, когато нейното вътрешно разнообразие има „качествен характер“ и е свързано преди всичко с разнообразието и съответната свобода по нейните „горни етажи“, в най-принципните и важни компоненти. И обратно, прекомерното нарастване на разнообразието от примитивни, криминални и дори антисоциални практики в „сутерените“ на социума не само никога няма да доведе до развитие, но ще подкопае и самите основи на системата като цяло, ще разруши най-добрите ѝ образци.

Запознаването с двете основополагащи открития в теорията на системите – закона на Ашби и закона на Седов ни помага да проумеем множество недотам очевидни неща. По-специално – как може да се съотнесе по-нататъшното нарастване на разнообразието с перспективата от разпространяване на общи за целия свят ценности и норми на взаимоотношения.

5. Човекът на Новия свят

Когато говорим за възможността от Нов свят, ние трябва да мислим не само и може би дори не толкова за евентуална нова социална организация и система от международни институции. Възниква въпросът най-вече за човека в Новия свят, или по-точно за човека на Новия свят.

Важно е да разберем дали самият човек се развива, дали е неизменна и ограничена човешката природа, или развитието на човечеството в най-различни насоки може да доведе дотам, че пред нас да се изправи проблем от наистина вселенски мащаб – дали сме готови за появата на фактически новия тип човек, на „чуждия сред нас“, за идването на Homo post-sapiens, който ще ни смени?

От субект на преобразуването индивидът може да се превърне в негов обект. Ние не можем със сигурност да кажем, но с основание можем да допуснем, че натрупването на промени, напускането на природата от човека, разрастването на информацията и културата в даден момент биха могли стигнат до такива прагови значения, отвъд които човечеството ще загуби способността си да контролира и да усвоява масива от нови информационни и социални феномени, които е родило.

В дадения проблем се открояват два главни аспекта, макар те да са доста свързани помежду си. От една страна – моралният прогрес, възможността от поява на нова идеология и нова религия на човечеството. От друга – техно-

логичният прогрес, който може да доведе до появата на свръхчовек или на нова форма на живот.

5.1. Задава ли се Homo post-sapiens?

В средновековна Европа от десет новородени средно само две или три са имали потомство през следващото поколение, тоест до осемдесет процента (!) от „биологичния материал“ е бил брак. А по изчисления на С. П. Капица през цялата история средната продължителност на живота при хората не надхвърля двайсет години. През последното столетие тя нарасна двойно, като нарастването обхвана в една или друга степен всички страни по света без изключение. (В Русия например към края на XIX век средната продължителност на живота не е надхвърляла трийсет години.)

Разбира се, нещата тук се дължат не само на развитието на медицината, фармакологията, повишаването на нивото и качеството на живот и т.н. Важна роля играе и промяната на ценностите: никога в историята човешкият живот не се е ценял така високо, както през XX век. В напредналите страни детската смъртност се изчислява вече не в проценти, а в промили, тоест не на сто, а на хиляда новородени; израстват и остаряват хора с тежки вродени заболявания, за запазването на живота на които преди не можехме дори да мечтаем.

Това, че обществото успя практически да блокира най-грубите форми на естествения подбор, е велико постижение на хуманистичната култура. Но и то не може да не носи глобална разплата.

Като отслабва значително природните механизми за генетична стабилност и отсяването на неблагоприятните

мутации, човечеството се подлага на риска от неконтролно натрупване на отклонения от нормите. В крайна сметка всяко следващо поколение става биологически по-нежизнеспособно, отколкото предишното, а човешкият живот – все по-зависим от изкуствената среда. От екстраполагационните си пресмятания някои учени стигнаха до извода, че към средата на XXI век всичко това може да доведе до биологична деградация на населението от развитите страни, засягаща най-вече мозъка. А това би се получило, ако не бъдат взети извънредни мерки.

За какви мерки става дума? Ясно е, че трябва да нарасне благосъстоянието на гражданите, градовете да се озеленят, да се разшири мрежата от спортно-оздравителни комплекси, да се оптимизират структурата на хранене, условията на живот, работа, отдых и т.н. Но би било наивно да очакваме, че всички тези повече или по-малко традиционни действия ще компенсират натрупването на генетичния товар. Кардиналното решаване на проблема може да бъде свързано с генното инженерство.

Но тук както винаги преодоляването на един проблем води след себе си до лавинообразно нарастване на други, още по-трудни. Да си представим само какви грешки и злоупотреби могат да станат с изкуственото нахлуване в най-интимните кътчета на човешкото битие. И все пак въпросът е дали обществото ще успее навреме да създаде механизми за регулиране (морални, правни, контролни), които да са достатъчно ефикасни, за да се избегнат евентуалните непоправими последици.

Изглежда обаче, че при един „прогресистки“ сценарий това пак не е най-фантазмагоричната заплаха, очакваща човечеството през XXI век.

С ускоряването на автоматизираните информационни процеси с шест и повече нива в крайна сметка слож-

ността на изкуствените системи ще надхвърли сложността на човешкия мозък. Едва ли има смисъл да се надяваме, че при подобни условия компютърът ще остане само „машина“, пасивно оръдие на човешката воля. Още в зората на кибернетиката изтъкнатият математик Джон фон Нейман предупреди, че е неизбежно превръщането на количественото нарастване на бързодействието на ЕИМ в качествени ефекти. А през 80-те години учените вече отбелязаха признаците на прогресиращото обособяване на електронния интелект.

Днес само в общи линии можем да си представим последиците, които ще изникнат по този път. Развитието на нано- и биотехнологиите (белтъчните молекули, предназначени за внедряване в компютърната мрежа – биочиповете, се създават в специални лаборатории), програмното имитиране на потребностно-целевата сфера и на контрола върху резултатите – всичко това не може да не свърши с формирането на собствени субективни качества в един самовъзпроизвеждащ се и самообучаващ се разум.

Специалистите, които бият тревога по този повод, най-често предричат дори не просто конкуренция, а непременно конфронтация между човешкия и електронния интелект, в която човекът е обречен на поражение. Едни описват перспективата с ужас, а други с някакъв мазохистичен възторг. Във всеки случай се постулира, че изкуственият интелект задължително ще бъде безчувствен към човешките интереси, а също враждебен на човека като същество, отживяло своето време и затова безполезно за бъдеще. Изпреварващото внедряване в него на морални забрани, изключващи нанасянето на вреди на хората („трите закона на роботиката“, разработени от писателя фантаст Айзък Азимов) се смята за утопия.

Специалистите, предсказващи качествените ефекти от

усложняването на информационните системи, обикновено виждат в електронния разум враждебен на човечеството субект, който, след като си осигури окончателна автономия, няма да се церемони с носителите на „първобитна“ форма на разум. Понеже не се забелязва възможност за имплантиране на алгоритми на човеколюбието в съзнанието на робота (според Азимов), смята се, че няма начин роботите или „наноботите“ да не започнат да се държат според Дарвиновите закони за естествения подбор – егонистично и безмилостно.

Но при всичките му нови качества интелектът, образуван се върху изкуствена материална основа, е продължение на този, който се е развивал през цялата история на *Homo sapiens*. Тази драматична и опосредствана от тежки кризи история представлява единен приемствен процес и нямаме никакво основание да мислим, че интелектът, пренесен върху небелтъчен (а не е изключено и да е белтъчен) материален носител, ще забрави своята история.

Следователно според вътрешната логика на интелектуалното развитие електронният интелект, притежаващ небивали технологични възможности, е длъжен да усъвършенства и исторически създадените механизми на морално саморегулиране. В противен случай той неизбежно ще унищожи себе си, както вече отдавна би станало с човечеството, ако технологичното му развитие не беше компенсирано с усъвършенстването на културните ограничения.

Можем да се съгласим с психолозите, които предполагат, че в даденото взаимодействие главната опасност ще идва именно от човека, който поначало (още от древния каменен век) носи у себе си амбивалентното чувство на страх и омраза към двойника, към нечовека, към човекоподобния чужденец. Тъкмо това може да се изрази в неолудитските настроения и агресивните действия спря-

мо електронните системи, програмите и техните създатели. Трудно можем да си представим последиците: дори при липса на противодействие зависимостта на социалния организъм от информационните системи става толкова висока, че след няколко десетилетия тяхното излизане от строя би довело евентуално до смъртоносно парализиране на обществения живот.

При оптимален сценарий събитията могат да се развиват не по линията на конфронтацията, а по линия на една задълбочаваща се симбиоза, подкрепяна от две насрещни тенденции. От една страна, електронният интелект ще придобива изразени „жизнеподобни“, „психоподобни“ и „антропоморфни“ свойства. От друга – човешкият организъм все повече ще се отдалечава от „естествената“ биологична предопределеност, ще се обогатява с вторични изкуствени черти, а човешкото мислене ще придобива „съвместимост“ с електронния партньор. Което може да доведе до последователна интеграция и симбиотизация на човекомашинните комплекси.

Интересното е, че съвместимостта на човешкото мислене с компютърното изобщо не означава, че то се „машинизира“. Напротив, мисленето престава да е линейно, каквото го е формирала „книжната“ епоха, и придобива все по-изразените черти на мозаично. Човек с такова мислене е по-малко подложен на магията на Библията и единствената Истина, той е интелектуално по-гъвкав, адаптивен, толерантен и чувствителен към идеята за взаимното допълване. Нищо чудно, ако тъкмо тук се окаже скрит ресурсът за преминаване на човечеството към нови стадии и ново ниво на моралния прогрес.

В крайна сметка се образува качествено нов субект на цивилизационния процес, историята на Вселената органично прераства в следващ, „следчовешки“ стадий.

И тъй, ключовият проблем на XXI век най-вероятно ще стане отношението между изкуственото и естественото във всичките му разновидности. Но в историята всичко е ставало тъкмо така. Коренното решаване на антропогенните кризи обикновено се е постигало чрез по-редно отдалечаване на социоприродната система от естественото ѝ (диво) състояние. За да може през новия век планетарната цивилизация да се запази, тя има нужда от невиджано по сила развихряне на „отдалечаването от естеството“.

Без развитие на информационните мрежи, на нанотехнологиите, генното инженерство и роботиката тя няма да успее да надживее XXI век, защото ще се изострят енергийните, екологичните, демографските и дори военнополитическите проблеми.

Перспективата за „виртуализиране“ или „роботизиране“ на военните конфликти, когато те ще стават само във виртуална компютърна среда или само с роботи, без участието на човека, е макар и не напълно ясна, но вероятно достатъчно привлекателна за човечеството. Въвлечането му във виртуалния свят би осигурило такава достоверност на силните преживявания, която да се окаже необходима и достатъчна, за да сменя масовите психически напрежения.

Ако отприщем фантазията си, бихме могли да си представим виртуалните войни, в които милиони граждани, сложили най-модерни шлемофони, ще „се сражават“ пред домашните си компютри при решаването на политически спорове. Те ще участват в сюжети на опасни въоръжени баталии, подчинявайки се на единно командване, изпитвайки болка, страх, умствено и мускулно напрежение, умора и изчерпване на силите, проявявайки съобразителност и мъжество, преодолявайки съпротивата на

също толкова изкушени противници... И съзнавайки, че това не е просто игра, защото от изхода на битката зависи дали проблемът ще се реши в полза на едната или на другата страна. В такива сражения могат да присъстват всички атрибути на предишните войни освен, естествено, някои „дреболии“ – кръвопролитията, разрушението на материалните субекти (културни и природни), отравянето на атмосферата и т. н.

Засега това, разбира се, е фантастика. Само искам да подчертая, че ако подобен род похвати за заместване на „материалната“ война не бъдат разработени, цивилизацията ще рухне. Ако пък бъдат разработени, националната държава и държавата изобщо като исторически определена форма на социална организация ще се лиши едва ли не от последната си „обективна“ функция – функцията на военна защита на своите граждани и територия. Тогава тя или ще остане в миналото, или до такава степен ще се прероди („виртуализира“), че ще спре да отговаря на всичките ни представи за държава, с които сме свикнали.

Технологичното развитие поначало носи със себе си такива нови проблеми, че големият въпрос е дали човечеството ще успее да намери оптимално решение за тях и което е не по-малко важно – психологически да се примири с необходимостта от подобни решения. Проблемът с „виртуализирането“ на държавата е само един пример.

„Технологическият пробив“ е свързан с изключително големи рискове и опасности. „Технологиите на бъдещето“, които ние вече си представяме и които по принцип се разглеждат като решение на същите демографски, екологични и социални проблеми, могат както да разширят хоризонтите на живота, така и да поставят въпроса за реалното унищожаване на човечеството.

В края на краищата не е трудно да предположим например, че окончателната победа на човека над неизлечимите днес болести е просто невъзможна в рамките на мисловната парадигма, която понастоящем определя нашето съществуване, нашите действия и логиката на развитие на науката и медицината. Ние се стремим да намерим начини да защитим човешката природа от едни или други заболявания като рака или СПИН, но не допускаме дори мисълта, че те могат да бъдат и непобедими от човешката природа. И единствен начин за надвиването им да стане не унищожаването на болестта, а промяната на самия човек. Може да е достатъчно само да променим природата на човешкия организъм и заболяванията да престанат да бъдат такива.

„Технологиите на бъдещето“ създават и немалко нови политико-философски проблеми. Вече стана дума, че проблемът с осигуряването на здравето и качеството на живот в условията на влошаване на екологията може да се реши на принципно ниво само с помощта на технологиите на медицинското клониране на органи или чрез понататъшно развитие на виртуалните и информационните технологии. В резултат на това много скоро въпросът за фактическото безсмъртие на индивидите също ще стане реалност.

В стремежа си да се противопостави на Новия свят Западът може да се опита да използва технологичното си превъзходство и технологиите на безсмъртието, за да реализира някой свръхпроект за нов демографски взрив вътре в себе си чрез клониране и производство на изкуствени хора.

Съвременната му стратегия е съзнателна стратегия на малцинството и цели то да се позиционира в Новия свят като властническо малцинство, което не се нуждае от дру-

гиги и трябва да притежава уникални ресурси и технологии, позволяващи не само да си осигури доминиране и власт на планетата, но в случай на необходимост да я напусне, да получи лично и колективно безсмъртие за своите участници като адекватен отговор на статута си на малцинство, а също и ресурс за възпроизводство (включително за интелектуално възпроизводство чрез осигуряване на безсмъртие за носителите на уникалния интелект).

Така че проблемът е в развитието на постчовешките и постземните форми на организация на живот, като се започне евентуално от чисто информационните форми на организация на интелекта и на живота и се свърши с „напускането“ на човечеството или на най-развитата му част на Земята. Тези фантастични предположения са такива само на пръв поглед. Защото всеки път в историята, придвижвайки се напред в своето развитие, човечеството е пресобразувало природата и я е „напуснало“. Днес то явно е готово да направи още една – поредната и логична крачка – напред, отвъд собствените си предели и отвъд пределите на планетата Земя.

По същество понастоящем става дума за принципно изменение на качеството на цивилизацията и на нейния носител. Психологическите трудности, свързани с откъсването на човека от обичайните етнически, държавни, професионални и други макрогрупови идентификации, бледнеят в сравнение с отказа от видовата самоидентификация. Всичко това непременно ще предизвиква небивали по мащаби и интензивност психически стресове. И за да могат хората да се справят с тях, без да изпаднат в масова фрустрация и взривове на истерична агресия, учените, политиците, педагозите и целият така наречен елит на обществото ще трябва доста да поработи, и то най-вече върху себе си.

5.2. Прогресът на нравствените задачи

Според едно мъдро изказване „историята на човечеството е прогрес на нравствените задачи“. Ние можем да съдим за истинската еволюция на природата и на обществото именно по новите върхове на човешката мисъл, а не по нейните творения.

Днес нашата цивилизация отново е пред прага на нова велика „революция на съзнанието“, без която човечеството няма да може да отговори на предизвикателствата пред неговото съществуване, да преодолее явната ограниченост на възможностите за екстензивно развитие, неспособността си да се справи с комплекса от социално-икономически, демографски, екологични и политически проблеми в рамките на съществуващите система и тенденции на развитие.

Въпреки всичко тъкмо моралът, нравствеността и идеологията, които са в основата на политиката и правото, остават както най-важни механизми за самосъзнание на обществото, така и инструменти за контрола върху собственото му развитие, начините за насочване и управляване на тези процеси. А днес ние се сблъскваме точно с управляемостта на развитието и разбирането на тези насоки като основен проблем.

Човечеството трябва да започне да управлява тенденциите на развитието си и да премине към нови основи и принципи на социалното инженерство и цивилизованото строителство. Но за да стане това, следва да формулираме стратегията на развитие въз основа на езика на смислите, на езика на ценностите и морала. Моралният прогрес се превръща в един от основните въпроси на историята и в нейно главно изискване.

Интересите на оцеляването и запазването на човечес-

твото налагат на първо място да се потърсят основите на неговата морална солидарност, на принципите и ценностите, върху които може да бъде постигнато глобално обществено съгласие, надхвърлящо националните, конфесионалните и цивилизационните граници.

Причина за моралния крах на съвременния свят в крайна сметка е либералната традиция, в рамките на която възкачените на пиедестал понятия индивид, частен интерес, полза, изгода и лично благоденствие са водещи. Докато основополагащ проблем на морала е именно осъзнаването на неизолираността на човека и неговата дейност, взаимната връзка и взаимната зависимост с други хора.

Икономическият либерализъм и свързаната с него научно-техническа рационалност издигат дадените принципи в практически ориентири на обществената и държавническата дейност, насочени към постигане на прогрес и максимизиране на изгодата. Способността да се мисли в категориите „минимизиране на разходите – максимизиране на изгодите“ е традиционна теза за основите на рационалното поведение, която не засяга сферата на морала. Моралът в случая е по-скоро способен да видоизмени представата и оценката за разходите и изгодите, когато за един или друг човек най-главна изгода може да е просто спокойната съвест.

Понятието „пазар“ (основно за съвременните западни общества) приписва на логиката на хаотичните икономически взаимодействия някакъв ценностен смисъл, пораждащ представа за обективната „невидима ръка“, водеща всички хора, всички страни и народи към богатство, разцвет и взаимно съгласие. В дадената логика всеобщите благосъстояние и благоденствие, съгласие и ред възникват само като някакъв резултат от взаимодействието между частните интереси.

Тук главният парадокс е, че сумата от неморални или всякакви други – по своята мотивация частни – интереси и действия в крайна сметка уж трябва да създаде най-справедлива и свободна среда за социален живот. А като гаранция служат не само многообещаващата логика на пазарната саморегулация, но и общественият договор, основа на който според либералите винаги е тезата, че на всички се осигурява „равен старт“ за оцеляване и това е необходимото условие за справедливост.

Отъждествяването на всеобщото благо със съвкупността от частните успехи и блага на максимален брой хора въз основа на някакъв обществен договор или социален контракт е наистина саморазобличаващо. Ако трябва да говорим крайно опростено, в основата на въпросната представа всъщност е залегнала имагинерната вяра, че „всичко ще се оправи“ и че в нашия „най-добър от световите“ добрите стремежи към щастие, изгода и благополучие на отделните индивиди няма как да доведат до катастрофални последици и резултати. Единствената основа за подобно убеждение са желанието ни да живеем по-добре и вярата ни, че с усилията си ще можем някога да създадем един прекрасен свят на хармония и благоденствие ако не за всички, то поне за себе си. В този смисъл либералният възглед за света почти не се различава от утопичните картини за „царството Божие на Земята“.

Но сегашното състояние едва ли дава повод за подобен оптимистичен миросглед, защото ние просто сме принудени да изхождаме от факта, че дори и да е съществувала първоначално, днес естествената хармония на нашия свят, на нашата цивилизация е разрушена. На човек му е трудно да признае, че бъдещето може да е катастрофално или лишавашо от смисъл всичко или почти всичко, което правим сега.

Световният апокалипсис, способен да преобърне представата за изгодите и ползите във всекидневието, не е чак толкова невъзможен или далечен. Точно както в обикновения живот ние предпочитаме да не осмисляме действията си, изхождайки от факта, че всички сме смъртни, така и човечеството не само не мисли за себе си в подобни категории, но и просто не е съгласно да се съобрази с вероятността от унищожаване или самоунищожаване.

За съжаление логиката на съвременния свят е такава, че дори няколко минути преди рухването на мирозданието или непосредствено в момента на една глобална катастрофа винаги ще се намери някой, който изцяло да въплъти принципите на функциониране на обществото и да използва ситуацията, за да „максимизира изгодата“.

Но едва ли следва да очакваме, че и традиционният, консервативният мироглед, почиващ върху идеите за самоограничаване на развитието, за реванш на традицията, за „здрав национализъм“, народност и религиозно самосъзнание, може да бъде продуктивен при решаването на глобалните проблеми.

Защото за консервативното мислене е характерна идеята да отрича самия проблем и предизвикателствата на глобализацията. Отговор на тях или по-точно опит да се отхвърли самото ниво на осмисляне на проблемите на развитието е изискването за връщане „към почвата“, за развитие само или предимно въз основа на логиката на съществуване на локалните общности, на местните комунни, в краен случай – на отделните държави и народи.

Точно тази „малка история“ на културно еднородните, интегрирани въз основа на традицията местни общности, и непосредственото чувство за единство и общност се превръщат в „изолационистичен“ идеал на консервативните. В дадения смисъл въпросът за глобалното развитие

и решаването на проблемите практически губи смисъл, защото развитието, животът на обществото и неговите цели не бива да се възприемат в подобни категории.

Когато става дума за съвременния свят, тъй характерните за консервативното мислене искания за „религиозен ренесанс“ и призивите за укрепване на националната държава като основна институция на „стария ред“ стават едва ли не опасни.

Консерваторите възприемат света и развитието му като доста елементарен по същността си проблем, свързан със спазването на съществуващите – вече създадени и проверени от времето – традиция и морал или в най-лошия случай като необходимост за връщане към тях.

Но романтичното предложение развитието да се ограничи и да се създаде „нова архаика“ по образ и подобие на първоначалната природа също изглежда утопично. Поне защото тъкмо доброволното самоограничаване на човечеството в развитието ще наложи съвсем друго ниво на съзнание и ще бъде изключително трудно да се контролират изкушенията на едни или други групи да се откажат от самоограничаването, за да доминират и да имат световна власт.

Друг основен проблем на традиционния морал и религията е, че базисната идея за личното спасение и личното задължително спазване на добродетелта в живота вече не е залог за оцеляване на човечеството. Днес само мислимото му поведение и действие като единно цяло въз основа на изискването да оцелее и добродетелта може да му осигурят бъдеще.

Но тъкмо тук се крие един от главните интелектуални и ценностни проблеми на нашето време. Той е в противоречието, характерно за начина, по който човек съзнава своето място в света. Изключително трудно е да искаме

всеки рационално да възприема в категориите на собствената си дейност и собствения си живот глобалните проблеми, които имат точно такива особености, каквото е осмислянето на големите времеви пространствени измерения, а също, че формите на тяхната проява спрямо личния живот на отделния индивид са косвени, недоловими или твърде слаби.

В самото понятие всекидневие има определено противоречие с критериите на глобализиращия се свят. Традиционната среда, която обитаваме, и системата от жизнени или базови определящи интереси винаги имат предимно локален характер, максимално приближен до обичайното битие. В своята катадневна дейност и практика човек едва ли си задава въпроси от глобален характер, а усещането, че животът ни е ограничен във времето, обикновено не позволява проблемите, които имат поне десетгодишна история или цикъл на развитие в бъдеще, да се възприемат като реални и непосредствено засягащи всекиго.

Най-често възприятието ни за действителността в концепцията „минимизиране на разходите – максимизиране на изгодите“ се измерва ако не с всекидневни оперативни решения, то в най-добрия случай в срок от 30-50 години, тоест чрез един примерен хоризонт на собствения ни живот и живота на децата ни.

Като правило от това произтича, че в практиката и етиката на човека глобалните проблеми на съвременieto или са представени в крайно орязан вид, или изобщо липсват.

Наистина можем да кажем, че за обществото и всеки отделен индивид доста устойчива е например ясната представа за опасността от ядрена война или от унищожаване на човечеството. Даденият проблем се възприема като реален тъкмо поради това, че математически, а дори и

идеологически на всички ни неведнъж е било доказано, че вероятността от унищожение на човечеството за няколко часа и дори за минути съществува и е абсолютно възможна.

Но за да се превърне това знание в постановка на общественото мнение, а след това и в елемент на делничните култура и етика, бяха необходими няколко десетилетия ожесточено противопоставяне, упорит и напрегнат културен и идеологически труд и борба между различните държави.

Нека не забравяме, че с отслабването на това противопоставяне и края на студената война в съвременните общества доста бързо се разкри постепенното угасване на създадените стереотипи и етични постулати. Като придобити, а не вродени рефлексни тези постановки и знания не се предават от поколение на поколение и днес за мнозинството тяхната устойчивост и актуалност е повече от съмнителна.

Но пред човечеството стоят и други, не по-малко остри проблеми и заплахи, които не са толкова очевидни, не са „взривни“, цикълът им на реализация е разтеглен във времето, тяхното действително съдържание често пъти е недостъпно за масовото съзнание. Те не са включени дори в периферията на системата от културни кодове, морални и поведенчески стереотипи на всекидневието. Достатъчно е да посочим екологичните бедствия и демографските проблеми. Само в случай че подобни глобални проблеми сами нахлуят в структурата на делника на съвременните общества, както стана например наскоро с наводненията в Европа и в Южна Русия, масовото съзнание започва да ги възприема като актуални и реални. Но ги възприема смътно, и то докато реките и животът не се върнат в обичайното си русло.

Освен това нито един от глобалните проблеми днес няма такава информационна, интелектуална и пропагандна подкрепа, каквато имаше проблемът с ядрената война и унищожаването на човечеството през епохата на студената война.

Още по-зле стоят нещата, когато едни или други глобални въпроси по принцип сякаш не засягат едни или други общества и те ги възприемат по-скоро като „екзотика“ на света или като някакво абстрактно основание за умозаключения от типа на „колко по-добре сме от тях“. Така стоят нещата например с бедността в повечето държави, с измирате на цели страни и континенти от болести, със съществуването на цели държави и народи на ръба между живота и смъртта.

Цивилизованото човечество осъзнава наличието на подобни проблеми епизодично и в най-добрия случай това му служи като пореден повод да се упражнява в тестването на собствения си морал, на нравствеността на чувството си за състрадание, създавайки различни благотворителни фондации и международни организации за помощ. Въпросната система дори позволява на хората да получават определена индулгенция, че осъзнават проблемите. Достатъчно е да направите вноска в някоя благотворителна фондация или да дарите старите си вещи в полза на жертвите на поредната епидемия или междулически конфликт в Африка, за да успокоите своя традиционен морал, да се изпълните със съзнанието, че сте направили всичко, което е било по силите ви, и ... спокойно да забравите за съществуването на проблема като такъв и най-вече за причините, които го пораждат.

Всичко казано дотук ни дава основание да твърдим, че в съвременния свят идеята за развитието може да се запази и да има основание само ако в понятието за нея

бъде внесен нов по своята същност морален императив за самосъхранение на човечеството и за търсен на принципно ново ниво на осъзнаване на този императив от всеки човек в неговия живот.

Идеята за самозапазване, оцеляване и развитие на човека в новите условия може да бъде единствен критерий за прогрес, който трябва да се разглежда не като изискване за растеж, а като изискване за адаптация; не като изискване за количествено натрупване, а като изискване за създаване на качествено нова социална и политическа среда. Ако идеята за самозапазването и оцеляването е призната от съвременната наука като основополагащ мотив за действие на всичко живо, а следователно и на човека, също толкова важно е този „инстинкт“ да се намери и фиксира като механизъм за оцеляване на цялото човечество.

Научно-техническият „позитивистичен“ прогрес трябва да бъде сменен от морално-етичен, социален прогрес, чийто основен смисъл и съдържание следва да е „издигането“ на социалната и политическата организация на света, на нейното качество до ниво, на което тя да отговаря на върховете, постигнати от човечество в научно-техническата сфера. Това е единственият вид „догонващо развитие“, което е не само оправдано, но и абсолютно необходимо.

Словосъчетанието „култура на света“ все по-често се среща и в научните, и в публицистичните трудове, и в печата, и върху пощенските картички, и дори по уличните плакати. Поради особеностите на руския език, срещнато за първи път, то се възприема като „световна култура“. Но не е правилно. Грешката идва от факта, че в руския език думата „свят“ има троен смисъл: и липса на война, и всичко, което е извън човека, и селска (териториална) общност, имаща право да взема решения, задължителни

за нейните членове.* В другите езици за трите понятия се използват различни думи.

Всъщност въпросът е, че най-после трябва да задействаме най-мощния от достъпните ресурси за благоденствие. Този ресурс е организацията на отношенията между всички хора на Земята, между всички организации и обединения, включително и държавните, върху принципите на взаимното зачитане, взаимната полза и общността на интересите на човечеството в продължение на години.

* *Мир* (рус.) – в съвременния руски език думата „мир“ има двойко значение – „мир“ и „свят“. При стария правопис разликата се е фиксирала от различния начин на изписване, като „мир“ е означавало „свят“ и изобщо всичко светско (в противовес на всичко военно). В този смисъл названието на романа на Л. Толстой „Война и мир“ би трябвало да се възприеме като „Войната и светът“ или дори като „Войната и животът във висшето общество“ с дълбоко философския подтекст: „войната и народът – от една страна, войната и светското общество – от друга“ – Б. пр.

III

ПЪТЯТ НА РУСИЯ

Мястото и ролята на Русия в
променящия се свят и
новите задачи в изграждането
на държавата

„Пътят на Русия“. Дадената тема е може би една от най-старите и най-острите в цялата история на страната ни, в историята на нашата общественно-политическа мисъл. Цялата философия на Русия, историческата наука, политологията и социологията ѝ от последните два века в крайна сметка са търсене на отговора на един и същи въпрос – кои сме ние, откъде сме и защо сме?

Едва ли в историята на някой друг народ и държава проблемът с идеята за развитието и образа на бъдещето на страната е имал толкова значително и съдбовно звучене.

Навремето това мъчително търсене и безпокойство на руската душа и руския разум най-ярко и предизвикателно са изразени първо от П. Я. Чаадаев, който предрича, че „... ние сме призвани да решим голяма част от проблемите на социалния ред, да завършим голяма част от идеите, възникнали в предишните общества, да отговорим на най-важните въпроси, занимаващи човечеството“.

Търсенето на „философския камък“ на руската идея понякога се е превръщало едва ли не в единствен смисъл не само на идейните търсения на интелигенцията, но и на самата държавна политика и е оставяло все по-малко място просто за живота и просто за работата.

Сигурно не е случайно, че по волята на съдбата Русия трябва и днес, пред прага на Новия свят, отново да търси себе си и да гради своята държавност. Ние навлизаме в този нов свят едновременно и с тежестта на миналото, и без нищо, след като сме разтурили, раздали и отхвърлили каквото сме имали. На два пъти само през последното

столетие Русия преживява сринове, стигащи до най-дълбоките социални пластове. Формирането на цели съсловия, народни навици и традиции е безмилостно изкоренено, съборено и разбито.

Днес Русия търси държавно устройство, което да отговаря на новите глобални тенденции, да е ориентирано в перспектива, а не към минали образци. Това търсене е неимоверно интензивно и няма отношение към проповедите за прословутия „трети път“ или за някакво по-специално устройство на страната ни. То се прави по логиката на новата система, без да се възпира от остарели механизми.

Глобализацията влияе буквално върху всичко и ние не можем да се абстрахираме от нея. С каквото и да се заловим – било с екологичните, било с демографските или геополитическите въпроси, то не се решава извън дадения контекст. Целта ни е не да замразим или да насочим обратно процесите на глобализацията. Те може и трябва да станат по-справедливи, по-благоразумни, ако щете – по-регулируеми.

Днес сме длъжни да разберем, че трябва не само да се променим, но и да знаем кое и как да променим. Такава е задачата. Защото един от основните, ако не и най-принципният проблем сега е, че освен всичко се сблъскваме и с криза на световното лидерство.

Не единствено ние, а светът като цяло се оказва неподготвен за това. Той вече живее, така да се каже, в бъдещето, а модел за обществено устройство, който да отговаря на глобализма, липсва. Всички обществени институции, цялата политика, идеология, нравствено-икономическите норми са от миналото.

Светът има нужда от ново лидерство, от глобална политическа инициатива. Новото световно лидерство днес в крайна сметка не е силово или техническо, макар и так-

тически да си остава такава. В стратегическо отношение става дума за интелектуално и волево лидерство, способност да се формулира накъде и в името на какво трябва да насочим усилията си и да използваме знанията и уменията си. Възникнала е необходимостта да намерим онази социална технология, която да ни позволи да отговорим на предизвикателствата пред световната цивилизация. И отговорът трябва да има универсален характер, да е разбираем и приемлив за всички, за цялото човечество. Само тогава ще можем да кажем, че спасяването на света е възможно.

Точно тук трябва да търсим новото място на Русия в глобалния исторически поток, в новата световна система на неопределеност на силите, на възраждане на идеологията, на нахлуване на масите в историята и на засилване на новите субекти на развитие. Ние твърде често и твърде много сме говорили за особения път и особената мисия на Русия. Може би вече е дошъл моментът руското общество да се обедини и да даде на света мисълта за бъдещето и надеждата в него.

Каквито и да било претенции за особени „национални“ идеи, цели и т. н. по своята същност пряко или косвено са ориентирани към противопоставяне. Днес те са анахронизъм в глобалния контекст, толкова по-опасен, когато става дума за страна като Русия. Може би основната задача на интелектуалния и политическия елит сега е да излекува нашата култура от закостенелия комплекс за малоценност, който се проявява както в готовността ни да се самоунищожим, така и в месианството. И изхождайки от реалностите на епохата, трезво да преценим кои наши роли и стремежи биха били адекватни.

Проблемът на Русия е, че днес тя не само не притежава идейно и идеологическо лидерство, но се отказва и да

претендира за него. Понастоящем ние сме абсолютно реакционно общество, което само реагира на външните дразнителни.

Пред нашата общественост и политическия ни елит стои сериозната задача да дадат отговор на националните и глобалните предизвикателства. Само така ще потвърдим статута си на световна държава, за която се говори прекалено много. Само това ще ни позволи да създадем бъдещето си.

6. Русия и постсъвременното: отново към проблема за модернизацията

6.1. „Какво представлява Русия?“ – главният въпрос към нашето бъдеще

Какво представлява Русия в променения свят, в променящия се свят и за какво може да претендира, защото както винаги претенциите ни са много, а възможностите ни стават все по-малко и по-малко.

Какъв е нашият избор – дали да се вграждаме в световния ред, установяван от САЩ и транснационалните корпорации, или да се борим с глобализма?

Какво място заема днес Русия в световната икономика и какво ще заема през близките десетилетия? Дали ще се превърнем в суровинен придатък на постиндустриалния свят, дали ще претендираме за своето място в него или в групата на напредналите индустриални страни, формиращи базата на постиндустриалния свят? Какви изисквания към нас, към развитието на държавата и организацията на обществото предявяват съвременното и бъдещето?

Кръгът от тези и подобни въпроси, които днес се обсъждат толкова широко, е много голям. И, общо взето, ние нямаме отговор на нито един от тях. Става дума дори не за това, че не сме способни да прогнозираме и оценим перспективите на развитие на глобалните процеси. Работата е

друга. Основен проблем и предизвикателство към нас в новия свят е, че не знаем отговора на въпроса какво е Русия.

Не може да изброим какво имаме и да установим какви ресурси и възможности са останали след десетилетията „смут“. Въпросът е по-сложен. Трябва да разберем как изобщо си представяме Русия – дали я виждаме като някаква, макар обширна и богата, но само територия, или влагаме в това понятие друг, по-дълбок смисъл. Досега ние не успяваме да отговорим и на въпроса какво представлява руският човек или народът на Русия. Имаме ли изграден поне образа на руската нация, да не говорим за това можем ли да намерим реална основа за единство на руското общество. „Живеем, без да усещаме собствената си страна“ – това се отнася за нас, хората на днешния ден.

Можем да се съгласим с тези, които смятат дискусиите от 90-те години у нас относно мястото на страната ни в света, относно целите и съдържанието на вътрешната и външната ни политика, начините за национално и държавно идентифициране на русите и накрая относно „руската идея“ за изключително нископродуктивни. Всъщност те се свеждат предимно до прочутия и откровено казано втръснал ни стих на Ф. И. Тютчев: „Умом Россию не понять“ Диапазонът от интерпретации на дадената фраза е много широк – от национален егоцентризъм до национален садо-мазохизъм, от „хранилище на световната духовност“ до „страната на глупците“.

Днес всички говорят за „държавническа позиция“ и за национални интереси. Но какво означава това? Често чуваме да се оповестява, че е дошъл векът на процъфтяването на Русия. Но какво реално се крие зад въпросната политическа фраза? Сега мнозина отново са склонни да предписват на страната ни прости и универсални рецепти, с помощта на които можело бързо, твърдо и решително

да се сложи отведнъж край на всички проблеми. Но дали изобщо е възможно дългогодишните и дори вековни проблеми на Русия да се решат чрез „буря и натиск“?

Дали разбираме целта на своето развитие и отговарят ли на нея всички тези гръмогласно скандирани лозунги, които чуваме ту по време на избори, ту в период на икономически кризи? Толкова популярни станаха приказките за „предизвикателствата“ към развитието на страната ни, че вече се губи разбирането на самото понятие.

Естествено, проблемите, с които се сблъскваме и които трябва да решаваме, са много и много. Но ако се опитаме да погледнем ситуацията честно и откровено, пред нас днес стои само едно, но най-страшното предизвикателство – деградацията и самоликвидацията на страната ни. Заплаха за Русия сега е заплахата да изпадне от бъдещето, от процеса на развитие.

Ние наистина и напълно реално можем да спрем да съществуваме във вида, в границите и във формите, в които се познаваме през последните векове и които почитаме и смятаме за своя родина. Главното предизвикателство е в реалната възможност да изгубим онова историческо и културно наследство, представляващо циментът в сградата на руската държавност и руското общество.

Трябва да си отговорим на въпроса: имаме ли всички ние една обща съдба и едно общо бъдеще, или за няколко десетилетия, според историческите критерии – „за миг“, ще се изгубим взаимно, поели всеки по пътя си, ще изгубим страната си, своя дом, ще се превърнем в най-добрия случай в някакъв аморфен и абстрактен „руски свят“ от пръснати по цялата планета вечни странници, които днес мнозина бленуват като наше светло бъдеще.

Въпросът за бъдещето на Русия е преди всичко въпрос за осъзнаване на целите и ценностите. Ние имаме нуж-

да от нови подходи към държавното строителство, от нови социални и политически технологии, които да ни позволят да отговорим на предизвикателствата пред световната цивилизация и пред нашето съществуване.

Въпросът за националната идея относно развитието и разбирането на мястото ни в бъдещето, който през последните десетина години се превърна в популярен лозунг и политически анекдот, днес става сериозен като никога. За да запазим себе си, за да запазим Русия, трябва да направим един принципен избор. По принцип единствената национална идея понастоящем е самият призив да запазим Русия.

Да върнем на страната ни вярата ѝ в себе си – това е основната ни задача. Ако изборът на Русия не даде на хората вяра в бъдещето на децата им, тогава сме избрали прогресираща изостаналост и деградация на страната ни. Първото и най-важно стъпало в самоутвърждаването на Русия е пробуждането на вярата у собствените ѝ граждани в утрешния ден на техните деца и като следствие – мотивацията не за оцеляване, а за активна работа, за лична и обществена инициатива в името на това бъдеще.

Развитието е възможно само като резултат от консолидиране на силите и стремежите, като съвпадение на целите на огромното мнозинство руси. Но днес в обществото съществува разрыв не само между властта и народа, а и между различните прослойки и групи от населението. Различни са не само тяхното жизнено равнище, но и целите и стремежите им.

Според мен основната причина е, че не разбираме колко измамен е проблемът с изграждането на благоденстваща и заможна Русия, колко измамен е този национален лозунг. Дадената задача може да е актуална и да формира житейската стратегия сама на определени социални групи и прослойки, докато националната е да се самосъхра-

ним, да се мобилизираме, да осъществим пробив, да си наложим ограничения и да се изгълним с трудов порив в името на всичко това.

Прекалено често в нашата история ние сме искали всичко, и то веднага, а в резултат не сме постигали много и сме пилели ресурси нахалост. Ние имаме нужда не от нови революции, а от напрегната, уникална, къртовска и всекидневна работа на ръба на възможностите и в името на бъдещето.

И тук няма да ни помогнат никакви абстрактни програми и лозунги. За да преодолеем „разпокъсаността“ на обществото, не е достатъчно да имаме само политическа воля и добро желание. Ние трябва да осъзнаем кое е нашето общо дело, кой е общият ни стремеж, коя е базата за единение, която ще ни позволи нашите сърца отново да бият като едно. И никакъв „социален договор“ няма да ни помогне, ако в основата му не залегнат ценностният избор и моралното пречистване на властта. Без тези неща подобен договор е априори нищожен. Днес на нас, на всички граждани на страната, е необходима „философия на общото дело“. Само въз основа на нея е възможен успехът на програмата за пробив.

6.2. Безперспективността на догонващото развитие и проблемът със зависимостта на развитието

През изминалото десетилетие в многобройните дискусии за мястото на Русия в света се очертаха няколко магистрални подхода.

Главният изхожда едва ли не от постановката, че в близко бъдеще Русия трябва равностойно да влезе в общността на най-развитите „цивилизовани“ държави. Една

безспорно благородна и желана цел. Но какво значи да „влезе равностойно“? Да бъде приета от тях? Но Русия отдавна вече поддържа номинално партньорски отношения, участва в „Голямата осморка“, води диалог с Евросъюза и НАТО, преговаря за влизане в СТО... Да постигне социално-икономическо развитие на същото ниво? Но там е цялата работа – как реално да го направи?

Какво и коя може да е Русия в съвременния свят? Дали трябва да възприемем стратегията на догонващо постиндустриално развитие, или да сме индустриална страна, сътрудничаща си с постиндустриалния свят и станала негов производствен цех и суровинна база? Или би следвало да се придържаме към други схеми, като изобщо изведем на преден план в развитието си не икономиката, не производствените технологии, а други конкурентни предимства, които евентуално да определят развитието в бъдеще и да ни осигуряват най-ефективно функциониране? Кои са обаче тези технологии?

Рано или късно ще трябва да отговоряме на всички тези въпроси. Проблемът е само, че засега не си ги задаваме. Най-често вниманието ни е насочено към механичното възприемане на външните белези и прояви на западните икономики, на политическата им организация, начина на живот и жизненото равнище.

Но тогава трябва да си отговорим на един много важен въпрос: дали искаме да живеем като Запада, тоест заможно, добре, без недоимък и чисто, или да станем като тях – така или горе-долу така да мислим, да споделяме общите ценности и идеали, да се стремим към същите цели.

Разликата е принципна. Да се живее добре, тоест „нашироко“, може от различни източници. Богатство се трупа с труд, но и с престъпления. От друга страна, общите

ценности и идеали по принцип могат да се споделят дори когато хората живеят в съществено различни условия.

В съвременния свят Западът е това, което е, не само поради исторически обстоятелства, но и под влиянието на особеностите на своя манталитет. Разнообразието от причинно-следствени връзки се е трупало с векове, „трупало“ е все повече специфика. Когато искаме жизнено равнище като в страните на Запад, ние игнорираме факта, че то се е получило с времето, при определена култура и идеология на развитието, а също че до голяма степен почива върху експлоатирането на останалия свят.

Едва ли не най-дълбокият източник на много от трудностите в съвременна Русия се крие в онази конформистка (и винаги придружаващата я неконформистка) постановка спрямо Западна Европа, която се е формирала в нашата култура през последните две столетия. Постоянното сверяване на часовника с „Европа“, стремежът ни или да се оприличим с някого, или „да го настигнем и изпреварим“, ни създава непрекъснато комплекс за малоченност, кара ни да подценяваме и да смятаме своето уникално битие за вторично.

Тук обаче изкушението да изпаднем в другата крайност и за пореден път да издигнем тъй популярната у нас теза за особения ни път на развитие е много голямо. В известен смисъл сега ние сме в същата (поне в интелектуално отношение) ситуация, която е била характерна за руската обществено-политическа мисъл през втората половина на XIX век. И тогава идеята за прехода на Русия към най-високите върхове на развитие, към социализма, като се подминават съответните стадии на капитализма, като се набляга на традиционните институции и ценности на руското общество, са изглеждали (поне на част от мислителите със социалистическа нагласа) най-привлекател-

ното и чудодейно средство за изпреварващ прогрес. Днес е също толкова голямо изкушението да говорим за подобна логика на развитие на Русия, способна да прескочи едни или други етапи от прогреса и да намери по-особен път към бъдещето си. Идеята е съмнителна, но във всеки случай трябва да осмислим колко е пагубна безперспективността на догонването, която се разкрива пред нас все по-ясно и по-ясно.

Вярно е, че в случая не можем да не споменем и за другото, достатъчно маргинално, но все пак съществуващо сред глобалистите у нас особено настроение на умовете, че специфичният път на Русия е тя да стане „мост“ между Юга и Европа. Цивилизационната парадигма на руското развитие се определя като „прехвърляне на ценностите на Юга към Запада“. „Неоевразийците“ призовават Русия да се разкрие пред ислямския „Юг“, да създаде един вид европейско-ислямски цивилизационен синтез, но само да не се озове в цивилизационна зависимост от Запада. Ако това не е пряко лобиране на ислямските центрове на силата (Иран, Саудитска Арабия), значи става дума за проект на догонващо развитие с гири на краката.*

* „Ислямският свят“ е изключително изостанал в цивилизационно отношение. Според сведения на Абдел Азис Ат-Туейджери, водач на ИСЕСКО – Ислямската организация по въпросите на образованието, науката и културата, всички ислямски страни, взети заедно, са имали в съвременната световна наука по-малък принос, отколкото само една, сравнително неголяма европейска страна, каквато е Белгия. Ат-Туейджери смята, че през последните десетилетия 55 ислямски страни, на чиито огромни територии от Индонезия до Мароко живеят близо 1 милиард души, „не са постигнали осезаем прогрес“ в изследванията, насочени за нуждите на тяхното развитие и за запазване на околната среда“, а също в областта на подготовката на научни кадри. Според сведенията, дадени от него, учещите от мюсюлман-

Ключовият въпрос за нас е как да подредим собствения си живот. Затова и критерият за това какво трябва да възприемем от Запада е различен. Политическата демокрация, пазарът и производството на една кола, телевизор или ракета имат нещо общо, което е, че всичко опира до технологиите. Само че що се отнася до колата или хладилника – те са производствени, а колкото до политическите институции, организирането на обществения живот и икономиката – социални.

Ако възнамеряваме да променяме средата така, че нашият човек да иска и да може да гради отношенията си с обществото, икономиката и държавата тук, у нас, както го прави, когато се озове на Запад, тогава трябва да действваме в синхрон и спрямо нашата среда, и спрямо човека.

Най-важното, което трябва да заимстваме от Запада, е желанието и способността сами да определяме своята съдба, да живеем както ние намерим за добре не само в делника, но и изобщо в историята.

Особено място в националното и държавническото ни самосъзнание заема така нареченото чувство, че сме империя. Великият руски историк Василий Осипович Ключевски определя процеса на колонизиране на пространството като основен фактор в създаването на руската държавност. При това руският народ е бил водеща, но не единствена сила, създала империята.

ските страни са под 4% от световния корпус научни работници и малко повече от 1% от общия брой на специалистите, които изцяло са посветили живота си на изследователска дейност. Той констатира, че всички държави от „ислямския свят“ подготвят всяка година 3000 пъти по-малко учени с научни степени на 1 млн. население, отколкото промишлено развитите страни. 60-70% от населението в „ислямския свят“ са неграмотни – Б. а.

Ако за британското господство в Индия са характерни пълното несливане на управленските структури, абсолютното разминаване в начините на живот на заселниците и местното население, то в Русия е било точно обратното. Известният русофоб Марки де Кюстин отбелязва смяляния го факт, че когато пожелал да бъде представен на петербургското висше общество, срещнал сред него твърде незначителен брой потомствени руси. Малко покъсно (по напълно достоверни данни от преброяването през 1897 година) само 53% от потомствените дворяни са посочили като матерен език руския. Почти половината дворянство било потомци на полската шляхта, украинското високопоставено казачество, остзейските рицари, грузинските князе, мюсюлманските ханове и бекове. Горедолу същото е било процентното съотношение и сред търговското съсловие, пък и в по-нисшите класи. Земята в Новорусия е била орана рамо до рамо от руски селяни и украински казаци, в сибирската тайга един до друг са ловували руси, алтайци, якути и други аборигени.

В основата на интеграцията на руската територия е залегнала не етническата, а държавната идея. През имперския период тя е била монархическа, гарантираща закрила за всички поданици на царя. В СССР монархизмът е заменен от комунистическата идея, обединяваща всички региони чрез участието им в изграждането на общество от нов тип. И макар процесът на държавно изграждане да е вървял далеч не безпроблемно, все пак при съвместното съжителство, при културния и стопанския обмен, а след това и при пълнокръвното съвместно участие в интегрираната икономическа и социална дейност на народите в страната ни постепенно се е формирала представата за общност на техните исторически съдби.

Нека не игнорираме и природните дадености в Русия.

Например според изчисленията, вземащи предвид климатичните условия у нас, за да стигнем средното жизнено равнище на Централна Европа, ще трябва да изразходваме три пъти повече енергия, отколкото се разходва в Германия. Много е възможно със създаването на качествено различни технологии положението радикално да се промени, а слабо усвоената природа на Руския север да стане един от най-ценните ресурси с планетарно значение. Но ако изхождаме от днешните реалности, в стремежа си към максимално възможно повишаване на икономическото равнище и съвкупното качество на живот на русите ние ще трябва да се примирим с факта, че в близко бъдеще Русия няма да достигне показателите на най-преуспеяващите страни.

Има обаче и още един – по-труден, но и по-важен въпрос. Механичното възприемане на западните форми и методи не е нищо друго освен добре известното догонващо развитие. Разбира се, че това е движение напред. Но и Западът няма да стои на едно място.

Въпросът е кой Запад възнамеряваме да настигаме – Запада на вчерашния, на днешния или на утрешния ден? Най-големият ни проблем е, че ние сами се поставяме в положението на догонващи Запада, че сме стигнали до безпътица в развитието си и че мъчително се опитваме се да се измъкнем от нея. По принцип да настигнеш някого, който е в задънена улица и не знае как да излезе, е задача много по-лесна и постижима, отколкото да се опитваш да настигнеш онзи, който върви напред по правия път, но самият смисъл на подобно преследване продължава да не е съвсем ясен.

Нека не забравяме също, че днес в света се формира нов тип зависимо развитие. То се определя не само от ресурсната зависимост, от която би могъл да страда тъкмо Западът, не и от финансовата зависимост, която на нивото на проблема с външния дълг и инвестиционния недос-

тиг е съществена например за Русия. Най-важен тип зависимост става информационната и технологическата, свързана със създаването на ново качество на развитието. Тя се допълва от факта, че изграждането на постиндустриалната икономика и постиндустриалното общество не може да се планира и реализира като проект на държавната политика, а е донякъде резултат от еволюционния процес и от процеса на развитие.

Тази зависимост се проявява също в това, че само Западът разполага с ресурси, за да може фактически да позволи или да не позволи на едни или други страни да го настигат и да взаимодействат с постиндустриалния свят. Което се съдържа и в съгласието да се изнасят технологии и да се инвестира. Такъв контролен пакет на влияние върху развитието на другите е доста по-значителен от прекия контрол.

При подобни условия самата стратегия на догонващо развитие се обезсмисля, защото ситуацията заприличва на митичната работа на Сизиф: колкото и да търкаляме камъка нагоре по склона и колкото и високо да стигнем, напредналите страни винаги ще имат възможността сами да решат дали сме „достойни“ да сме на върха, или да ни бутнат надолу.

6.3. Изборът на стратегия: „бюргерска държава“ или „модернизационен пробив“?

Впрочем проблемът има и още един аспект. От известно време в руския елит се появи ориентация към страните от средното равнище като пример и идеал за развитие. В случая се разсъждава по следния начин: днешна Русия е страна с повече от ограничени материални и други прак-

тически възможности, затова най-добра, достойна и същевременно труднопостижима цел за нея е в близко бъдеще да се класира сред първите двайсет-трийсет по показателите качество и продължителност на живота, БВП на глава от населението и ниво на доходите. Да постигне поне това населението ѝ да спре да намалява.

А всичко останало – външнополитическата активност, разходите за отбрана, ролята на държавата в международната система и т.н., трябва да е производно на тази стратегическа цел и на реалните възможности на руската държава и икономика. Минимизиране на различните рискове при максимизиране на социално-икономическата възвръщаемост на развитието – това е същината на въпросния подход.

В идеологията на „бюргерското развитие“ има рационално зърно. Социално-икономическото място на днешна Русия в света е трудно съвместимо с претенциите за особеност и величие освен, разбира се, ако под особеност не се подразбира сегашното положение на нещата. И от тази гледна точка енергичният напредък нагоре по социално-икономическата стълбица е не само неизплатен, но и все още неизплатим дълг спрямо населението, спрямо всеки русин. Това освен всичко друго е и главно условие в перспектива Русия да бъде запазена не на думи, но на дело като велика (без каквито и да било уговорки) държава.

Така че изтъквайки необходимостта да настигнем Запада, ние се ориентираме към решаване на ясната от прагматична и технологична гледна точка задача да настигнем нивото на развитие на Португалия и другите най-слабо напреднали измежду така наречените развити страни. Това е донякъде правилно, вярно е и се потвърждава от многобройните разчети и проверени цифри.

Но трябва да си зададем и друг един въпрос – доколко подобна цел изобщо ни е необходима и доколко отговаря на решаването на задачите на Русия в променящия се свят през епохата на неговото глобално трансформиране. развитието трябва да има достойни цели и да почива върху ясното разбиране какво представляваме и какво искаме.

Осигуряването на икономически растеж никога не е било цел в развитието на водещите страни в света. Подобен ориентир е можел да определя конкретните обстоятелства в дейността, но никога целта. Не бива да забравяме, че капитализмът се е зародил не като икономическа система, а като етична и религиозна по произхода си трудова аскеза.

Прословутата „американска мечта“ не е мечта на високо развитата диверсифицирана, ефективна постиндустриална икономика. „Американската мечта“ е изразена в Декларацията за независимостта на САЩ с думите, че човек се ражда свободен и равен и има право да се стреми към щастие. Нищо че последният евфемизъм често изразява правото на собственост в друга, по-адекватна на задачата форма – формата на езика на смислите и идеалите.

Обективна задача в развитието на Русия днес е да се опитаме да преминем към постиндустриален тип на развитие, да направим модернизационен пробив към постиндустриализма.

Тази задача стои пред страната ни поне от 20 години. Навремето СССР не успя да отговори адекватно на модернизационното предизвикателство. Това се дължеше както на спецификата на самата политическа система и на качеството на елита, които не бяха способни да се трансформират в необходимия тип, така и на спецификата на

самата страна, където решаването на системната задача за преход към постиндустриален тип развитие не се съчетава с фактически незавършения процес на индустриализация на отделните територии, с дълбоки диспропорции в развитието на различните републики и територии, тяхната културна нееднородност и различните нива в условията на развитие.

В крайна сметка настъпилният разпад на страната показва невъзможността за решаване на модернизационната задача в рамките на предишната политическа и социална система и същевременно предначерта прехода ѝ към стратегията на „отхвърляне“ на излишната собствена сложност, към нивелиране и фрагментиране на страната на поеднородни части.

Тази ситуация обаче изобщо не отменя самата модернизационна задача пред различните части от бившия СССР. Нещо повече, тя не изключва и евентуална по-нататъшна частична реинтеграция на постсъветското пространство в рамките на една единна държава, макар подобно развитие на събитията да е възможно едва след като завършат модернизационните програми на отделните ѝ части, тоест на днешните държави в ОНД.

Сега Русия може да предприеме модернизационния пробив, бидейки, от една страна, разтоварена от редица задачи, свързани с развитието на териториите от Средна Азия или Закавказието, но същевременно изгубила например културния и икономически потенциал на Прибалтика или Украйна. От друга страна, както и преди държавата е принудена да изразходва значителни ресурси, за да поддържа своите позиции в постсъветското пространство, макар размерът им да е значително по-малък, отколкото би трябвало да е за развитието на едни или други територии в условията на СССР.

Освен това Русия дори и в сегашното си състояние продължава да остава вътрешно изключително сложна и нееднородна система от гледна точка на решаването на задачите, свързани с модернизационния постиндустриален пробив. В известен смисъл тя запазва чертите на СССР в миниатюра, понеже едновременно със задачите на постиндустриалната модернизация трябва да решава проблемите с укрепването на изостаналите територии, задържането на Севера, запазването на глобалните военностратегически позиции и т.н.

За кой ли път сме странен пример за цял свят, като по парадоксален начин съчетаваме и проблемите на развитие на постиндустриалната постикономическа система на потребителското общество в най-големите мегаполиси, и ограничеността на индустриалната стратегия при консервацията на ресурсната и експортноориентираната икономика, и потенциала на сриване към дъното на съвременния свят в резултат на разрушаване на модела на форсираната индустриализация, на ново архаизиране на обществото и на изплуване на криминалната и икономическа, и социална практика.

При това се запазва и в перспектива дори се засилва външният натиск върху системата, който освен всичко има и разнопосочен характер. Стратегията на външните субекти е насочена към частично интегриране на различните части на Русия в орбитата на собственото ѝ развитие, като векторите на това развитие понякога са противоположни.

Опитът да бъде изградена „бюргерска държава“ и да се повтори пътят на източноазиатските тигри с провеждането на втора вълна на индустриализация, която ще позволи да стигнем до върховете на постиндустриалното развитие, като за целта големите корпорации чеболизи-

рат* и акумулират националните ресурси, няма да доведе до успех. Най-вече защото проблемът с модернизирването не може да бъде решен в рамките на установените социални и икономически правила на играта. Днес в Русия се е формирал „самоедски“ тип икономика, неспособен да поддържа не само разширяването, но дори и простото възпроизводство.

Основният проблем на националната икономическа политика – все същата неамбициозност на целите, за която на високо равнище се говори толкова много – изобщо не се изразява в това, че правителството не е готово да постави задачата за 8% годишен растеж вместо за 3-4%. Всъщност извън стратегическото виждане за развитие разликата между темпове на растеж от 3 или 8% се губи.

Ако националните ресурси се пилеят за демонстративно потребление от страна на елита, а не в името на развитието, тогава растежът се обезсмисля. Щом в условията на благоприятна конюнктура на цените на нефта и на непрекъснато изнасяне на капитали в чужбина у нас както и преди се плащат мизерни заплати на служителите от бюджетната сфера, съжденията за величието на Русия не само губят смисъл, но и моралното си оправдание, защото това е унижително и престорено величие за сметка на собствения ни народ.

Поради огромните си ресурси и развитата си промишленост Русия обективно си остава една от водещите икономически сили в света отвъд огнищата на постиндустриалната цивилизация. Ликвидирането или ограничаването на тези ресурси на развитие, които днес ни носят основните доходи, е невъзможно. Но и „консервирането“ на суро-

* От ЧБ – частен бизнес – Б. пр.

винния, експортноориентиран икономически модел и суровинния растеж на икономиката ни през последните години води само до засилване на нашата изостаналост.

Така ще продължава, докато не разберем, че можем да осигурим глобална конкурентоспособност и що-годе висока ефективност на икономиката само ако принципно се откажем да разчитаме на евтините ресурси като на наши „конкурентни предимства“. Тепърва ни предстои да градим и развиваме истинските си конкурентни предимства, защото пропуск за постиндустриалния свят е способността ни да създаваме уникални технологии и въз основа на тях да сътворяваме продукт, от който да се интересува светът. Така че ако искаме да се интегрираме в бъдещето, да не „изпаднем“ от него, би трябвало добре да се огледаме и като свои национални приоритети да маркираме няколко насоки за технологичен пробив. Това е съвсем реално, защото поне в две-три ключови „зони на технологично развитие“, благодарение на които през близките десетилетия цивилизацията ще прогресира (нанотехнологиите, биотехнологиите и термомодрените технологии), Русия разполага със сериозен потенциал.

Заедно с развитието на постиндустриалния сектор ние трябва да инвестираме в „създаването“ на нови социални групи, които ще развият Русия в това ѝ качество.

Без преход към подобна логика на развитие – към новите технологии и методи на производство, без да разбираме логиката на функциониране на постиндустриалните икономики, няма да постигнем нищо. Основната пречка за това е качеството на държавното управление и на икономическия елит. Днешното относително благополучие на икономическите олигарси и на до голяма степен срасналите се с тях държавни институции се базира тъкмо

върху монополния контрол над суровинните отрасли в икономиката и възпроизводството на съответния модел на икономическо развитие, включително чрез разпространяване на влиянието и установяването на контрола им над другите отрасли в икономиката, чрез тяхното чеболизиране.

Но самата тази конструкция като цяло и контролът в отделните отрасли се градят, условно казано, върху експлоатацията на „остарели технологии“ на развитие. А смяната на общата парадигма на икономическо развитие на страната, укрепването на отделните нови сектори от националната икономика или дори преходът на отделни отрасли към по-прогресивни технологии и методи на работа създават за този елит заплаха, защото така той рискува да изгуби привилегированите си позиции и възможността да диктува своята воля на обществото.

В крайна сметка проблемът е, че мнозинството от елита не е заинтересувано от политиката на широка обществена модернизация, от дълбоко преобразуване на обществото с цел формиране на критична маса от иновационни социални групи. Често пъти той е съгласен да влезе в постиндустриалния свят сам, без Русия, и само с онази част от населението на страната, която му е необходима за обслужване добива на суровини и транспортирането им на Запад.

Но ХХI век вече не е само наш век и ние трябва да направим всичко, за да може новото поколение, нашите деца и внуци, нова Русия да се възползват от плодовете и опита както на нашите грешки, така и на нашите постижения. Затова в основата на реалната програма трябва да залегне моралният избор: или ние да крадем и от себе си, и от децата си, да лишим от бъдеще родината си, или да предприемем пробив – пробив в нашата философия на раз-

витие, и за петнайсет-двайсет години да придадем на страната си ново качество.

В крайна сметка въпросът е дали цяла Русия, цялото население, всички руски граждани или само малка част от тях ще получат пропуск за бъдещето.

7. Новите предизвикателства и задачи в държавното изграждане на Русия

7.1. Неусвоената Русия – основна заплаха за националната сигурност

Привържениците на друг един подход при оценяването на перспективите и стратегиите на развитието ни, наричан най-често геополитически, изхождат от необходимостта да се възроди силата на Русия, да се възстановят изцяло нейните международни позиции, способността ѝ да провежда самостоятелен външен курс, да ѝ се осигури автономност в сферата на главните ѝ външни интереси.

Спор няма – силата и могъществото на държавата винаги са били и явно завинаги ще останат предпоставка и основа за всичките ѝ възможности и потенциални постижения. Но сила и могъщество в името на какво, за какви цели? Като гаранция за конкурентоспособността на страната, на нейната самостоятелност, като фундамент на сигурност срещу заплахи от традиционния и най-новия тип – да, сила и могъщество трябва, включително и военни. Но сила и могъщество като самоцел или дори по-лошо – за нова конфронтация със Запада, това вече си го знаем. Пък и заплахата май съвсем не идва от запад, а от юг, макар някои да я разглеждат като благо, виждайки в исламизирането на Русия нейното спасение от Запада.

Тук развитието на човека и обществото се подменя и се измества от други критерии и цели: от създаването на нови видове и средства за противопоставяне и на всичко необходимо за тяхното разработване, производство и обслужване. Човекът и обществото като цяло стават не висше мерило и ценност, а евтин консуматив – „ще се родят нови“.

Разбира се, това също е един вид развитие, което по свой начин променя страната, преобразува я и дори я движи напред. При определени условия и обстоятелства то може да бъде натрапвано отвън или от обективно формиращи се обстоятелства в международния живот. Още в дълбока древност е казано: „По-добре е да умреш прав, отколкото да живееш коленичил.“ Но ако мислим и живеем не по сценариите на вселенските катастрофи и геополитическия апокалипсис, стратегията на неоимперската реставрация е несъвместима с целите и задачите на социално-икономическото развитие на Русия и не може да донесе нищо друго освен нови лишения и изпитания.

В случая става дума не само за държавата. Геополитиците говорят само за онази държава, която се утвърждава всъщност чрез сила, и явно не смятат обществото и човека за нещо повече от средства за подобно самоутвърждаване.

Главният проблем на „геополитическия поглед“ върху историята на Русия и нейното бъдеще е, че ние започваме да възприемаме своето развитие в категориите на някаква компютърна игра, на конструктор с пъстроцветни картончета, стрелки и три „резервни живота“.

Не стига че даденият подход е порочен и че нямаме никакъв „резервен живот“, ами и игнорираме или не разбираме реалната основа на всяка геополитика. Ако ще говорим за държавна политика в нейното пространствено

измерение, трябва да имаме предвид най-вече способността си да усвояваме пространството. В широкия смисъл на думата това е способност да го колонизираме, култивираме и развиваме. Ако не го направят едни, ще го направят други. Да се запази целостта на страната в съвременния свят означава също способност на обществото да усвоява своята страна, умело и ефективно да се разпорежда с нейните богатства.

Още В. О. Ключевски говори за руската държава като за колонизируема и съзира в това основния принцип и основната стратегия на развитието ѝ.

Между другото, не е лишен от смисъл и използваният от историческата наука подход, според който основа на интензивността и ефективността в развитието на Европа е станала тъкмо ограничеността на гъсто населените ѝ територии – това е накарало хората да развиват и икономиката, и социалните структури, и отношенията помежду си така, че в крайна сметка да се получи повече от наличното.

Руската федерация представлява една от най-големите и нестабилни държави в съвременния свят. Нейната нестабилност се определя тъкмо от географските мащаби, от релефната, климатичната, а на места и от културната нееднородност. В Русия, чиято цивилизация е уникална и самоценна, се преплитат Западът и Изтокът, Северът и Югът.

Ние се сблъскваме с един многовекторен външен цивилизационен и геополитически натиск. Външните геополитически фактори от развитието на регионите на Юг, в Далечния Изток и например в северозападната част на страната са, меко казано, различни. Ако в Далечния изток на Русия на първо място трябва да се решават проблемите по изграждането на отношенията с бурно развиващия се Азиатско-Тихоокеански регион при засилващото

се глобално влияние на Китай, то Югът е преди всичко арена на сблъсък с така наречения ислямски свят, а в западните части решаваме най-вече въпросите, свързани с развитието на отношенията и интеграцията с Европейската общност. Едновременното сблъскване на държавата с външните предизвикателства от подобен характер и с разнообразието както на национално, така и на регионално равнище е уникално. Да не говорим пък за очевидната специфика на управление в територии като Чечня или Калининградска област.

Налага се да решаваме проблемите, свързани с големия брой народи и етноси, населяващи Русия, на ново ниво. Днес в развитието на руския федерализъм, който в зависимост от нашите действия и умения може да стане и ключ за успеха на държавните преобразувания, и източник на нови проблеми, трябва да се влагат нов смисъл и нови подходи.

Русия има нужда от федерация. Освен по други причини, Съветският съюз рухна и защото нямаше нито теория, нито практически възможности за управлението на една социоекономическа машина, проточена на осем часови пояс. Центърът не беше в състояние да се справя с тежестта на задачите и проблемите, с които сам се товареше. Руската империя от началото на XX век също не е могла да се справи с тези въпроси, защото се е сблъскала с противоречията на индустриализацията и не е успяла да им отговори.

Оттук следва изводът, че не само ефективността на унифицираната държава, но и самото ѝ съществуване има определени, макар и трудноосезаеми управленски граници. Всичко казано дотук не е апел да бъде отслабен центърът. Русия както никоя друга държава се нуждае от силен център – в противен случай прекалено голям ще е рис-

кът от разпадане на страната, но от преосмисляне се нуждаят явно и критериите за силата и ролята му.

Един от тези критерии е федерацията да има мотиви, воля и практически възможности за самостоятелно развитие. За да може проблемът донякъде да се изглади, отношенията между центъра и субектите на федерацията трябва да се градят така, че съответният субект на РФ да има интерес не просто да остане във федерацията, но и да повишава своя икономически потенциал, като по този начин укрепва федералния бюджет и Русия като цяло.

На фона на световния демографски взрив пред нас в цял ръст се изправя и проблемът с депопулацията. През близките десетилетия Русия рискува да се превърне в „празно пространство“, да се сблъска с изключително мощен „демографски натиск“, да стане обект на експанзия от страна на други държави. Съответно в новите условия ние трябва да решим проблема с осигуряване целостта на държавата си.

Значителната имиграция, която сигурно ще съществува, защото е необходима на Русия, може след време да промени етническия, а оттам и политическия баланс в съвсем неочаквана посока с всички произтичащи от това последици. Ние имаме нужда от масова, продължителна и контролируема имиграция. Само така ще получим необходимите за усвояването на страната ни десетки милиони трудоспособни хора. Но държавната миграционна политика в Москва, в Южна Русия и в Далечния изток е много различна.

Задачите на държавната икономическа политика спрямо регионите на Централна Русия и Сибир се различават абсолютно обективно. Има силни в икономически смисъл региони, които трябва да се превърнат в локомотив на развитието на цялата страна. Техният потенциал трябва

ва да действа на първо място, да нараства в интерес на всички, да се има предвид в държавната политика.

Проблемът с обработваемите селскостопански земи и изобщо държавната политика във връзка със земята не може и в никакъв случай не бива да е еднаква в Централното черноземие, от една страна, и примерно в Рязанска област – от друга, и трябва да е особена, що се отнася до земята в градовете.

Задачите на държавната социална политика – например оптимизирането на пенсионната система, регулирането на трудовата миграция, задачите на демографската политика в „старите“ региони от центъра на страната, на юг и на север трябва да бъдат коренно различни. Да не говорим, че сроковете на заселване в отделни региони у нас може да се различават до 10, че и повече пъти.

И всички тези проблеми следва да се решават още сега. Ако Русия не успее да запази ефективното единство на територията си, това ще се превърне в тежка драма, и то не само за нейните граждани. Разпадането на Руската федерация ще предизвика нова верижна реакция от геополитическо естество в близките и далечните континенти, която ще надхвърля по мощност онази, която бе провокирана от разпадането на Съветския съюз и допълнена от поредното разпокъсване на териториите с ядрено и химическо оръжие.

Същевременно днес ние твърде малко мислим и се грижим за усвояването и развитието на огромната територия на страната си, за която тъй често обичаме да говорим с някаква необяснима гордост в категориите на една осма част от сушата. Какъв е смисълът да притежаваме такова богатство, ако подобно на скъперника рицар крем над него, но не можем да направим нищо, за да го развиваме и хората да живеят нормално и достойно. И до днес

част от територията на Русия са само зони на епизодично, „пионерско“ усвояване, където няма постоянен и редовен живот и откъдето всички гледат да се махнат. Населението на Русия все повече се концентрира, заплашва ни депопулация, в свободното пространство на нашите неусвоени територии проникват други страни, цивилизации и народи. А всеки „геополитик“ знае, че най-доброто и най-ефикасно средство за контрол върху териториите е богатото им благоденстващо и многобройно население.

Ние нямаме куража да признаем, че бъдещето ни не е гарантирано, че то дори е повече от съмнително. Не ни харесват неприятните отговори на въпросите относно пътищата на нашето развитие. Заради това илюзиите за величие и възраждане на предишната мощ стават толкова витални и само усложняват нашия напредък.

7.2. Има ли бъдеще държавата?

Какви изисквания имат днес съвременността и бъдещето към нас, към развитието на държавата и организирането на обществото? Особената сложност произтича от очевидния парадокс, с който се сблъскваме в стремежа си да комбинираме задачата по укрепването на държавността със сценария, предполагащ отмиране или кардинално прераждане на държавата като такава през XXI век.

Ако световните политически процеси и занаят пред продължат да се развиват по очертаващите се днес тенденции, в началото на XXII век понятия като „Руска федерация“, „Съединени американски щати“, „Обединено кралство Великобритания и Северна Ирландия“, „Китайска народна република“ и „Република Зимбабве“, „Султанат Бруней“, „Социалистическа народна Либийска арабска

Джамахирия“ и така нататък могат най-малко в сегашния си вид да се отнасят за далечната история.

Русия с нейните огромни пространства, разнообразие от природни и други условия и многонационално население, което много неравномерно е разпределено по територията ѝ и по социално-икономическата „стълбица“, трябва да бъде крайно внимателна към онова, което в цял свят бива наричано „криза на институцията държава“.

Общо взето, за криза на държавата, изглежда, се е заговорило още от момента на появата ѝ. Новото е, че глобализацията внася все по-остро външно противоречие между традиционната институция на държавата, неразривно свързана със съответната територия и население, и транснационалния бизнес, който в дейността си прекрочва всички граници.

Наглед предимствата са на страната на бизнеса: големите транснационални корпорации (ТНК) отдавна вече имат оборот, в пъти по-голям от brutния вътрешен продукт на средните държави. Оборотът на всяка от първите трийсет подобни корпорации надхвърля БВП на около сто средни и малки (но не най-последните в икономическо отношение) държави.

В началото на 70-те години от това наблюдение бе направен „механичният“ извод, че държавата ще бъде надвита от ТНК и другите нови субекти на световната политика. Какво ще я смени – не се знае. Но кризата на държавата е налице. Изходът е очевиден: тя е само функция на времето. Така преди трийсет години го виждаха мнозина. Действителността както винаги се оказва сложна.

Институцията държава изобщо няма да изчезне. В света засега липсват други съпоставими с нея институции, способни да поемат политическа отговорност и да реали-

зират политически задачи. Държавата и национално-държавната система на международните отношения безспорно ще останат основни политически институции в света поне докато държавата притежава монопола на легитимното насилие и гарантира безопасността на „обитаваната от гражданите среда“. Защото ако икономическият живот до голяма степен е организиран вече над и извън държавата, а политическият остава предимно в сферата на национално-държавната структура, макар да има тенденция да се достроява в международните, междудържавните структури, то същинският социален живот – животът на обществото и на отделния човек, продължава да остава по принцип национален, държавен, локален и териториално оформен. Другото е присъщо само на незначителна част от населението както в западните, така и в други страни.

А същината на кризата на държавата е, че тя се вражда (дори въпреки собственото си желание) в новата глобална матрица на политическите, икономическите и социалните отношения. И колкото по-органично е това враждане, толкова повече възможности открива самата държава за целите на националното си развитие.

През миналото десетилетие икономическата мощ на транснационалните корпорации и банките нарасна неколкостранно. Нито една крупна държава обаче не спря да съществува и не отслабна кой знае колко съществено поради това, макар че в съвременния свят наблюдаваме и феноменна „неуспели държави“. Но причината за появата им все пак е доста по-сложна и илюстрира не само тенденцията на крушение на национално-държавната система на света, колкото факта, че тази система на нивото на водещите световни държави все повече и повече се трансформира и интегрира в нова глобална политическа реал-

ност. Видоизменят се природата и формите на дейност на държавите, които все повече приличват на глобални корпорации. Докато държавите неудачници или другият феномен на нашето време – така наречените зависими държави, много често са тъкмо страните, които са изостанали в процеса на трансформиране на институцията държава в съответствие с новата глобална логика.

В този смисъл проблемът с изостаналостта е частен случай на по-важния проблем – за неравномерното развитие и неравномерното „навлизане в глобализацията“, неравномерната културна и социална готовност за едни или други нейни процеси.

Така че структурната криза на бъдещата държава е най-вече криза на несъответствието на структурата и функциите на традиционните „класически“ държави спрямо потребностите на националното развитие. Проблемът възниква, когато държавата от механизъм, осигуряващ развитие и растеж на нацията, става инфраструктура, която ги забавя.

Предизвикателството на времето в областта на изграждането на държавата може да се формулира по следния начин: Русия трябва в разумни срокове да преустрои своята държавност така, че да е в състояние не само ефективно да се защитава от реални и потенциални заплахи отвън, да гарантира сигурността и териториалната си цялост, но и не по-малко ефективно да е конкурентна в рамките на глобализиращата се икономика, да си запазва необходимата свобода за маневри – икономически и политически, да стимулира стопанската и обществената инициатива вътре в страната.

Русия разполага с твърде малко време и ресурси за това. Следователно традиционните начини за държавно изграждане с тяхната постепенност, време- и ресурсоем-

кост не улесняват, а по-скоро могат да затруднят решаването на задачите, които стоят пред нас. Трябва да се търсят подходи и решения, които са нетрадиционни, новаторски и спорни.

В днешния свят всяка държава постепенно и обективно се „вгражда“ във все по-сложната система от правни и административни глобални връзки и отношения. Изходът е един: държавата трябва да се превръща в нещо като корпорация, която има и транснационални възможности, и да се готви за дълга целенасочена борба за признаване в цял свят на правото ѝ да се ползва от икономическа свобода наравно с другите участници в свободния пазар.

Щом са възможни корпорациите – акционерните дружества с милиони редови акционери (а такива компании отдавна вече са нещо обичайно), защо тези акционери да не бъдат десетки милиони? Щом, ползвайки всички законни права, съществуват и работят диверсифицирани корпоративни обединения, действащи едновременно в няколко и дори в много отрасли на икономиката, защо една държава да е неправомерна като корпорация по управлението на дадена обща система „територия-население“?

Става дума разбиранията за държавата и философията за нейната дейност съществено да се коригират. Исторически държавата е била силова военно-полицейска машина, призвана да пази единството на етноса и територията от външни, а впоследствие и от вътрешни заплахи. Като такава тя е създавала преди всичко силов апарат, като за него е събирала от населението средства във вид на данъци. Тази роля и функции, тази практика обективно са били необходими и неизбежни. Но през столетията те са развивали държавата, без да я научат както трябва да брой, а най-вече да печели пари и да се грижи за тяхно-

то ефективно социално и стратегическо използване. Докато в глобалния свят с неговата много остра, най-вече икономическа, конкуренция решаващи стават тъкмо тези качества на държавата.

Дотук обаче представите за новата роля на държавата в днешния свят не се изчерпват. Да, от една страна, държавата, стремейки се да съответства на логиката на предимно икономическата глобализация, придобива все по-икономически „профил“, превръща се в държава-корпорация, конкурираща ТНК и представляваща агент на гражданите в глобалната икономика. Но същевременно – дотолкова, доколкото новата епоха е епоха от постиндустриален тип, тоест икономика на знанията, икономика на човешкия капитал – в държавната политика по естествен начин нараства значението на така наречения сектор на обществените услуги, което формира концепцията за „социалната държава“ или държавата на всеобщото благоденствие.

В глобалния свят напред излизат най-подготвените в областта на науката, образованието и икономиката. В челните редици се задържат социално най-стабилните – а стабилността на обществото зависи от степента на развитие на системите за мотивация на силните и за подкрепа на слабите. Тъкмо на тази основа трябва да се градят приоритетите на държавната политика и като основен стожер да се разглежда принципът за силната държава. Между другото, това понятие изобщо не се свежда само до политиката на субсидиране на малоимотните и до създаването на държавни гаранции за жизнен минимум. Социалната държава е държава на всеобщото благоденствие. И смисълът на политиката е тъкмо в създаването на възможности всеки човек и всеки регион да реализира своя потенциал в осигуряването на достоен и пълноценен живот.

И накрая – нашата държава трябва да се научи да брани интересите на своите граждани, и то не абстрактно, а демонстративно и твърдо при всеки конкретен случай, когато те биват накърнявани. Защитата на гражданите, защитата на човека като основен „капитал“ на постиндустриалната епоха се превръща едва ли не в основна функция на държавата.

Но дадената логика на еволюция на държавата противоречи на нейната икономизация и в този смисъл – на следването на неолибералната икономическа доктрина, която налага да се намаляват държавните разходи, данъчното бреме и социалните ангажменти и да се повишава чисто икономическата ефективност по аналогия с бизнесубектите.

Така че способността на властта, на националния елит да намери оптималния баланс между изброените тенденции и изискванията в развитието на държавата се превръща в основен критерий за нейната ефективност. С други думи, тук се крие главният отговор на въпроса дали държавата има бъдеще. Ако тя не може да се учи или не желае да се променя, ако не е способна да отговаря на изискванията на времето, в крайна сметка нейната икономическа и социална недееспособност ще доведат не просто до загуба в конкуренцията с останалите. Много е възможно да ѝ бъде отказана легитимност от страна на собственото ѝ население. А подобен отказ, ако той възникне, лесно може да бъде използван от външни сили за собствените им интереси.

Ако държавата не може да направи всичко това или още по-лошо – ако не желае и не е способна да го изпълнява, тя се превръща в сериозна заплаха за сигурността на собственото си общество.

Социално-икономическото развитие ще бъде осигуре-

но и Русия ще стане общество на всеобщото благоденствие само когато постигането на високите жизнени стандарти на населението и защитата на интересите на всеки гражданин бъдат осъзнати като главна цел на държавната политика.

7.3. Суверенитетът в Новия свят

Едно от най-важните условия за успех в бъдещия свят е способността ни да живеем както ние намерим за целесъобразно. Колкото до държавата – това е проблем на нейния интелектуален суверенитет.

Всъщност в случая няма нищо ново. Новото е, че за първи път в историята проблемът да „живее както намери за целесъобразно“ възниква спрямо държавата. Новото е, че в условията на глобалния свят той добива характера не просто на добро пожелание, а на категорична и най-остра необходимост. В днешната реалност не е възможно да бъдат постигнати сериозни върхове, да се спечели в конкурентната борба, ако не се мисли – в най-широкия смисъл – въз основа на всестранна и възможно най-пълна информираност, пречупена през призмата на последните научни постижения.

Новото е, че в това си качество проблемът прераства в изискването държавата да притежава интелектуален суверенитет: не отделни лица, а институциите, определящи държавната стратегията, да са способни да работят всекидневно и рутинно на нивото на най-прогресивната мисъл. Новото е и че ако интелектът на индивида зависи най-вече от неговите лични способности, интелектуалният суверенитет на държавата се осигурява в перспектива чрез много сложен комплекс от мерки, включващ непре-

късното образование, наука на всички равнища, съществуване на модерни системи за връзка, събиране, преработване и съхраняване на информацията, а също специфична кадрова политика.

За съжаление през последните столетия по различни причини – понякога поради бедност, а през XX век поради идеологически ограничения – Русия като държава не е отговаряла на тези условия. У нас винаги е имало бляскави умове, има ги и днес, и дай Боже, да ги има и утре. Но държавата не ги е използвала по най-добрия начин, често пъти ги е принуждавала да емигрират или да бездействат и мълчат.

Факт е обаче, че в основата на промишлената и най-вече на научно-техническата и информационната революция са залегнали постиженията предимно на човешката мисъл. И ако потенциалът и ролята на държавата в съвременния свят се определят от сложното съчетание между могъществото на нейната икономика, наука и техника, финанси, образование и култура, отбранителна способност и качество на живот, значи в основата са залегнали мащабите и качеството на мисълта, която обществото и държавата са успели да накарат да работят за техните интереси и цели.

Ноосферата, предречена някога от Вернадски, неусетно стана реалност. Ние можем да следваме нейната еволюция, можем с повече или по-малко яд да ѝ се съпротивляваме, но можем и да участваме в по-нататъшното ѝ развитие. Вероятно само в последния случай имаме право да говорим за съществуването на интелектуалния суверенитет и за неговия относителен дял.

Най-развитите страни са станали това, което са, исторически и стихийно. Днес ние не бива да разчитаме на течението на историята, защото то може да ни отнесе в

нежелана посока. Трябва да градим, но дълбоко съзнавайки кои са практическите решения и кое – само наши желания и утопии.

Проблемът с институционализирането на субекта на стратегическото планиране стои в този контекст. Съвременното общество се нуждае от институции, които да се „замислят“ за перспективите на страната през близките 20-50 години.

Организационните форми явно трябва да отговарят на сложността на обществото. Сред тези институти трябва да има един „държавен център за стратегически перспективи“ или нещо подобно, който да действа автономно от президента и правителството (да е в нещо като сегашното положение на Руската банка). Във взаимодействие, но независимо от него, в академичната общност би могъл да съществува друг аналогичен център, който да обединява усилията на учените от Руската академия на науките и университетите. Отделен център от подобен род може да съществува и в рамките на гражданското общество. Естествено, тяхна „продукция“ биха били не някакви директиви, а известни осмислени възгледи върху перспективните проблеми и възможности на страната, които после да се обсъждат от обществеността и специалистите, за да се определят желаните приоритети на развитие.

Подобни парадържавни институции (съществена тук е самата идея, а не названието или организационните предположения) ще са ефективни само ако има механизъм за „държавна рефлексия“: надеждни и своевременно реагиращи източници на първична информация и системи за нейното обработване, съхраняване и предоставяне на ползвателите. Днешната информация често пъти е несигурна, защото е недостъпна не само за специалистите, но и за държавните структури. В същото време извънредно висо-

кният риск от различни видове „изтичане“, несанкционираното и дори злонамерено използване на наличната информация са болести, несъвместими с осигуряването на интелектуалния суверенитет на страната. Да се надяваме, че в Русия те ще бъдат излекувани.

Да се създаде и усъвършенства държавната обществена система за искане и ефективно използване на руската мисъл е едва ли не най-трудната задача. Демокрацията без мисъл е празна дума, сляпо лутане на тълпата. Политиката без мисъл е безнравствен и опасен авантюризм.

За интелектуалния суверенитет ни предстои да се борим не по-малко ожесточено и продължително, отколкото сме се борили навремето за политически суверенитет. Той е първооснова на всяка конкурентоспособност. Защитата на авторските права е продиктувана не просто от стремежа на изобретателите и разработващите кадри да получат възможно максималното възнаграждение за своите открития. Ако беше така, държавната машина на най-развитите страни нямаше да претендира толкова яростно за тяхната защита. Всъщност защитата на авторските права създава изключително труднопреодолими прегради науките, технологиите, социалнополитическите идеи в духовната „продукция“ на новите центрове за евентуалното им производство да излязат на световните пазари.

Интелектуалният суверенитет е също така способност ясно и честно да си отговорим на въпроса кои сме ние и какво искаме. Той е първооснова на всяка конкурентоспособност. Западът натрапва толкова настойчиво своите стандарти на образование, своя мироглед, своите учебници, защото разбира, че който ги приеме (независимо дали го съзнава или не), фактически неизбежно ще поеме по фарватера на западната мисъл. И по този начин ще се обрече на вечно изоставане, на интелектуална, а оттам и

на икономическа и политическа зависимост. „Да живеем така, както ние смятаме за целесъобразно“ скоро ще бъде равно на понятието „просто да живеем“.

7.4. В търсенето на субекта на развитие

Решаването на повечето от задачите, свързани с развитието на съвременна Русия, зависи от това кой ще се нагърби с този тежък товар. Можем ли изобщо днес да я виждаме като субект на една нова модернизация, призвана да завърши индустриалното ѝ развитие поне до прага на новата епоха и до създаването на потенциал за постиндустриализма, за влизането ѝ в Новия свят?

Русия премина през стадия на индустриализацията, но той се базираше върху авторитарния държавен импулс и в този смисъл се оказа обективно безизходен в светлината на задачите на новата модернизация. Днес усилията само на държавата, на държавната воля и политика изобщо няма да са достатъчни, за да се стигне до нови върхове в развитието. Единствено широка обществена модернизация, почиваща върху новата трудова етика и култура, има шансове за успех.

Сега ние сме в известен смисъл пред прехода към постикономическо развитие, предвид най-вече безизходиците в развитието на съвременния свят, свързани с доминиращия начин на стопанисване и скритите, макар и превратно реализуеми, възможности на постиндустриалната икономика не само като икономика на знанията, но и на производството на интелект, на творчество.

Но ако в съвременния свят основата на развитието се осигурява от знанията, интелекта и създаваните от него нови възможности, явно е, че основа на развитието, най-изгод-

ни инвестиции стават инвестициите в човека, в развитието на нашия човешки потенциал, а главен ресурс и капитал – „производството“ на творческия човек, човека на новия свят. Най-вероятно е да преуспеят онези, които разберат приоритета на развитието на човешкия творчески капитал и в постикономическото бъдеще заложат на това.

Но ако говорим за човешкия капитал, за развитието на човека като основен потенциал на бъдещето, сме длъжни принципно различно да погледнем цялата поредица от проблеми и въпроси, които се отнасят до перспективите и задачите на Русия и се разглеждат днес доста формално, инерционно, с прилагане на абсолютно остарели подходи.

А ако се опитаме да погледнем ситуацията от бъдещето или поне като се опрем на образа на бъдещето, ако се опитаме да управляваме развитието от бъдещето, ще видим, че демографската, образователната, научната, миграционната и политиката в областта на здравеопазването придобиват съвсем друг смисъл и звучене.

Истинска тревога буди дори не очевидната декларативност на социалната политика, а явното неразбиране на значимостта на човешкия капитал в света на бъдещето. Социалната политика е залог и израз на конкурентоспособността на обществото. Съвременното общество не може да се развива само в икономическо измерение, мащабната социална осигуреност се превръща в условие и начин на съществуване.

В съвременното общество здравеопазването, образованието и науката не са неприятно допълнение към задачите за икономическо развитие, не са принудителен разход, който обществото е принудено да плати от джоба си. Те са условие за ефективно движение напред, мотор на промените, гаранция за нравствено здраве, надежда, че през XXI век Русия ще заеме достойно място в света.

Устремът на индустриалната цивилизация със свойствената ѝ ориентация към максимално потребление на природни ресурси пороци тревожно противоречие между обществото и природата. „Производителната сила на природата“ като потенциал на цивилизацията от индустриален тип все повече започна да губи своята еластичност. И макар в хода на научно-техническата революция ресурсоемкостта на производството неотклонно да намалява, ограничеността на природните ресурси на планетата неизбежно ще постави въпроса за преход към някакви нови икономически модели, нови форми на общежитие, нова духовно-нравствена парадигма, които да позволят „потребителската цивилизация“ да намали натиска си върху биосферата.

Страната ни ще започне да отговаря на изискванията на новото време само ако в обществото и в структурите на властта представата за културата, науката, образованието, просветата и здравето на населението бъде отхвърлена като понятие за нещо второстепенно, нещо, което под напора на другите актуални задачи може да бъде отложено за по-нататък. Това не са гостенки в чужд дом. В перспектива само те могат да станат мотор на развитието и да му придадат истински смисъл и целенасоченост.

Изострянето на конкуренцията на световните пазари и преди всичко на пазара на наукоемка продукция и непрекъснатата смяна на технологиите карат политическия и икономическия елит на всички повече или по-малко развити страни непрекъснато да повишават разходите за научни изследвания и разработки. Инвестициите в науката стават едни от най-печелившите. От няколко десетилетия насам националните перспективни програми на по-голямата част от развитите страни са абсолютно последователни в своите основни приоритети – да поддържат необ-

ходимите разноси за фундаменталните науки и да увеличат бюджетните разходи за приложни изследвания.

Съдбата на Русия като държава, участваща в конкуренцията на световния пазар, до голяма степен (ако не и изцяло) зависи от перспективите на нейния научен потенциал. Днешната търговско-лихварска и застоино-провинциална икономическа политика още поне петдесет години ще „трупa ресурси“ за адекватни инвестиции в науката. Но въпросът с „изтичането на мозъци“ в чужбина вече премина в плоскостта на националната сигурност – много от научните школи са на ръба на разложението, стареенето на кадрите в техническите науки протича много бързо.

Състоянието и проблемите в научната сфера са неразделно свързани с политиката в областта на образованието. Преди около трийсет години въз основа на резултатите от следвоенното възстановяване на Западна Германия в Европа възникна теорията за „човешкия капитал“. Пресмятанията на германските учени са смайващи по своята същност: при напълно разрушен производствен потенциал, но при запазена система на образованието и съществуване на грамотни училищни и университетски кадри една страна има шансовете да преодолее разрухата четири пъти по-бързо, отколкото в обратния случай. Тъкмо затова в Германия бе приетата постановката качеството на работната сила да се повишава чрез ефективна образователна политика.

Така че ако бъдещето е преди всичко общество на знанието, общество на новия човек, за да се запазим в него, ние наистина се нуждаем от нова епоха на Просвещението, на възраждане на науката, образованието и социалността.

Когато става дума за модеризирането на Русия, трябва да помним, че не можем да решаваме въпроса за възпроизводството на този или онзи икономически модел и не-

говите параметри, без да сме решили и още един проблем – за адекватността на социалната структура. Модернизацията изисква да приложим или западната социална иновационна структура, или друга, но отговаряща на критериите на постиндустриализма. Въпросът е дали има такава социална структура у нас, дали тя засяга всички слоеве от населението, всички аспекти от организацията на обществото, или разполагаме само с повърхностно ниво на потребителска култура и тесен клас от така наречени адаптанти.

Навсякъде, където е имало развитие, то е било движено от напредващите за времето си средни слоеве. Тъкмоте са давали на развитието и всевъзможна творческа мисъл, и всички видове труд, и цялостно разширяващ се потребителски пазар. Ако в Русия такава класа липсва, ще липсва и развитие или то ще има едностранчив и извънредно ограничен по време характер.

Лошото при нас е, че иновационната култура е култура на малцинството, култура на уестърнизиращите се слоеве – предимно „средната класа“, която печели от труда си, докато по своя произход едрият капитал си остава предимно нетрудов. През новата епоха в условията на бедност и недоимък при една четвърт от населението и сиромашко „оцеляване“ на повечето граждани в страната на фона на фантастичното социално-икономическо разслояване между „обикновените хора“ и „елита“, страдащ от потребителски екхибиционизъм, въпросите за формирането на икономиката и обществото е невъзможно да се решават едновременно. При подобна логика на развитие ние създаваме опасни напрежения сред хората, понеже социалните, имуществените и други противоречия между постиндустриалните групи от населението и неговата основна маса, принудена да мисли предимно за оцеляването

си, ще бъдат много сериозни и ще създават потенциал за напрежение, съпоставим с онзи, който преди стотина години срива модернизиратата се Руска империя.

Днес трябва да се извърши най-важната реформа – реформата в отношението към хората и техните интереси. Ние трябва да „реформиране“ работната заплата и политиката на доходите като цяло. Подценяването на труда е една от фундаменталните пречки за развитието на страната ни. В крайна сметка става дума за принципно различна философия на нашето развитие, която най-после трябва да постави държавната социално-икономическа политика нагоре с главата, да я върне от макроикономическите емпирични постановки върху твърдата почва на реализма на човешкия живот.

Стратегията за преобразуване на нашето общество до голяма степен почива тъкмо върху провеждането на реформите от горе, опира се на властта и тесния слой от елита и опита им да интегрират, да включат в тях определени социални групи, които да им осигурят обществена подкрепа. Проблемът на днешния ден обаче е, че при решаването на тази задача е изключително трудно да разчитаме както на народа, така и на елита. Отчуждението между властта и обществото стигна до опасната граница, когато основната маса от населението продължава да решава най-вече важните си задачи по оцеляването, да организира своя живот изключително в категориите на всекидневието и да адресира до властта предимно патерналистично си искане за социални гаранции и обезпечаване на жизнения му минимум.

При тези условия държавата не притежава на практика потенциал за масово мобилизиране с цел решаване на стратегически задачи, свързани с развитието на страната, като изключим откровено силовите механизми (които

освен всичко, за разлика от задачите по индустриалното модернизиране, изобщо не отговарят на предизвикателствата на постиндустриалната модернизация). Същевременно е очевидно, че управляващият елит се е откъснал от обществото. Неговото качество не позволява съществуващите във властта идеи и разбиране за необходимите цели и задачи да се конвертират в конкретна и реализуема програма за решения и действия.

Въпреки че икономиката е в твърде нестабилно състояние, а положението в света става все по-тревожно, така нареченият елит продължава да се занимава изключително със себе си, да реализира кланови и корпоративни интереси, а държавните институции да се използват за частните корисни цели на отделни политически и олигархични групировки. При това положение политиката по укрепване на държавата се превръща в своята противоположност и става само удобно и ефикасно прикритие за неблагоприятни действия.

В политиката на Русия безкрайният бюрократичен „политически процес“ заменя най-важното – политическата борба около разработването на ориентири за развитие, около решаването на въпросите за преразпределението на националните ресурси, за да се постигнат целите на общонационалното развитие. Специфично за мисленето на политическия и икономическия ни елит е нежеланието им да гледат в бъдещето. Всяко перспективно планиране се ограничава в период от 3-4 години. Това ги отличава от съответните слоеве и кръгове на другите водещи страни по света и ги прави не само неконкурентоспособни, но и неспособни да действат оперативно.

Между другото, нашият управляващ елит все още не може да гледа с увереност в бъдещето не само защото е неконкурентоспособен в глобален мащаб, но и защото

съществуват големи проблеми с неговата международна легитимност. Ключов е проблемът, че на фона на вътрешната легитимност и легалност на статута, капиталите и собствеността му аналогичното му конституиране в света е, меко казано, неочевидно. Руският елит не е застрахован от ситуация, когато неговият статут и легитимност могат да бъдат подложени на натиска на световното обществено мнение и на претенции от страна на официалните структури на други държави. Тези проблеми са свързани най-вече с високото равнище на институционализираната корупция в руската държавна система, с високото ниво на срастване на властта и собствеността, с взаимовръзката между елита и организираната престъпност.

При това положение модернизацията рискува да се превърне само в стабилизация с перспектива за стагнация и деградация на системата в много близко според историческите измерения бъдеще. Днес опасността се долавя все по-остро, понеже с ускорени темпове се формира достатъчно типична и исторически много опасна за държавата ситуация на съвпадение на колективните интереси на елита, агресивно насочени към консервация на неговите позиции. Логично развитие на ситуацията е колективният интерес на основната маса от бюрокрацията и елита да се оформи политически, да се обвърже с укрепването на собствеността и властта им, с превръщането им в затворена управляваща класа, по възможност вградена и легитимирана в световния елит.

Точно затова в държавното строителство днес особено значение има проблемът с лоялността на елита. Не в баналния смисъл, за който най-често се притесняват политолозите – дали даден олигарх поддържа президента или не, и разсъждават десните и левите радикали – дали елитът „продава“ родината или не, а в смисъл дали този елит

възнамерява да отъждествява себе си и своето дело със своята страна, дали е готов да служи на нея, на интересите и целите на продължителното ѝ възходящо развитие.

Задачата на държавната власт е да направи така, че всеки бизнес в Русия, всеки представител на властта да разбира какво е необходимо на всеки етап от развитието на страната в условията на реалния свят през идното десетилетие.

Наскоро фондация „Обществено мнение“ извърши допитване до гражданите на Русия, в което те трябваше да се опитат да формулират какво значи за тях държавата. За 40% от анкетираните държавата е народът, 30% асоциират това понятие със страната и само за 20% държавата е еквивалент на властта. Както можем да се убедим, най-обичайните, употребявани в политиката фрази от типа „държавата трябва да е силна“ придобиват напълно различен смисъл.

8. Стратегията на Русия за Новия свят

Като се спираме на задачите, свързани с нашето вътрешно развитие, с модернизиранието, ние, разбира се, не можем да се абстрахираме, да игнорираме външния фактор. Една от основните последици в съвременния процес на глобализация е, че границата между външнополитическите и вътрешните проблеми на развитието постепенно се заличава. Озовали се в световния политически поток, днес ние практически нямаме възможност да предпочетем „изолационистката“ стратегия – да се изолираме от външния свят, да си формулираме програма за действие и после спокойно да я реализираме отделно и независимо от процесите, протичащи в света. Някога този подход беше възможен и в една или друга степен неведнъж е бил използван както от Русия, така и от други страни.

Сега обаче ситуацията е принципно различна. И въпросът е не само в това, че днес, ако не се руши, то поне сериозно се трансформира самата национално-държавна система на съвременния свят, а всяка вътрешната политика става все по-проницаема за външно влияние от страна на други държави, международни институции, транснационални корпорации и прочее нови субекти на глобалната политика. Това е само едната половина от нещата. Важен е друг един момент – че за всяка държава, за всеки народ е крайно опасно да се опитва да се изолира от хода

на историята, да изпадне от общия поток на световното развитие. Защото може отчайващо да изостане.

Ако положим някакви извънредни усилия, за около 10-15 години бихме могли да спуснем нещо като „желязна завеса“ около Русия, да създадем някакви „оранжерийни“ условия, за да решим собствените си проблеми. Но резултатът от подобна политика почти със сигурност ще е печален. Дори да преодолеем за толкова време и в такива условия някаква част от вътрешните си проблеми, след петнайсет-двайсет години ще се „върнем“ в един напълно нов, непознат за нас свят. Ние, които дълги години сме стояли в топлия аквариум на самоизолацията си, ще сме абсолютно неподготвени да живеем в неговата атмосфера на бури. Тогава какво ще струват нашите успехи в модернизирането на държавата, обществото и икономиката, щом в най-добрия случай ще отговарят на ситуацията отпреди дваайсет години?

Следователно, мислейки за днешните предизвикателства и задачи на държавното строителство, на първо място трябва да поставим и въпросите за външната политика, за търсенето на мястото си и на своята стратегия за действие в стремително променящия се свят. Ключов критерий при оценката на това доколко резонна и ефективна е държавната ни политика е именно конкурентоспособността на Русия в условията на глобализация, когато се налага да играем по променящи се правила. Задачите, свързани с развитието на държавата и социално-икономическата политика, трябва да се градят според световните тенденции. В крайна сметка способността ни да „разгърнем“ или поне да използваме глобалните политически процеси в свой интерес може да стане едва ли не един от най-важните ресурси, който да ни позволи да се измъкнем за косата и от блатото на вътрешните си проблеми.

8.1. Ресурсите на Русия в променящия се глобален свят

И тук може би си струва по-подробно да се спрем на външнополитическите ресурси на Русия, които позволяват да стигнем до разбирането за нейната международна идентичност.

Външнополитическите ресурси са съвкупен потенциал на страната ни, който в крайна сметка може да бъде екстраполиран на световната арена във вид на целенасочени политически акции. Тези ресурси могат да имат както материален (териториален, икономически, военен), така и нематериален (морално-психологически, идеологически, информационен) характер. Те включват също елементи от държавното устройство, политическия режим, териториалната организация на властта, които влияят непосредствено върху формирането и осъществяването на външната политика на страната ни.

Когато разглеждаме външнополитическите си ресурси, трябва да имаме предвид както условията за тяхното ефективно прилагане, така и с какво може да ни се противопостави външното обкръжение.

Териториално-географските ресурси на страната ни понесоха големи щети в сравнение с притежаваното от СССР. В резултат на образуването на новите държави Русия се оказа отдалечена от Западна Европа, от регионите на Близкия, Средния изток и Южна Азия. Стесниха се възможностите за излаз на Черно, Средиземно и Балтийско море. Същевременно ние както и преди си оставаме евроазиатска държава, чието териториално присъствие на двата континента е значително и неоспоримо.

По принцип наличието на „прослойка“ между Русия и далечните страни във вид на нови независими държави може да бъде използвано в интерес на Русия. При вът-

решната отслабеност на страната ни непосредственият контрол върху тези територии би бил извънредно проблематичен. Тяхното днешно съществуване като поле за международна конкуренция с явен превес в наша полза дава на Русия възможност за допълнителни външнополитически маневри.

Но колкото и да е парадоксално, основната заплаха за геополитическите ресурси на външната ни политика идва от характера на вътрешното развитие на страната. Неравномерното разпределение на народностопанския комплекс и населението отслабва потенциала на териториалните ресурси най-вече в дългосрочна перспектива.

Очевидно е развитието на особена група заплахи, свързани с попадането на Русия в сферата на геополитическите и геоекономическите стремежи на различни чужди държави. Така например сферата на геоекономическите интереси на Китай отдавна включва руските райони в Приморието и Приамурието, на Турция – в Източното Черноморие и Кавказ, на арабския свят – в Северен Кавказ и републиките от Поволжието и т. н. В тези райони нараства чуждестранното присъствие, формира се основа за културно, демографско и политическо влияние на съответните държави върху местните процеси и ситуации. Агенти на подобно влияние до голяма степен са етническите диаспори и религиозните общности, както и различни субекти на гражданското общество.

Демографските ресурси също се отнасят към най-пострадалите. В предишния раздел вече отбелязахме какви заплахи ни създава този проблем във вътрешната политика. Във външнополитическото планиране ние още не сме осъзнали – нито в психологическо, нито в рационално отношение – и не сме отразили факта, че вече се намираме не на трето, а на шесто място в света по брой на

населението (след Китай, Индия, САЩ, Индонезия и Бразилия).

Междувременно поне в сферата на военното и икономическото планиране и в миграционната политика оценките за демографските ресурси очевидно трябва да се преразгледат. Днешната динамика на растеж на населението в сравнение с динамиката в близките по численост страни може да доведе дотам, че към 2015 година Русия изобщо да отпадне от десетката на най-големите страни в света и да я изпреварят такива, чиито имена нашите жители са чували само в анекдотите – Пакистан, Бангладеш, Нигерия, Иран, Етиопия и Заир.

Колкото и да е странно, подобна значителна загуба на демографски потенциал в средно- и краткосрочен период няма да повлияе пряко върху външната политика, защото е проблем по-скоро с дългосрочен характер. Населението на страната ни както и преди е достатъчно голямо, за да запази и поддържа своето единство като общност, контролираща значителна територия. Опасение, както вече отбелязахме, предизвикват регионите, намиращи се в непосредствена близост до препълнения „демографски резервоар“ – Китай.

А ако гледаме с около 50 години напред, няма как да не видим опасността Русия или да престане да съществува в сегашните си граници, или ако се запази, да добие съвсем други черти, други основи на държавност. Днес ние не разполагаме с инструменти за блокиране на подобна опасност. Защото не бива сериозно да си мислим, че ако собствената ни територия бъде заета от други народи, ще можем да използваме такъв инструмент за геополитическо възпиране, какъвто е ядреното оръжие.

През 90-те години върху външната политика на Русия започна активно, макар и не спонтанно, да влияе и още

един фактор – етно-конфесионалната динамика, и то предимно виртуалната. Въпреки разпространеното мнение промените тук настъпват не само и не толкова заради промяна в процентния дял на едни или други етно-конфесионални групи, колкото в резултат от промяна на териториалната организация на властта, заради това, че националните републики получават нови права и пълномощия, а също поради факта, че гражданите на редица националности безогледно биват обявявани за мюсюлмани.

Същевременно със задоволство можем да отбележим, че благодарение известна автономност на външната политика на Русия през 90-те години националното лобиране на федерално ниво не успя да се превърне в нещо сериозно. Но не бива да забравяме, че суверенизацията на републиките създава реален потенциал за хоризонтално раздробяване на външнополитическия процес.

В края на миналия век конфесионалните аспекти на демографския потенциал се проявиха предимно в политико-идеологическата дискусия, чийто основен момент бе идентификацията на външнополитическите действия с християнска или мюсюлманска традиция. Ако на федерално равнище обикновено се е подчертавала (доста по-малко, отколкото във вътрешната политика) приемствеността с първата, то на нивото на редица републики част от елита е заимствал (по-рядко самостоятелно е формирал) отделни елементи от „мюсюлманската картина“ на света. Липсата на осезаемо сближаване между тези две тенденции може да има сериозни последици.

Понастоящем за провеждането на ефективна външна политика най-незначителни са икономическите ресурси. Състоянието на икономиката на страната ни както и преди се налага да бъде оценявано с голяма доза песимизъм. Икономическото развитие в определена степен се гради

върху примитивната експлоатация и пилеенето на ресурсите. След 10-12-годишна повсеместна стагнация, остаряване на основните фондове и консервация на технологиите си в най-добрия случай до нивото от началото на 90-те, Русия се приближава до предела на икономико-технологичния цикъл. Степента на загубите при преодоляването на тази бариера може да бъде сравнително малка само в случай, че във външната икономическа и финансова среда се запазят относително благоприятни условия. Положението, при което фактически единствен експортен ресурс са енергоносителите, прави руската икономика и нейното външнополитическо измерение извънредно уязвими.

Засега Русия има малко позитивни аспекти за интегриране в световната икономическа система. Взаимодействията с международните финансово-икономически структури всъщност са отношения между кредитор и немного заможен кредитополучател. Двупроцентният дял в световната икономика не позволява на страната ни да използва икономическия фактор, за да въздейства върху международните отношения – фактор, който е най-съществен и ефективен в днешния свят.

При реализирането на външнополитическите интереси руската икономика позволява да се решават само регионални задачи в пространството на бившия СССР, където Руската федерация както и преди е най-мощен икономически субект, а също отделни задачи по европейското направление и спрямо отношенията с далекоизточните съседи.

Друг сериозен проблем е взаимодействието между бизнеса и външната политика. За съжаление само енергийният и суровинният сектор на руската икономика реално могат да претендират за ролята на крупни играчи от световен мащаб. Съответно и позициите на бизнеса по външнополитическите въпроси са неясни и слабо детай-

лизиращи. В случай на по-нататъшна диверсификация и усложняване на външната съставна част от нашата икономика, на укрепване и засилване на стопанските субекти, на излизането им на тесносекторни и специализирани пазари, на създаване на институционализирани отношения с най-големите играчи в световната икономика и преди всичко с ЕС позициите на руския бизнес по въпросите на външната политика ще станат по-сложни, конкуриращи се помежду си и взаимно уравновесяващи се във външнополитическата линия.

Но в сегашната ситуация лозунгът „икономизиране на външната политика“, дошъл от времената на късния СССР, остава, общо взето, празна дума – икономизацията може да се осъществи само по обективен начин и с това трябва да се заеме предимно руският бизнес. Когато той започне да има свои интереси, МВнР ще му помогне да ги реализира.

Военните ресурси на днешна Русия при тяхната екстраполация във външнополитическата сфера могат да бъдат оценени двояко. Както и преди Русия е водеща ядрена сила, съпоставима по мощ само със САЩ. Но трябва да се съобразим с това, че икономическите възможности на САЩ при поддръжката, модернизирането и увеличаването на техния потенциал са несравними с руските. Така например БВП на САЩ превъзхожда руския 10-12 пъти. БВП на всяка от трите останали „предишни“ ядрени сили – Великобритания, Франция и Китай – също е няколко пъти по-голям от руския. Ако се запазят сегашните тенденции, в крайна сметка само след десет години ние ще загубим военния паритет със САЩ.

Освен това предвид пасивната роля на ядрения фактор и невъзможността да се използва във всекидневната външнополитическа практика той може да се оценява само

като статусен ресурс, позволяващ на страната ни да продължи да се нарича „велика сила“.

Същевременно е очевидно, че при оценката на ролята и мястото на ядреното оръжие у нас както и преди господства представата, основана върху „централния ядрен баланс“, тоест върху съперничеството със САЩ и съществуването на възможност за взаимно гарантирано унищожаване. При това спрямо всички други компоненти на ядрената картина на света външната политика няма не само ясни, но и декларативни сценарии за реагиране. Показателна тук бе липсата на адекватна реакция от страна на Русия при появата на официално новите членки на ядрения клуб – Индия и Пакистан.

Разширяването на НАТО и войната в Югославия явно демонстрираха недостига на ресурси и инструментариум за влияние върху международните събития от военнополитическо естество. Значителните проблеми, придружаващи реформата на Въоръжените сили през последните години, и реалното бойно използване на армията през първата и втората чеченска кампания също поставят редица въпроси, отговорите на които не са в полза на реалната способност на Въоръжените сили да се противопоставят на съвременните заплахи.

Достатъчно е да споменем, че в идеалния вариант Северно-кавказкият военен окръг, в чиято зона на отговорност влиза и Чечня, по своите задачи трябва да възпира една натовска групировка, настъпваща от юг. Съставна част на тази групировка е Турция, чиито въоръжени сили наброяват 650 хиляди души. Но войната в Чечня показва реално, че в това направление Русия не разполага с ефективни възможности за борба дори с въоръжени (предимно със стрелково оръжие) отряди с численост от 15-20 хиляди души.

Изхождайки от факта, че въоръжените сили са инструмент за възпиране, тоест нещо като овеществен имидж на могъществото на държавата, налага се да констатираме, че този имидж е значително подкопан. Парадоксът се крие в обстоятелството, че обикновените въоръжени сили не могат да изпълняват ролята си за възпиране без съответния имидж. Ако трябва да доведем логиката на нещата докрай, даленият имидж напълно може да бъде възстановен само в резултат на успешно проведена военна операция, която по принцип няма как да бъде осъществена без реформа в армията.

А като цяло ролята на военния фактор във външната политика на Русия е силно завишена. Военните ресурси на страната ни, които бе много по-лесно да бъдат запазени за относително кратки срокове в сравнение с останалите, започнаха да доминират във външната политика на Русия в ситуация на деградиране на другите ресурси. Колкото и да е парадоксално, при намаляване на глобалната военна опасност във външната политика на Русия военните проблеми остават първостепенни.

Нашите информационно-пропагандни и социокултурни ресурси днес също не могат да се смятат за ефективни.

Че гарантирането на информационната сигурност на Руската федерация е особено важно, се определя от факта, че в условията на „информационното общество“ политиката, икономиката, отбраната и другите съставни части на националната сигурност в най-голяма степен зависят от интелектуалното развитие на нацията, от ценностните ориентации на политикоформиращата общност, от настроенията, ценностната ориентация и съзнанието на гражданите. Освен това при сегашните условия перспективите на държавността зависят пряко от способността на държавата да поддържа и защитава националната

ценностна система. И тъкмо заплахите спрямо сигурността на Русия в тези сфери имат най-принципен характер от гледна точка на дългосрочните стратегически параметри на функциониране и развитие на руската държавност предвид задачите по запазване единството на държавата, гарантиране непоклатимостта на конституционния строй, суверенитета и териториалната цялост на Русия, политическата, социалната и международната стабилност.

Принципна опасност и същевременно едно от най-ярките свидетелства за политикокултурната разпокъсаност на страната ни е, че различните национални (етнически) и религиозни общности, отделни териториални формирования (региони, субекти на РФ) и социални групи разбират едни и същи събития различно. Формираните при това постановки стесняват възможността за ефективно развитие на цялостната икономика, заплашват с разрушаване не само единното социокултурно, но единното правно поле на Руската федерация.

Вече е очевидно, че редица държави разработват и реализират концепции за информационни войни, предвиждащи създаване на средства за опасно въздействие върху информационните сфери на други страни по света, за нарушаване на нормалното функциониране на информационните и телекомуникационните системи, на запазване на информационните ресурси, за получаване на несанкциониран достъп до тях.

В духовната сфера най-принципно значение има ценностно ориентираната (т.е. насочената към формиране и/или разрушаване в националната политикокултурна и социална среда на ценностните постановки, стереотипи, митове и други структури на възприемане) дейност на международните терористични организации, а също на

организациите, осигуряващи религиозен „чадър“ на международния тероризъм.

Засилва се зависимостта на духовната и социалната сфера в обществения живот на Русия от глобалната социалноикономическа инфраструктура, чуждестранните средства за информация, международната масова култура и изгражданите от тях ценностни системи. Процесът на укрепване на руската национална идентичност отдавна вече се превърна в конкурентна борба с външните (чуждестранни) политически, икономически и други субекти. Борба, в която засега по-често губим.

Днес Русия е в много по-голяма степен обект на интензивно информационно въздействие, отколкото субект на световния информационен ред. Системата на информацията, ориентирана към разпространяване навън, остана на равнището на съветската епоха. Неприемливата степен на ангажираност на руските СМИ, тяхната насоченост към корпоративни, тесногрупови интереси рязко снижават ефективността от използването им за външнополитически цели.

Особена опасност тук представлява и частичното разрушаване на националната система на образованието, на фундаменталната и приложната наука. Нараства потенциалът на външното влияние върху процесите на модернизирание и развитие на националната образователна система и научната организация. Това намира своя израз както в засилващите се процеси на „изтичане на мозъци“ от страната ни, така и в опитите стратегията за заимстване на чуждестранни модели за организация на образователната система и науката, които често пъти противоречат на руската традиция, да се реализира на нивото на държавна политика. Необходимостта от интегриране на образованието и науката ни в световните системи, тяхната

роля в осигуряването на кокурентоспособност и потенциал за социално-икономическо развитие на Русия провокират ситуация, при която самото образование и наука се превръщат във фокус на социокултурна, информационна и ценностна експанзия и дори агресия.

Институционално-дипломатическите ни ресурси също могат да бъдат оценени достатъчно високо. Русия разполага със силно и професионално външнополитическо ведомство. През 90-те години МВнР запази и в определена степен увеличи своя потенциал. Службата за външно разузнаване (СВР), способна да акумулира и анализира чуждестранната информация със закрит характер, относително успешно преживя разпада на системата от органи за държавна сигурност и формира нови традиции в дейността на разузнавателната общност на страната.

Укрепването на външнополитическата съставна в дейността на Министерството на отбраната и Генералния щаб въпреки всички трудности през периода на утвърждаване позволи към настоящия момент да се изгради сериозна основа за военнополитическо взаимодействие между Русия и много държави, най-вече с тези от ОНД. Пред редица ведомства – ФСБ, ФПС, ФМС, МЧС – се изправиха проблеми от международен характер, предимно в страните, намиращи се в непосредствена близост. Това позволи да се натрупат необходимият опит и механизми, каквито не съществуваха преди.

През изминалото десетилетие по цял свят бе създадена мрежа от руски задгранични учреждения. Русия стана пълноправен участник в повечето водещи световни и регионални организации, форуми и многостранни институции. Нека отбележим, че руското МВнР долови тенденцията от началото на 90-те години за организиране на субрегионално сътрудничество и страната ни стана участник

фактически във всички сериозни субрегионални инициативи по периметъра на своите граници.

Поради обективните си характеристики обаче Русия не може да претендира за пълноправно членство в многостранните елитни „клубове“, основани върху финансово-икономически интереси – сякаш пълноправното ни членство в „Голямата осморка“ е явна самоизмама.

Усвоени, „традиционни“ за Русия засега остават само класическите структури, създадени с непосредственото участие на СССР, като например ООН и ОССЕ. Към успешните институционални придобивки можем да отнесем създаването на механизма на ОНД – регионална организация с руско доминиране, а също на други руско-ориентирани и институционализирани формати за взаимодействие в постсъветското пространство.

Даденият анализ би могъл да бъде продължен и нашите специалисти в областта на международните отношения сигурно трябва да го сторят. Защото като цяло външнополитическото планиране винаги трябва да започва тъкмо с оценка на собствените ресурси, а не с формулиране на някакви добри пожелания към себе си. За съжаление външнополитическите документи на страната ни се създават по орязана схема, където за ресурсите просто никой не се сеща. При такъв тип планиране формулирането на външнополитическите интереси, поставянето на целите и задачите добива волунтаристичен, необективен характер, интересите, а още повече целите и задачите стават неадекватни и оттам – нереализуеми.

Но и казаното дотук е достатъчно, за да можем поне да се опитаме по нов начин да отговорим на въпроса: какво все пак представлява Русия в съвременния свят?

Който се заеме с концептуален анализ на съвременните международни отношения и на външната политика,

много често се сблъсква с определен скептицизъм от страна на околните, смятащи, че в исторически мащаб един период от десет-единайсет години (а точно толкова време мина от момента на изчезване на Ялтенско-Потсдамската система на международни отношения, основана върху преобладаването на двата полюса – СССР и САЩ) е твърде кратък и опитите въз основа на него да се открият някакви дългосрочни тенденции и основополагащи фактори са слабо продуктивни.

Не е съвсем така. Ако разгледаме опита от развитието на предишните системи на международни отношения, ще видим, че първите десет години обикновено са период, когато идеалният модел се трансформира в реално действащ, извършва се своеобразно „донатъкмяване“ до параметрите, които го правят относително стабилен и функционален. Истина е, че този етап много често се превръща в период на разочарования за „бащите-основатели“. Така е било и с международните отношения след Първата световна война, и с Ялтенско-Потсдамската система.

Очевидно е, че през последните десет години съвременните международни отношения завършиха прехода си от конфронтационния модел към новите си очертания и че старата двуполюсна структура е разрушена.

Същевременно съществуващият световен ред е наследил от Ялтенско-Потсдамската система значителна част от международните механизми и преди всичко универсалната система на ООН, редица международноправни норми, договорни ангажменти и т.н. Тъкмо с това съвместно съществуване – между новото и традиционното – се характеризират днешните международни отношения. С други думи, парадоксът е, че разрушените политически основи на Ялтенско-Потсдамския световен ред не срина-

ха институционално-правната основа на предишната система, която, както виждаме, е била по-прогресивна, отколкото нейното политико-идеологическо алтер-его. Точно това осигурява мирния (за разлика от всички предишни) преход от една система в друга.

Смяната на епохите стана без едромашабен конфликт и също толкова мащабен „мир“, „конгрес“, установяващ новия световен ред. Което е уникално поне от гледна точка на факта, че в системата поначало няма установен „стандарт“, който всъщност е трябвало да бъде коригиран, ревизиран, както се е случвало с всички предишни системи.

От друга страна, подобен характер на промените може да говори, че светът преминава към нова парадигма на развитие и че широкомащабният конфликт за снемане на вътрешносистемните противоречия вече не е императив. Ясно е, че съдбата на двуполусния свят е била предопределена не само от краха на едната от свръхсилите, но и от появата на нови центрове на сила, от усложняването на самата структура на международните отношения, която още в рамките на Ялтенско-Потсдамския световен ред е придобивала все по-многостранен характер.

Още в средата на 70-те години доминирането в абсолютно всички сфери стана проблематично дори за свръхсилите. Логично е, че подобно доминиране е обективно невъзможно сега (включително и за „победилата“ свръхсила САЩ), поне защото днешният свят е твърде сложен и има безброй взаимозависими измерения. Истина е, че можем да си представим днешната световна система във вид на пирамида, изградена от цял ред „пластове“, сектори, наслагани един върху друг.

Във всеки от тях – икономически, финансов, техноло-

гичен, военен и т.н. – има лидери, страни, намиращи се значително по-напред от другите участници.

Сега Русия е почти незабележима в икономическия сектор, но същевременно е „полюс“ в институционално-правния сектор на световната система, имайки статута на постоянен член на Съвета за сигурност на ООН.

Тя играе ролята на „полюс“ и във военностратегическия сектор. Предвид мястото на отделните страни в доминирането над регионалните пространства можем да различим още редица кандидати за „полюси“. Радостно е, че тук отново присъства Русия, която днес уверено доминира в постсъветското пространство, играе важна роля в европейското направление и все по-активно се проявява в АТР.

Така че съвременният свят обективно е многополюсен. Същевременно това не е многополюсност на враждебни групировки, нито на силово противопоставяне и ядрен паритет. То е нещо по-сложно. Съвременният свят дава възможност на редица страни да претендират за разширяване на секторите и регионалните пространства, където биха могли след известно време да станат „полюси“. Няма съмнение, че подобни перспективи има и нашата страна.

Като се вземат под внимание съществуващите ресурси и структурата на съвременните международни отношения, външнополитическата идентичност на Русия може да бъде формулирана по следния начин.

Русия е водеща регионална държава в евроазиатското пространство, притежаваща значителна възможност за глобално влияние върху световната система на първо място чрез наличието на ядрения и институционалния фактор.

Днешното състояние на външнополитическите ѝ ак-

тиви позволява да гарантира интересите си за оцеляване и да влияе върху някои световни процеси със стратегически характер. Вътрешният потенциал на страната ни по принцип ѝ дава възможност да стане един от полюсите на световната икономика и впоследствие да заздравя международното си положение като цяло.

Все пак е по-добре да избягваме завишаващото реалното ни положение определение „свр̀хсила“. В противен случай неоправданият оптимизъм и самовлюбеността могат в крайна сметка да доведат до неадекватна външна политика, която крие опасност от разпиляване на силите и средствата за нереализуеми цели и очаквания.

8.2. Външнополитическата идеология и евентуалните ориентири във външната политика на Русия

Търсенето на стратегия за действията на Русия в новия свят трябва да започне от... идеологията. И то не за да бъде шокиран някой или да се предизвикат носталгични чувства. Външната политика не е самозадоволяваща се сфера, откъсната от другите направления в държавната дейност. Формирането на стратегически постановки трябва да се извършва предвид всички аспекти от вътрешното развитие на страната ни.

От началото на 90-те години руското общество няма консолидирани критерии за оценка на външнополитическите събития. В оценките за съвременния свят господства еkleктиката, при която взаимно противоречащи си постановки се наблюдават не само в обществото като цяло, но и при отделно взети граждани. Тези постановки варират от характерни за традиционното имперско мислене

до откровено самоунищожителни. Руската общественост и елитът ни не са вникнали в редица теми от съвременните международни отношения. Това е станало поради продължителната затвореност на нашето общество, а също поради прекомерната концентрация върху вътрешните проблеми през последните години.

След като изгуби предишната си идеология, Русия не разполага с необходимата база за нови дългосрочни светогледни ориентири и освен солидарност с общочовешките ценности не може да предложи за навън някаква нова идея. Но тъкмо идеологията може да бъде напълно реален ресурс във външната политика и е необходимо условие за обединяване на нацията в разбирането за нейното място в света и задачите за развитие на страната. Освен това всяка държава неизбежно ще губи пред конкурентите и изобщо няма да може да запази решаващото си влияние върху глобалните политически процеси, ако не носи на света знамето на някаква идея за развитие, за неговите ценности и идеали.

Трябва да отбележим, че във външната политика ресурс може да стане само онази идеология, която съдържа интернационални, трансгранични елементи, която не е еднопосочно затворена. Като идеологии от подобен тип могат да бъдат посочени мегаидеологиите на либерализма и конфесионалните идеологии – християнството и ислямът, комунистическата също се отнасяше към този род.

След като изгубихме националната си идеология, днес ние сме лишени от един много мощен ресурс, който действа на чисто функционално равнище. Нека си спомним например известната схема, по която се гради принципът на вербуване в разузнаването по света – така наречената *mice*, където *m* са парите, *e* е компроматът, *e* е „егото“

(мотивацията, свързана с някакви личностни моменти), а *і* е идеологията. Мисля, че днес СВР на Русия по никакъв начин не може да разчита на същото това *і*, защото то липсва като такова.

На съвременната руска политическа сцена се създаде една парадоксална ситуация. В елита, да не говорим пък за обществото, доминират остарели идеологически концепции, които „изплуваха“, когато от повърхността бе снет пластът на комунистическата идеология. Оттук следват и измислените дилеми „с кого да сме приятели“ – с Изтока или със Запада, отразяващи ехото от безплодните и предимно изкуствени спорове между непримирими хора. Популярността на различни геополитически концепции с техните „римланди“ и „хардланди“, изнамерени на бунищата на историята, са също следствие от липсата на съвременен виждане за света, което така и не дойде да смени всеобщата комунистическа концепция.

Обществото и елитът не успяха да заимстват в значителен мащаб нито западния либерализъм, нито западните социалдемократически идеи. „Изплувалите“ концепции, почиващи върху великодържавността в разбирането ѝ според образа от деветнайсети век, не съдържат функционално „полезен“ за външната политика елемент, какъвто съдържат идеологиите на комунизма и либерализма – в тях липсва интернационален компонент. А той е своеобразен имунитет за управляващия елит, който сменя цяла редица политико-психологически комплекси, правещи външната политика недостатъчно маневрена, гъвкава и като следствие неадекватна на съвременния свят.

От друга страна, външнополитическата идеология не бива да претендира, че замества концепцията на външната политика – ролята ѝ е да маркира дългосрочни ориен-

тири и общи сценарии за тяхното постигане. При това размислите за бъдещето трябва да почиват върху адекватно разбиране за настоящето. Външнополитическата идеология не може да се свежда до някаква вулгарна футурология или „национална идея“.

Като си представяме картината на международните отношения и мястото на Русия в нея, ние следва да се ориентираме не толкова към идеала, макар че той безспорно трябва да залегне в основите на нашия мироглед, колкото към оптимума.

Ако разгледаме съвременното положение на Русия в света от такива позиции, на първо място измамна ще ни се види представата, че тя е страна, жертва на глобализацията.

През десетилетието на своето активно участие в световната политическа и икономическа система тя показва, че запазва всичките си специфични (понякога прекомерно специфични) черти и същевременно може съзнателно да регулира своето участие в едни или други аспекти на глобализацията.

Проблемът е преди всичко в качеството на стратегическото планиране и прогнозиране на външната дейност и... в стабилността на вътрешното социално-икономическо развитие на страната. Спрямо Русия става дума предимно за включване в съвременните многостранни отношения в сферата на икономиката, финансите и световната търговия.

При нас по принцип липсва проблемът с хуманитарно-културната разлика, още повече с „откъсването“ от групата на най-развитите, цивилизованите страни. Можете да говорите за самобитността на руската православна цивилизация колкото искате, но ако отворите някоя книга от Данте, Шекспир, Мороза, Ремарк или Фиц-

джералд, без никакво психологическо напрежение ще възприемете ценностната система, характерна за типично „западните“ герои на тези произведения. И не само защото сте толкова гъвкави в своите представи. Не, просто всички ние живеем в една и съща система от базови ценности, често пъти без да го забелязваме или дори като го отричаме.

Принципната разлика между Русия и държавите от третия свят, които също се „включват в глобализацията“, е в това, че техният сравнително малък – от няколко десетки години – опит на самостоятелно съществуване не им позволи да получат достатъчен имунитет и устойчивост на социалните си структури, чието изкривяване под въздействието на глобализацията може да добие най-странни форми, включително опасни за останалите участници в световната система.

Днес имаме право да кажем, че процесът на глобализация вече е по-слабо управляем. Най-вече защото след като създадоха канали за информационна и физическа комуникация с развиващия се свят (Юга), развитите страни не успяха да поставят в тези канали предпазители срещу предизвикателствата, идващи от същия този Юг. Общо взето, инициаторите на глобализацията – страните от развития Север – поначало трябваше да се грижат да няма съответната почва за разрастването на тези предизвикателства в страните от Третия свят или навреме да премахнат техните огнища в „местата на възникването им“. Но мъдростта идва с опита. А някога никой не се страхуваше да отглежда „муджахидини“ и талибани, да си затваря очите пред ракетно-ядрените екзерсиси на съмнителни режими, да включва в редиците на своите съюзници наркобарони и най-обикновени канибали.

Така че теорията за взаимозависимостта (а не просто за зависимостта на Юга от Севера), толкова популярна през 60-те – 70-те години, започва да работи на практика с пълна пара едва сега. Нейни прояви стават криминализираната миграция, наркотрафикът, разпространението на политическия ислямизъм в най-уродливите му форми, кулминация на което бе страшната трагедия от 11 септември 2002 г. И тук преднамерено ще се въздържа от баналните и по принцип неоснователни изводи, че тоягата на глобализацията удари своите господари – САЩ. Не, липсата на предвидливост и далновидност – у всички страни от Севера, включително и в нашата. Достатъчно е просто хубавичко да си спомним всички режими и всички дейци, с които другарувахме, и да видим в какво еволюираха те днес. Тогава тутакси ще изчезне желанието ни да съзираме сламките и гредите в чуждите очи.

Като цяло от гледна точка на отношението си към глобализацията по своите параметри Русия безспорно е много по-близо до страните от Севера, ако не и наравно с тях. Съответно това трябва да диктува и конкретните външнополитически постановки, основани върху обективната солидарност, в рамките на която обаче не са изключени и тактически разлики в прочита. (Вярно е, че проблемът, и то болезненият проблем, е, че тази солидарност трябва да се чувства и споделя и от други северни страни.) Уникалността на положението на Русия в системата от отношения Север – Юг и Русия – Север отчасти се допълва от съществуването у нас на огромен ресурсен, включително и енергиен, потенциал, което е присъщо предимно за страните от Юга, в съчетание с хуманитарния, промишления, военностратегическия потенциал и най-вече с историческия опит, характерен за страните от Севера.

Руската външнополитическа и отчасти световната общност преживяха близо десетте години след разпада на конфронтационната двуполюсна система от международни отношения в състояние на известна добродушна отпуснатост, лийтмотив на която бе „Страшното минало на света остана назад, а конкретните проблеми могат да се решават в хода на възникването им“.

Но се оказа, че не е така. Не е така в смисъл, че конкретните проблеми се решават успешно само когато съществуват общ алгоритъм, система, институционализиран механизъм за тяхното решаване. Както вече казахме, изчезналата Ялтенско-Потсдамска система ни остави на разположение повечето от правните и институционалните си механизми, включително ООН.

След края на конфронтацията никой не се опита да реформира отведнъж механизмите, родени през четирисетте години на миналия век – беше прекалено опасно. Когато се рушеше политическата надстройка на света, трябваше да се запази поне институционалният стожер. Друг е въпросът, че той не е в състояние да крепи вечно новото политическо устройство. Също както параметрите на това устройство сега още не са толкова ясни, та обективно да подсказват очертаанията на новите институции.

За съжаление през 90-те години търсенето на нов инструментариум за уреждане на света пое по лъжлив път. Обективно формиращата се полицентричност не успя да тушира стремежите на редица властнически групи да станат еднолични рефери на световната арена. Единствената „оцеляла“ свръхсила – САЩ, започна да се стреми към еднолично лидерство, към ролята ако не на световен жандарм, то поне на безупречен съдник. Така се стига дотам, че Съединените щати прилагат абсолютно неприемливи

методи за регулиране на международните отношения – силов натиск и непосредствена употреба на военна сила. Стремещът да поставят под свой контрол световното политическо пространство забавя процесите на изграждането на система за колективна подредба на света.

Въпреки че опитът от едностранно регулиране на международните отношения се оказва безуспешен, САЩ продължават да го форсират, което може да доведе до ответна реакция – също едностранно и антиамериканско по естеството си поведение на другите играчи в международната система. И най-вече на участниците от нов, недържавен тип. В резултат е възможно да настъпи сериозното дебалансиране на цялата система.

Това води до прилагането на абсолютно неприемливи методи за уреждане на международните отношения – заплаха със сила и непосредственото ѝ използване. За съжаление подобни настроения съществуват и в руския елит. Същевременно радостно е, че в професионалната външнополитическа общност те не стигат по-високо от маргиналното равнище.

Като цяло трябва да отбележим, че стремещът на една или друга страна или група страни да поставят под контрол световното политическо пространство бави процесите на изграждане на система за колективно уреждане, която е единствено оптимална за съвременния много сложен свят. Императивността на тази задача изглежда еднозначна. Премахването на международната конфронтация от глобален характер доведе до „дебалансиране“ на световната система, до активизиране на редица конфликти, много от които тлееха и преди, но свръхдържавите не допускаха те да се разпалят.

В съвременния свят съществуването на огнища на конфликти дори далеч от центровете на световното развитие

се отразява върху политическия, икономическия и социалния живот на страните, уж неангажирани пряко в съответния сблъсък. Ярък пример за това е етническият конфликт в Югославия, който в своя апогей засегна сигурността на целия европейски континент и руско-американските отношения и внесе съвсем нови ноти в развитието на политическата ситуация в Русия. Бързото интернационализиране на локалните конфликти е една от най-опасните черти на съвременните международни отношения. Грубата – жандармска – намеса отвън само ги засилва.

Единствената алтернатива за това е въвеждането на международни режими за предотвратяване и премахване на конфликтите въз основа на координираните действия на световната общност, на задължителните норми на международното право, на недопускането на тяхното нарушаване, с каквото и да се аргументира то.

Същевременно сега няма кой да смени ООН, пък и по принцип „не се измисля“. Впрочем и самата ООН е просто по-съвършен вариант на предвоенната Общност на нациите. Тоест очевидно е, че универсалната междуправителствена организация още дълго време ще остане основен принципен сценарий за глобално световно регулиране. „Дипломатията на клубовете“ въпреки своята ефективност в отделни сектори от световната политика и икономика засега не може да претендира за тази роля. На колосите от „Голямата седморка/осморка“ при цялата им обективна самоувереност също не им хрумва идеята да претендират за замяна на ООН.

При тази ситуация следва да се постави задачата за коренно преустройство на организацията. Световната общност трябва да прояви заинтересуваност от такъв механизъм – може би и чрез преразпределяне пълномощията на „старите“ държави. В значителна степен това е проб-

лем относно количествения и качествения състав на СС на ООН, относно процедурата по приемането на решенията в този орган.

Но не по-малко важно е и друго – ролята на ООН в координирането на световното икономическо развитие като най-важно измерение на съвременния свят. Една по-ефективна и властна ООН (на нивото най-вече на СС) може да се върне към идеята за реален контрол върху световната икономическа и финансова система. Формално работещите в рамките на „семейството на ООН“ Световна банка и МВФ са реално самостоятелни и се подчиняват само на отделни групи от интереси с едностранна привързаност на последните към свръхлибералната икономическа идея.

СС на ООН с евентуални нови постоянни членки, които същевременно са и най-големите икономики в света – Индия, Япония и някои други страни, представителки на съвкупния пул от водещи държави в третия свят, и с общ представител на ЕС би могъл реално да съгласува икономическия и политическия инструментариум на ООН, да го насочва към решаването на действително общи задачи.

Очевидно е, че когато говорим за реформа на ООН и още повече на Съвета за сигурност, трябва внимателно да се съобразяваме с последиците за нас. В същото време в принципно отношение следва да помним и друго. Деграцията на ролята на ООН и СС в световната система води до загуба на един много важен институционален ресурс на Русия. Засега ние не можем да компенсираме тази загуба чрез механизмите на различни клубове. Нашето участие в неформалните механизми на развитите страни или е непълноценно, или изцяло зависи от волята на другите участници, които са ни допуснали там.

Така че сигурно е по-добре да споделим някои от ексклузивните си права на равнището на СС и като цяло да повишим реалната възвръщаемост от тези права и привилегии, отколкото да чакаме те да се обезценят заедно с ролята на Съвета за сигурност като цяло.

В днешния свят все по-голяма роля започват да играят и икономическите фактори на глобалната политика. Световната икономическа система може и трябва да стане по-гъвкава от гледна точка на регулирането ѝ. Сложността на световната икономика и нейните нарастващи обеми показват, че доларът като единствена световна резервна валута е недопустим лукс. Светът не може да си позволи да бъде заложник на състоянието на една, па макар и най-голямата и по принцип стабилна икономика – тази на САЩ. Средство за натрупване и застраховане на световните валутни резерви трябва да станат няколко валути.

Със задоволство можем да отбележим, че вече се формират няколко валутни зони, като едната от тях – „еврозоната“, е налице. Въпросът е колко бързо ще се разширява и колко силна ще стане. Тясното взаимодействие на Русия с ЕС, със зоната на еврото, трябва да се разглежда като определена застраховка против всемогъществото и едновременната нестабилност на долара. Нещо повече – поради достатъчно близките си икономически отношения с ЕС най-вече в енергийната сфера Русия притежава сериозни инструменти за влияние върху „застрахователя“. Ние не разполагаме с подобни възможности спрямо долара и САЩ.

Очевидно е, че назрява и друга валутна зона – тази на АТР, но кое ще стане неин център – йената или юанът, засега е под въпрос. А може би в нея си струва да бъде допуснат и валутен дуализъм. Същевременно обективно

в перспектива „притежателят“ на юана – Китай, има по-голям икономически потенциал от Япония и като следствие – повече предимства за валутата си. Азиатската криза показва, че йената, укрепнала през последните десет години въз основа на новата икономика, не излезе достатъчно стабилна. Единствената значителна валута в АТР, която не девалвира, е юанът – зад него е могъществото на китайската държава. Създаването на зона на юана или дори на юана-йената явно ще води до нови очертания на азиатския икономически ред, който от своя страна ще коригира и световния икономически ред.

Разсъжденията за световния икономически ред в руски аспект безспорно засягат проблема с влизането на страната ни в СТО. Няма съмнение, че би било глупаво да останем извън рамките на фактически всеобхватната мрежа на „свободната търговия“ (точно така – в кавички, защото вероятно е трудно да намерим друг по-уреден механизъм от СТО). Впрочем също толкова глупаво би било да пожертваме всичко само заради въпросното влизане.

Ние следва много внимателно да наблюдаваме как Евросъюзът отстоява своите интереси не просто в баналните търговски войни (макар че би трябвало да се учим и от тяхната тактика), но и когато става дума за неговите дългосрочни интереси, по-специално за преференциалните търговски отношения с бившите му колонии или просто с интересуващите го страни, и да не забравяме за всичките си интеграционни идеи в ОНД, за принципната им реализуемост, в случай че влезем в СТО. Тези интереси трябва да се формулират и отстояват.

Когато говорим за глобализацията и глобалната система от международни политически и икономически отношения и институции, не бива да забравяме и за другия

процес – регионализацията, процеса на сближаване на регионално равнище, на изграждане на по-тясно свързани помежду им модули на световната система. Най-ярък пример в това отношение е Европа, където около ядрото на Европейския съюз се формира своеобразна зона от политико-икономически връзки и институции, която все повече и повече се разпростира по цялото европейско, пък и евроазиатско пространство.

Русия, която в редица регионални направления (например в ОНД) има безспорни предимства дори в сравнение със САЩ, трябва по-внимателно да се отнася към тези ресурси. Успешното вграждане, а може би дори „стъпване“ върху регионалните процеси в крайна сметка води до по-успешно включване в системата на глобалните отношения.

Разпадането на Съветския съюз постави републиките от бившия СССР пред избора дали да започнат процес на формиране на нов международнополитически регион, или да се включат в някой от вече съществуващите. Втората възможност бе пълноценно използвана от прибалтийските страни: те поеха по ясения курс на включване в институционалната мрежа на европейските отношения и сега са пред прага на ЕС. Вярно е, че стигнаха до този праг със сериозен товар от проблеми, които сами си създадоха. Същината им е добре известна. За другите държави в близко бъдеще подобна перспектива е малко вероятна. Нито един регион, граничещ с ОНД, засега не може по обективни причини (често пъти въпреки субективните желания) да абсорбира някоя от държавите, възникнали след разпадането на Съветския съюз, при условия, по-високи от маргинално участие. Тук своята роля играе и фактът, че по външните му граници са разположени страни, чиято собствена международно-регионална идентичност в

началото на 90-те години бе размита, което в съчетание с произтичащите в тях вътрешни процеси снижаваше „абсорбиращия“ им потенциал.

Предвид гореизложеното каквото и да било достоверно прогнозиране на международноструктурните промени в този регион в средносрочен план би било нереално. Същевременно в дългосрочна перспектива остава открит въпросът доколко траен е постсъветският международнополитически регион. Дали той няма да придобие други очертания? По принцип виждаме, че подобни процеси са възможни. Така например международнополитическият регион на Централна и Източна Европа (ЦИЕ), появил се като такъв след разпадането на социалистическия лагер, в резултат от сближаването си със страните от ЕС постепенно върви към самоликвидация.

И така, появата на международнополитически регион в постсъветското пространство е била обективно предопределена, както е предопределено и съществуването поне на минимални институционализирани механизми за неговото организиране, сходни с общоприетите в световната практика. Това на свой ред се обяснява с факта, че страните, които влизат в него, каквото и да им струва, са страни с конвенционално международнополитическо поведение. Представителите на техния елит са били съставна част от съветския елит, който в продължение на половин век активно формираше нормите и традициите на съвременното международно поведение или в качеството на биполярен лидер „одобряваше“ създаденото от другите участници в международната общност.

В настоящия момент ОНД стана неизменна част от евроазиатската политическа система – реалност, която съществува независимо от едно или друго субективно отношение към нея. Общността осигурява институционал-

ноорганизационната и в определена степен нормативно-правната общност на държавите от постсъветското пространство. Очевидно е, че тя е „превантивна организация“, изпълняваща функциите на елементарно структуриране на пространството от бившия СССР. Съжденията, че ОНД е ненужна, са залегнали в същата плоскост, в която се намират и съжденията, че са ненужни ОССЕ или ООН, тоест в плоскостта на един непрофесионален и като следствие погрешен подход към международните отношения. Дори ОНД да не е оправдала очакванията, това е станало, защото те са били извънредно завишени. Общността не е по-лоша от която и да е регионална организация, макар да е далеч от нивото на едно интеграционно обединение.

Оптималната стратегическа линия на развитието ѝ се вижда в поддържането на „голямата“ ОНД в работно състояние в комбинация с развитието на една „многоформатна и разноскоростна интеграция“.

Когато се говори за „формати“ в рамките на ОНД и се подозира потенциално дестабилизиращата им роля спрямо нея като цяло, много често не се има предвид проблемът с „мегаформатите“. В ОНД (и във външната политика на Русия спрямо ОНД) се е очертал проблемът с автономизацията на азиатския и европейския ѝ фланг при потвърдо вътрешно единство в азиатския блок. Става дума за единство не в смисъл на „добро и безпроблемно отношение един към друг“, а за значителен брой предизвикателства и насоки на взаимодействие, които са приоритетни едновременно за всички държави от този южен мегаформат. Значителен фактор, който формира това единство, е Каспийският регион.

По-нататъшната автономизация на двете направления поставя въпроса доколко тя е възможна в рамките на един-

ния международно-политически регион. Динамиката на международните отношения на централноазиатско-закавказкия фланг е много по-голяма, отколкото на европейския. Това се обяснява, както вече казахме, с възстановяването на геополитическото единство на няколко обективно взаимосвързани „плоскости“ – Централна Азия, Закавказието (по-точно Кавказ), Близкия и Средния изток и Южна Азия.

Европейският фланг, който по принцип имаше субективния шанс да се съедини с региона на ЦИЕ при съответното хипотетично развитие на събитията, а също при запазване в бъдеще на ЦИЕ като самостоятелен международнополитически регион, понастоящем по-скоро се превръща в лимитрофен пояс по границите на разширяващия се ЕС.

Тъкмо тази „разделеност“, колкото и да е странно, може в бъдеще да се превърне в сериозна заплаха за Общността. Така че търсенето на консенсус става не само проблем „Русия – държавата ОНД“, както е сега, колкото проблем „европейската държава ОНД – азиатската държава ОНД“.

Нормалното функциониране на всяко регионално пространство, включително и на ОНД, предполага съществуването на механизми за реагиране срещу заплахи и предизвикателства с военносилъв характер. Съвременен механизъм от подобен тип е колективната сигурност. Тя предполага не само и дори не толкова съвместна реакция спрямо агресия отвън против участниците в един или друг съюз, колкото възможност за предотвратяване на военносилватата нестабилност, протичаща вътре в самия съюз, източници за която могат да бъдат както междудържавните противоречия, така и етнонационални религиозни конфликти, мащабни терористични действия, граждански войни,

хуманитарни катастрофи и др. Като водеща сила от пост-съветското пространство Русия е най-заинтересувана да участва в една потенциална система за колективна сигурност в ОНД и има всички възможности да я създаде и максимално да я съобрази с националните си интереси. При това когато говорим за колективна сигурност в ОНД, не бива да се ограничаваме в рамките на държавите, които са останали участнички в Договора за колективна сигурност.

Отношенията със страните от бившия СССР включват проблема с руската диаспора, която така и не намери адекватното си отражение в нашата външна политика.

За разлика от традиционните световни диаспори руската все още се намира на етапа на проточило се формиране в новообразуваните независими страни. Пък и доста съмнително е тя да се базира върху онази идентичност, която бе характерна за рускоезичните граждани от бившия СССР. През изминалите 11-12 години настъпи естествено размиване на съветските сценарии за вграждане в местните общности – израсна поколение, което няма възможност да оперира по тези, по които предците му контактуваха с околната етно-конфесионална среда. Същевременно липсата на доминираща група поколения води до размиване на диаспората. Нейното обективно консолидиране може да стане само когато приключи смяната на поколенията.

Настоящият период се характеризира тъкмо с формирането на идентичността на диаспората, на нейното отношение към Русия. В тази ситуация извънредно важно е да съществува последователна и максимално близка до реалностите политика на Русия спрямо диаспората. В противен случай не е изключено тя да се разложи като самостоятелна общност.

В своето развитие ОНД вече преодоля примитивния сценарий „или интеграция, или дезинтеграция“. Процесите, които се развиват в нея, имат по-сложен характер. Отношенията в постсъветското пространство стават пълноценни международни отношения. Това свидетелства, че то се оформя като международен регион, а и поначало ОНД е фактор за структуриране на пространството и тази негова роля още не е изиграна докрай.

Втори важен приоритет във външната политика на Русия според мен е европейското направление.

Международните отношения в Европа продължават да определят развитието на ситуацията в света като цяло. Съжденията за кризата на Европа, за нейното остаряване са по-скоро „изводи“ на преситената европейска интелигенция и завидващата ѝ Русия. През 90-те години Западна Европа фактически стигна до финалния етап от формиране на новия активен фактор в международните отношения – интеграционното обединение, включващо всички аспекти от жизнената дейност на традиционните държави. И това е реално, „системно“ постижение, чиято роля ще се очертае по-ясно след известно време.

Като цяло европейската подсистема е най-институционализираната подсистема на съвременните международни отношения. По принцип на стария континент те могат да се разглеждат като съотношение между три насоки, като три трака – обоевропейския, представен от ОССЕ, западноевропейския, представен от ЕС (и отчасти от СЕ), и евроатлантическия, олицетворение на който е НАТО. Същевременно „автономията“ на отделните страни непрекъснато намалява. Политиката на една или друга държава в европейската подсистема сега може да се разглежда в зависимост от съотношенията ѝ с този или онзи трак, от това доколко отговаря на динамиката на доминиращия

трак и като следствие – доколко е адекватна или неадекватна на международната политическа ситуация. Колкото до Русия, уникалността на нейния сценарий на присъствие в европейската подсистема, донякъде напомняща за случая със САЩ, ще ѝ позволи да избере приоритетите си на този или онзи трак, а не просто да се подчини на неговата динамика. С други думи, Русия има повече свобода на действия в Европа, отколкото която и да било друга държава. Въпросът е как да я използва.

Нашата европейската идентичност едва ли може да бъде оспорена. По-голямата част от населението на страната ни живее в европейската ѝ част. Най-динамичната част на руския делови елит, както и руската младеж еднозначно са ориентирани към Европа. Тъкмо тук ние сме абсолютно равновесна сила, притежаваща ресурсни предимства, които могат да осигурят реализирането на интересите ни в пълен обем. Русия няма неразрешими или обективни противоречия с нито една от европейските страни. Напрежение в отношенията възниква само поради териториалната близост, поради преплитането на интереси, поради единството на стратегическото пространство на сигурност. Исторически формиралите се връзки с европейските страни сега са най-добре работещи както в двустранно, така и в многостранно отношение. И никакви възражения, включително с използването на „калининградския аргумент“, не могат да поклатят обективността на това твърдение.

В настоящия момент по своето значение в международните отношения Азиатско-Тихоокеанският регион се е изравнил с Евроатлантическия, а динамиката в процесите на развитието му дава шансове да стане световен лидер. За съжаление позициите на бившия СССР и Русия винаги са били нееднозначни, макар че АТР безспорно

представлява интерес за нашата страна, тъй като дори чисто географското ни присъствие там е извънредно значимо. Възможностите да реализираме своите интереси обаче остават крайно недостатъчни. След Втората световна война политическата карта на региона се чертаеше предимно във Вашингтон. Това, както и маргиналното значение на Русия, предопредели ориентацията на държавите от АТР тъкмо към САЩ. Така че връщането ни към активно взаимодействие с Китай и Япония, подобряването на отношенията с Южна Корея, включването в институционалните механизми на АТР (АТЕС, АФР), може само да се приветства. От друга страна, разрухата на икономическия потенциал на руския Далечен изток поставя въпроса за крайната целесъобразност на дадената активност. За какво са всички връзки, подобрявания на отношенията, щом собственият ни регион се затваря в дълбока нищета и е откъснат от общите за страната ни социално-икономически тенденции? На фона на динамично израстващия Китай това предизвиква не просто съжаление, а и определени опасения.

В нашата политика в АТР винаги ме е учудвал и ме е отблъсквал подходът на държавните чиновници към въпроса за сключването на мирен договор с Япония. Мирният договор не може да бъде самоцел на руската дипломация, както често изглежда напоследък. От международноправна гледна точка пропагандното клише, според което липсата на подобен документ е едва ли не равнозначно на състояние на война, е напълно неоснователно. Затова е целесъобразно да изхождаме от необходимостта да сключим договор „за мир, дружба и сътрудничество“, чието реално съдържание трябва да стане тъкмо сътрудничеството. Договорът може и трябва да бъде сключен с редица недомлъвки, включително по териториалния въпрос. И

при подготовката му от наша страна не бива да има каквито и да било форсиране и стремеж да бъдат обхванати колкото може повече сфери. Обсъждането на въпроси за териториални отстъпки – във връзка с подготовката и на този договор, и на следващите – е абсолютно неуместно и може да породи само редица сложни искания от страна на другите държави. При мотивирането на външнополитическите действия трябва еднозначно да се изхожда от принципа, че Русия няма териториални проблеми. Присъствието на такива в съзнанието на редица японски политици не бива да ни притеснява излишно.

Близкият и Средният изток са един от най-противоречивите региони за руската външна политика. Въпреки целенасочените опити за проникване и установяване в тях, нито бившият Съветски съюз, нито днешна Русия могат да се сравняват по тежест със Съединените щати и дори със страните от ЕС (в тяхната съвкупност). Понастоящем геополитическото единство на регионите от Близкия и Средния изток, Закавказието и Средна Азия се възстановява с бързи темпове. С разпадането на конфронтационния модел на международните отношения изчезнаха и барьерите, разделящи южните съветски републики и страните от Средиземноморския басейн.

Турция и Иран станаха равноправни играчи в средноазиатския и закавказкия пасианс. Най-ярко това се демонстрира от ситуацията около каспийските енергоресурси. Мрежата от тръбопроводи, която потенциално ще покрие пространството от южните граници на Русия до пристанищата на Средиземно море и в Персийския залив, от Казахстан до Новоросийск, ще направи взаимодействието още по-тясно. В тази мрежа ще бъдат вплетени доста противоречивите интереси на трети страни – Западна Европа и САЩ.

Възстановяването на геополитическото единство не се ограничава само с взаимодействието в сферата на енергоресурсите. Забелязва се силното, а понякога и доминиращо политико-идеологическо влияние на държавите от Близкия и Среден изток върху републиките от Средна Азия и Закавказието, дори върху руския Северен Кавказ, мюсюлманските републики от европейската част на страната и Украйна (чрез кримско-татарския фермент). Така че регионът на Близкия и Средния изток „се приближава“ към Русия и започва да играе напълно нова роля в постсъветското пространство. Тази близост се проявява най-активно и опасно в разпространяването на ислямския екстремизъм. Въпросният фактор е една от най-сериозните пречки по пътя към ползотворното взаимодействие със страните от региона.

Русия стана обект на външната политика на посочените страни – състояние напълно ново за нас, което трябва първо да бъде осъзнато, а после и целенасочено елиминирано.

Същевременно ситуацията е такава, че в региона фактически нямаме страни съюзнички, способни да бъдат ефикасен канал за прокарване на нашите интереси. Принципен проблем на външната ни политика в Близкия и Средния изток е, че спрямо най-богатите страни там ние сме стратегически конкурент на пазара на енергоносители. Притежаването на идентични ресурси поставя пред нас задачата поне минимално да съгласуваме външноикономическото си поведение със страните от ОПЕК, най-вече с тези от Персийския залив, обединени в Съвета за сътрудничество на арабските страни от Персийския залив (ССАСП). Най-влиятелен участник в ССАСП е Саудитска Арабия, но докато тя не изгуби статута си на най-голям спонсор на политическия ислям, включително на екстре-

мистките му форми, продуктивното взаимодействие с нея е невъзможно.

Регионът, който приковава все повече вниманието на световната общност, е Южна Азия. Той концентрира в себе си поне три групи от проблеми, чието развитие може да повлияе върху цялата световна общност. Първият и най-очевиден е положението в Афганистан. Силовото ликвидиране на режима на талибаните действително откри перспективи за възраждане на страната, но рецидивите на нестабилност, която ще дава своите плодове, включително на територията на ОНД, са напълно възможни. И Афганистан на Рабани, и Афганистан на талибаните гради своето икономическо оцеляване върху производството на наркотици и наркотрафика. Кое гарантира, че те ще бъдат спрени? Правителството на Карзай засега няма алтернативни варианти (освен масираната хуманитарна помощ от ООН) за осигуряване елементарното оцеляване на населението. Масовото производство на наркотици е пряк път към failed state, тоест към нещо като криминален режим на талибаните, който ще дава убежище на отрепки от различен вид.

Тази мрачна перспектива може да бъде избягната само чрез реални дългосрочни мерки по икономическото възстановяване на Афганистан. И тук сериозна роля може да изиграе нашата страна, която е натрупала реален опит от взаимодействието си с тази държава, има огромна афганска диаспора и най-вече – непосредствено е заинтересувана от стабилност по южните си граници. Поради уникалното си положение на членка на СС към ООН и най-голям партньор на средноазиатските републики Русия може да разшири икономическата и политическата си роля с цел изграждане на един нов Афганистан.

Очевидно е, че Москва ще има мотивация за това не

само от алтруистични съображения и не само поради доброто си отношение към своя съсед. Русия има интерес предизвикателствата от страна на Афганистан към нейната и на ОНД сигурност – наркотрафикът, политическият екстремизъм, незаконната и криминализираната миграция, да се локализират и ликвидират на място. Инструментарият може да е различен, дори уникален, и да включва по-специално активно наше участие в енерготранспортните маршрути през територията на Афганистан към Южна Азия, което ще привлече инвестиции, ще стабилизира не само страната, но и ще охладни конфликтността в региона като цяло, укрепвайки взаимноизгодното сътрудничество.

Вторият сериозен проблем е религиозната радикализация в някои страни от Южна Азия като например Пакистан и Индия. И ако за ислямската в Пакистан се говори много и заплахите, които носи със себе си този процес, се оценяват принципно вярно, то за индуистката в Индия обикновено се забравя. А тя набира сила. За световната общност, свикнала да възприема Индия през призмата на миролюбивата и несъпротивителна идеология на Ганди-Неру, даденият факт още не е достатъчно осъзнат. В действителност обаче след известно време може да ни изненада, че значителна част от индийския елит е много далеч от принципите на бащите-основатели на съвременна Индия. Каква е вероятността за преодоляване на въпросната тенденция, какво е потенциалното ѝ въздействие върху международните отношения – тези въпроси сега остават без отговор.

Третият сериозен проблем, за който за щастие много се говори и мисли, но за нещастие решаването му засега е далеч, е проблемът с ядреното оръжие в ръцете на Исламабад и Делхи. Тук можем с основание да уп-

рекнем руската външна политика, която вероятно в още по-малка степен, отколкото политиката на другия водещ участник в ядрения клуб – САЩ, е готова да дава отговори. В значителна степен това е закономерен резултат от факта, че през 90-те години ние така и не успяхме да преодолеем инерцията на „централния ядрен баланс“ – както и преди правим сметка колко и с какви ракети и бойни глави разполага Вашингтон, но явно недостатъчно ясно разбираме мозайката на ядрената картина в света.

Мнозина сигурно се чудят къде са отношенията със САЩ и защо за тях става дума чак в края на настоящата глава? Има няколко обяснения. Като държава, присъстваща в максимален брой сектори от международните отношения, САЩ фактически се споменават във всеки абзац. Колко „вездесъщ“ е тоя чичо Сам! От друга страна, нарочно не започнах да осветявам регионалните и междудържавните аспекти на отношенията ни с Вашингтон. Поне защото ролята им ми се струва малко преувеличена в сравнение с тези с Европа или ОНД, където те са реално пълнокръвни и многоаспектни. Нещо повече, традицията на съветско-руската външна политика потвърждава, че когато започнем рязко да активизираме отношенията си със САЩ, като че ли не ни достига ресурс за политическо внимание към другите направления. В еуфорията на дружбата с Вашингтон забравяме за останалите партньори и контрагенти.

Освен това притежаваме една много порочна и най-вече неадекватна на реалностите логика, която почива върху тезата „Ние сме свръхсила и единственият достоен за нас партньор е другата свръхсила – САЩ“. Но както вече отбелязахме, за сегашна Русия е невярно да се използва определението „свръхсила“ и следователно поне по-

ради това посочената формула е неправилна. Единственият „свръхсилон“ аспект, който остава в нашите отношения със САЩ, е проблемът със стратегическите оръжия. За съжаление степента на развитие на другите елементи от връзките ни – например икономическите, явно не достига за подобно определение.

Но всъщност нека се върнем към САЩ. Те са уникална страна, като се има предвид, че икономиката им е един от централните елементи в световната – американският дял в нея представлява 15-20%. Кое е колкото предимство, толкова и недостатък, тъй като степента на зависимост на тази свръхсила от външния свят е също толкова висока. Тъкмо опитът въпросната зависимост да бъде направена едностранна води до появата на „жандармски“ тенденции в политиката на Вашингтон.

Днешните САЩ са уникални и в друго отношение – те са фактически единствената голяма страна, която сега търпи коренни промени в своята вътрешна идентичност. Масовото увеличаване на дела на афроамериканското и латиноамериканското население в комбинация с нарастващата популярност на исляма на фона на хипертрофираната политкоректност променя самия характер на американското общество. Не се знае обаче докога тези промени ще протичат без остри, а по-точно без открити социални конфликти.

Същевременно е очевидно, че промените във вътрешната идентичност ще се отразяват сериозно и върху външнополитическия курс на САЩ. Принципно преразпределение на влиянието по горните етажи на американския елит в полза на новите социални слоеве и групи протичаше през цялото последно десетилетие на миналия век и по време на администрацията на Буш този процес продължава. В значителна степен тъкмо нестабилността (в

сравнение с 50-те – 80-те години) на горния слой от американския елит води до непоследователността в американската външна политика.

И тук вероятно самият президент Дж. Буш няма сериозна вина. Той просто се опитва да плува в бурния водовъртеж на разнопосочните течения. Няма сериозни гаранции, че неговият приемник (или дори ако Буш да продължи мандата си) ще е в по-благоприятна ситуация.

Третата уникална черта на съвременна Америка е, че въпреки цялата си вътрешна дълбочина неопределеност и нестабилност, САЩ се нагърбват с ролята не просто на световен жандарм, но и на световен пастор и проповедник и учат света как да живее. И в ролята на ученици според Вашингтон трябва да са не само и не толкова зависимите страни (за тях си има специални методи), колкото Европа, Русия и другите не най-изостанали части от световната общност. САЩ все повече заприличват на Съветския съюз от времето на застоя, който, имайки повече от сериозни, а както видяхме – и направо смъртоносни проблеми в собствената си страна, продължаваше да учи околните как да живеят. През онези години президентът Рейгън призова СССР да стане „нормална държава“. Сега същият апел може да бъде насочен към САЩ – станете „нормална държава“.

Означава ли всичко казано по-горе, че ние трябва да станем антиамериканисти или да сме против развитието на руско-американските отношения? Съвсем не. Дори напротив – каквито и да са САЩ в близко бъдеще, по всички световни инициативи в областта на стратегическите въоръжения, неразпространението на оръжията за масово унищожение, глобалната сигурност, международните финанси, екологията и т. н., те остават контрагент на Русия.

Ние просто трябва да изоставим примитивния подход, когато другаруваме със САЩ, да не забелязваме тъмните му страни, а когато в отношенията ни възникват проблеми, да виждаме единствено тях. Не само Щатите трябва да станат нормална държава, но и нашето отношение към Америка следва да бъде спокойно и рационално.

Ние ще можем да коригираме, да променим външната политика на САЩ едва след като започнем да имаме непрекъснато взаимодействие с Вашингтон, когато започнем да го „възпитаваме“ (!), колкото и неприятно да е това. За да станат двустранните ни отношения по-стабилни, трябва да ги направим многоаспектни, да се освободим от плена на военностратегическата тематика, която както и преди доминира в дневния ред на взаимодействието между Москва и Вашингтон.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Точката, а по-точно – многоточието, в тази книга не е поставено от мен. През трагичните дни на московския октомври, когато над нас мъглата на терора се сгъсти, всички ние преживяхме, премислихме и преосмислихме много неща.

Отлетя една година от събитията на 11 септември в САЩ, наречени точка на отброяване на новия век и на новото хилядолетие, тяхно реално, а не календарно начало. През тази година светът не стана нито по-предсказуем, нито по-сигурен. Човечеството е пред прага на нова война в Ирак, която може да се превърне в прословутия сблъсък на цивилизациите, да стане зарево на третата световна война. Последните трагични терористични актове в Москва, в Индонезия и Израел само засилват усещането за рубеж в историята, само подчертават колко близо до ръба на пропастта е стигнал светът, с какво зло и с каква тъмна сила на хаоса и разрушението се сблъскваме днес.

В настоящата книга си поставих за задача да се спра и да оценя къде се е озовало човечеството днес, накъде вървим, какви опасности ни заплашват и какви възможности има пред нас. За мен е принципно важно, че разсъжденията ми имат открит характер, че могат и трябва да се развиват, критикуват, допълват и в края на краищата се надявам да се приближим до общия знаменател, до общото разбиране за нашите задачи.

След черните октомврийски дни в Москва допълних и

преписах много неща. Някои идеи и мисли, които съм изложил в книгата, са резултат от размислите ми тъкмо през онези мъчителни часове и дни. Но най-важното, до което стигнах след безсънните нощи, е, че за всички нас е дошло ново време. Време да действваме, а не само да мислим. Бих искал тази книга да стане, разбира се, не най-голямата и не най-важната, но все пак стъпка, която да ни приближи към отговора на най-важния днешен въпрос на историята.

Въпросът, пред който сме изправени всички ние, е докога ще се отброява времето на настъпилото хилядолетие и дали човечеството ще има достатъчно воля и разум да изживее поне още един век, да даде шанс на нашите внуци да видят изгрева на Слънцето.

Стигнали сме до такъв етап от развитието на цивилизацията, когато бъдещето ще трябва да се завоюва. Но ние наистина можем да избираме и в това се крие едва ли не най-важната надежда за човечеството.

Човечеството има нужда да стигне до принципно ново ниво от своето развитие, да стигне до смисъла на Битието и новата култура на света – културата на живота.

Ние сме твърде много и твърде различни. Нашият свят понякога е несправедлив и жесток. Но и твърде крехък е нашият дом – планетата Земя. Твърде малки сме ние пред лицето на Твореца и вечността, за да допуснем да се разруши нещото, което е създадено не от нас, за да отнемем спомена на нашите предци и бъдещето на нашите потомци.

За мота на книгата си избрах думите на великия философ Имануел Кант: „Сътворението на света е не миг, а вечност“. Ние имаме време да променим нещо, да намерим решенията, макар да мисля, че те са твърде много. Но във всеки случай сътворението на света днес е най-важната и най-достойната задача и цел за всеки от нас, за политиците, за всички хора, за цялото човечество.

ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА ИСТОРИЯТА

Юрий Лужков

първо издание

отговорен редактор Светлана Шаренкова

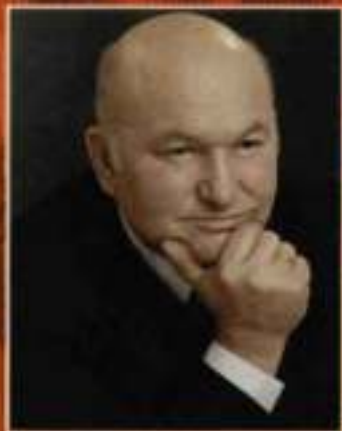
превод Татяна Балова
коректор Виолета Борисова

корица дизайн Бони Немски
предпечат РА „Евромедия“

печат Университетско издателство
с печатница „Св. Кл. Охридски“

Книгата се издава със спомоществователството на

Кои са най-важните проблеми на съвременната цивилизация, изправена пред предизвикателствата на XXI век? Какви са посоките на развитието на света, последициите от глобализацията, перспективите пред държавата и демокрацията?

Отговор на тези въпроси търси кметът на Москва. Наред с това един от строителите на модерна Русия систематично гледа вкъщи си за настоящето и бъдещето на великата страна, формулира задачите на държавното строителство и външнополитическата идеология.